

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
00102 EDUSKUNTA

Viite:

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen selvityspyyntö 28.12.2010 (**dnro 4489/2/10**) Pääesikunnalle kanteluasioissa dnro:t 2878/4/08, 566/4/09 ja 3155/4/09 tehdyn päätöksen johdosta

**Kantelijan vastine Pääesikunnan lausunnosta 1.6.2011
sekä kanteluasian dnro 772/4/11 jatko:
Puolustusvoimien kirkolliset tilaisuudet,
kirkolliset oppitunnit ja elämäkatsomustiedon opetus**

Kantelija: Dos. Jouni Luukkainen

puheenjohtaja, Pääkaupunkiseudun ateistit ry (www.ateistit.fi)
Wallininkuja 2 C 53, 00530 HELSINKI
p. (09) 191 51443, (09) 7534 703
jouni.luukkainen@helsinki.fi

Kanteluista. Kyseiset selvityspyynnössä mainitut kolme kantelua koskivat puolustusvoimien kirkollista työtä. Tein niistä kaksi jälkimmäistä, *kantelun puolustusvoimien uskonnollisista tilaisuuksista* ja *kantelun puolustusvoimien kirkollisista oppitunneista sekä sotilaspapeista*. Apulaisoikeusasiamies Jussi Pajujoja antoi näihin kanteluihin yhteisen päätöksen 28.12.2010. Tyytymättömänä kanteluideni ratkaisuun ja niiden käsittelytapaan tein 23.2.2011 eduskunnan oikeusasiamiehelle *kantelun puolustusvoimien kirkollisista oppitunneista sekä elämäkatsomustiedon opetuksesta* (dnro 772/4/11); tätä kantelua vielä täydensin 20.4.2011. Tästä kantelustani apulaisoikeusasiamies Jussi Pajujoja antoi päätöksen 27.4.2011. Tuo kolmas kanteluni ei johtanut erillisiin selvityspyyntöihin Pääesikunnalle, mutta toimitin kuitenkin kaikki kolme asiakirjaa tiedoksi (sähköpostiviestein 24.2.2011 ja 3.5.2011) Pääesikunnan oikeudelliselle osastolle ja Pääesikunnan hallinnolliselle osastolle sekä puolustusministeriölle.

Selvityspyynnöstä. Apulaisoikeusasiamies pyysi Pääesikuntaa toimittamaan 31.5.2011 mennessä selvityksen erityisesti Yleisen palvelusohjesäännön jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia sekä kenttähartautta koskevien kohtien tulkinnasta ja tarkoituksesta sekä yleisemminkin siitä, mihin uskonnonvapautta edistäviin toimenpiteisiin hänen esittämänsä arviot ovat antaneet mahdollisesti aihetta.

Vastineeni rakenne. Tarkastelen ensiksi Pääesikunnan lausuntoa. Sen jälkeen tarkastelen erikseen Pääesikunnan lausunnon lopputoteamusta palaamalla tarkastelemaan kanteluani dnro 772/4/11.

Jatkokanteluni rakenne. Osa tätä jatkokanteluani on äsken mainitsemani kanteluni dnro 772/4/11 tarkastelu, jossa pohdiskelen kirkollisia oppitunteja koskevaa kanteluni osaa, esitän tietooni tulleita uusia seikkoja puolustusvoimien nykyistä elämäkatsomustiedon opetusta koskevaan kanteluni osaan sekä pohdin kanteluni kohtelua. Sitten jatkan laajalla luvulla päätöksen 28.12.2010 ydinkohdasta, jolla tarkoitan keskeistä seikkaa aiemman kirkollisia oppitunteja koskevan kanteluni torjumisessa. Esitän uusia ja mielestäni ratkaisevia seikkoja tämän ydinkohdan kritiikiksi ja perusteluiksi kanteluilleni kirkollisista oppitunneista. Lyhyessä luvussa oikeusasiamiehen tehtävistä ja perustuslain etusijasta esitän perustuslain eräisiin pykäliin liittyviä huomioita. Lopuksi kerron, mitä toivon oikeusasiamiehen tekevän.

PÄÄESIKUNNAN LAUSUNNOSTA

Pääesikunnan lausunto. Pääesikunnan 1.6.2011 päivätyn lausunnon (AH11312, 3721/69.05.01/2008) on valmistellut Pääesikunnan oikeudellinen osasto. Käyn läpi luvut 2. Selvitys ja 4. Lausunto.

Pääesikunnan lausunnon luvusta 2. Selvitys. Pääesikunnan oikeudellinen osasto oli valmistellut selvityksen pyytämiensä viiden lausunnon pohjalta; pyyntöasiakirjaa AH2055/26.1.2011 ei ollut lausunnon liitteenä.

Käyn selvityksen järjestyksessä läpi nämä viisi lausuntoa. Tällöin tarkastelen myös kunkin lausunnon alkuperäistä muotoa, en vain oikeudellisen osaston selostusta lausunnonsta.

1. Ilmavoimien Esikunnan lausunto (27.4.2011 CH7054). Pääesikunnan oikeudellisen osaston selvitys on tämä lausunto muutamaa poisjätettyä virkettä lukuunottamatta. Erot esitän alla.

Selvitykseen ei ole otettu, mutta tarkastelen sitä silti, että lausunnon mukaan ilmavoimien pappia vaivaa selvityspyynnön nimitys valtionkirkot. Mutta sekä eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2009 (K 14/2010 vp, s. 283) että valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2009 (K 18/2010 vp, s. 180) käyttävät tätä termiä siinä tarkasti rajatussa merkityksessä, että sekä evankelis-luterilaisesta kirkosta että ortodoksisesta kirkosta säädetään erikseen laissa, jolloin ne viranomaisina joutuvat laillisuusvalvonnan kohteiksi. Tässä merkityksessä käytän termiä itsekin alla. Termi ei ole mielivaltainen. *Uusi Tietosanakirja* (osa 22, Tietosanakirja Oy, Helsinki, 1966) sisältää hakusanan ”Valtionkirkko”. Kyseessä on ”valtiosta hallinnollisesti ja taloudellisesti riippuva kirkkokunta”. ”Nykyaikaisissa valtioissa on v.-järjestelmä vallalla, jos valtio julkisessa elämässä asettaa yhden (joskus useampia) kirkkokunnan toisia oikeutetumpaan asemaan.” ”Suomessa on ev.-lut. kirkolla v:n luonne. Virallisesti tunnustettu asema on myös ortod. kirkolla.” Valtionkirkon ja valtion ei siis esimerkiksi kummankaan tarvitse johtaa toista. Kansankirkkonimitys on propagandistinen. Jos nämä kirkot menettäisivät valtionkirkkoasemansa, lakkaisivatko ne kutsumasta itseään kansankirkoiksi? Ilmavoimien pappi voisi itse luopua käyttämästä nimitystä ortodoksinen kirkkokunta, sillä jo vuoden 2007 alussa tuli voimaan laki ortodoksisesta kirkosta. (Huomasin, että apulaisoikeusasiamies Jussi Paju-oja on perustellut valtionkirkkotermiä Kielitoimiston sanakirjalla kirjoituksessaan ”Uskonnollisten yhdyskuntien valvonta” 11.2.2010 julkistetussa teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 90 vuotta.)

Lausunnon, mutta ei selvityksen, mukaan puolustusvoimien ohjeistuksessa korostetaan nimenomaan positiivista uskonnonvapautta, ja lausunnona kerrotaan tämän tarkoittavan jokaisen puolustusvoimissa työskentelevän tai palvelevan henkilön oikeutta harjoittaa omaa uskontoaan. Huomaatan, että henkilö voisi käyttää tämän oikeutensa vapaa-aikanaan ja että valtionkirkkoihin kuuluvien osalta ohjeistuksessa on kyse pakosta.

Kirkollisen työn tilaisuuksista ja oppitunneilta vapautetuille on lausunnon kertoman mukaan järjestettävä etiikan ja elämäntutkimuksen mukaista opiskelua valvotusti, sillä siten Puolustusvoimat täyttää velvollisuuttaan antaa yleistä kansalaiskasvatusta. Mutta hallinnollisen määräyksen ilmaisun ”elämäntutkimustiedon opetusta” kummallinen muotoilu ”elämäntutkimuksen mukaista opiskelua” ei osoita tämän opetuksen arvostusta, vaikka sellainen tunnustukseton opetus olisi itsessään kelvollinen pohja yhteiselle yleiselle kansalaiskasvatukselle.

Seuraava lausunnon kohta oikeudellisen osaston selvityksestä on syytä lainata kokonaisuudessaan:

Jos toimitaan esimerkiksi siten, että kansankirkon jäsen pyytää vapautusta kirkollisen työn tilaisuudesta vakaumuksensa perusteella, joudutaan tilanteeseen, jossa sotilaspappi tai sotilasesimies joutuu osaltaan arvioimaan, rikkooko hän toiminnassaan Yleisen palvelusohje-säännön selkeäksi määriteltävissä olevaa ohjetta.

Huomaatan, että tässä siis pohditaan, rikkooko varusmiehen pyyntöön suostuva sotilaspappi tai sotilasesimies itse Yleistä palvelusohjesääntöä. Sana ”hän” ei voi tarkoittaa kyseistä varusmiestä, sillä tätä sanaa ei edes ole alkuperäisessä lausunnonsta. Ohjeistusta on siis ensin korjattava, jotta varusmies olisi oikeutettu edes pyytämään vapautusta (ja tällöin ottamaan vapautus itse) ilman, että samalla saattaisi esimiehensä vaikeuksiin.

Lausunnon mukaan sotilaspapin pitämällä kirkollisen alan ensimmäisellä (siis kaikille yhteiselä) oppitunnilla alokkaille kerrotaan ohjeistus valtionkirkkoihin kuuluvien velvollisuudesta osallistua kirkollisiin oppitunteihin ja hartaustilaisuuksiin sekä muiden korvaavasta ohjelmasta. Lausunnon mukaan negatiivisen uskonnonvapauden korostamiselle ei ole nähty tarvetta. Mutta, huomaatan, eihän ole kyse siitä, etteikö olisi *tarvetta* kertoa, että perustuslain mukaan valtionkirkkoihin kuuluvillekaan kirkollisiin oppitunteihin ja kirkollisen työn (hartaus)tilaisuuksiin osallistuminen ei ole pakollista, vaan

siitä, että sellaisen kertominen ei ole *mahdollista*, koska silloin jouduttaisiin sanomaan, että ohjeistus on virheellinen.

Lausunnossa katsotaan, että täysi-ikäisen mahdollinen kuuluminen johonkin tiettyyn uskonnolliseen yhdyskuntaan tai kuulumattomuus mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan kertoo hänen vakaumuksensa. Tätä ei kuitenkaan ole lausunnossa käytetty perustelemaan valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten velvollisuutta osallistua kirkolliseen opetukseen ja hartaustilaisuuksiin, eikä Ilmavoimien Esikunta sitä sellaiseen voisikaan käyttää. Ainoastaan eduskunta voisi käyttää tätä perustelua sellaisen tavallisen lain säätämiseen, joka velvoittaisi valtionkirkkoihin kuuluvat osallistumaan kirkollisiin oppitunteihin. Mutta hartaustilaisuuksiin heidät voisi velvoittaa osallistumaan vain eduskunta säätämällä poikkeuksen perustuslakiin.

Lausunnossa pidetään äskeisen katsannon valossa uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien osallistumista valaan pohjaltaan kestävämmänä, mutta lausunnossa kuitenkin saman tien pidetään erittäin ristiriitaisena sitäkin, että uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumaton valaan osallistuva ei enää osallistu kirkolliseen opetukseen tai hartaustilaisuuksiin. Miksi Esikunnan mukaan pitäisikään osallistua, jos kerran jo valaan osallistuminen olisi kestävämpi? Sotilasvakuutus tuli mahdolliseksi vuonna 1987 uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluville ja sotilasvala vuonna 2003 uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomille, ja ne ovat siis nykyään keskenään täysin valinnaiset. Tätä valinnaisuutta ei enää käy perumien, sikäli kuin vala säilyy, mutta poistaa ei voi myöskään sitä, että ainakaan valtionkirkkoihin kuulumattomille kirkollinen opetus ja hartaustilaisuudet eivät ole pakolliset. Vala on uskonnollinen ja valatilaisuus erittäin, mutta ilmeisesti moni vain haluaa, tai tuntee ryhmäpaineita, kerran osallistua yhteiseen juhlallisuuteen sisällön muodosta niin välittämättä — ja osallistuisi vailla mitään ristiriitaisuuksia ja täysin mielellään, sekä vailla muuten ilmeisesti valintaan tosiaan vaikuttavia ryhmäpaineita, jos vala korvattaisiin vakuutuksella ja kaikille yhteinen juhlallinen vakuutus tilaisuus olisi uskonnoton. Tällainen vakuutus tilaisuus myös samalla poistaisi sen kiusan, minkä Ilmavoimien Esikunnan mukaan ilmeisesti uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvat valaan osallistuvat tuntevat uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomista valaan osallistuvista.

2. Merivoimien Esikunnan lausunto (26.4.2011 DH4316). Pääesikunnan oikeudellisen osaston selvitys on tämän lausunnon loppuluku ”Johtopäätökset”. Tällöin erona on vain se, että luvun toisen kappaleen alun sanat ”Näin muodoin” on jätetty pois, mikä oikaisee lausunnon hiukan outoa päättelyä. Käyn läpi lausunnon kohta kohdalta, mutta merkitsen lihavalla johtopäätösoosan alun; selvitykseen en erikseen puutu.

Lausunto väittää, että Suomessa ei ole valtionkirkkoa. Mutta ev.-lut. ja ort. kirkkoja voidaan asiallisin perustein kutsua valtionkirkkoiksi, erityisesti laillisuusvalvonnassa. On eri asia, että näiden kirkkojen valtionkirkkoaseman korostaminen siinä tarkoituksessa, että siten arvostellaan sitä valtion hyväksikäyttöä, jota nämä kirkot valtionkirkkoasemallaan harjoittavat, saattaa kiusata näitä kirkkoja itseään. Lausunnon mukaan neutraaleissa asiayhteyksissä näistä kirkoista käytetään yleisesti nimitystä kansankirkko. Mutta mielestäni nimitys kansankirkko ei ole neutraali. Jos nämä kirkot haluavat vapautua kuvailustaan valtionkirkkoina, erotkoon valtiosta, millä tarkoitan näitä kirkkoja koskevien erityisten lakien kumoamista ja myös uskonnonopetuksen lakkauttamista koulussa. Esikunnan olisi itsensä luovuttava lainsäädännöstä poistuneen ja hyvin epämääräisen uskontokunnan käsitteen käytöstä.

Uskonnonvapautta rajoittava uskonnonvapauslaki koskee Yleisen palvelusohjesäännön kohtaa 447 paljon lausunnossa kuviteltua vähemmän, ellei sitten ajatella lain 6 §:ää, jonka mukaan oikeudesta saada uskonnon opetusta säädetään erikseen. Mutta tällöin pitääkin huomata, että päinvastoin valtionkirkkojen jäsenten velvollisuutta (vai ”oikeutta”?) osallistua puolustusvoimien kirkollisiin oppitunteihin ei ole säädetty lailla. Kirkollisiin tilaisuuksiin taas voitaisiin velvoittaa osallistumaan vain perustuslain muutoksella.

Lausunnossa yritetään saada kumotuksi apulaisoikeusasiamiehen päätökseen 28.12.2010 sisältyvä perustuslakivaliokunnan kanta, että vapaus uskonnosta koskee kaikkia kansalaisia ja on periaatteessa riippumaton uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä (PeVL 12/1982 vp). Valiokunnan kannan johdosta lapsi osallistuu päivähoitossa uskonnolliseen kasvatukseen vain huoltajien niin tahtoen, sillä valiokunta piti uskonnollista opetusta uskonnon harjoittamisena.

Esikunnan mainitsema perustuslakivaliokunnan hyväksyvä kanta peruskoulun ja lukion uskononopetuksen pakollisuudesta ev.-lut. kirkkoon kuuluville (PeVL 13/1982 vp) ei ole enää relevanttinen vedotessa silloisen uskonnonvapauslain perustuslain vahvuuteen. Vuonna 2003 tämä pakollisuus säädettiin tavallisella lailla muuttamalla opetuksen nimi. Tästä voidaan kuitenkin tehdä vain se johtopäätös, että valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten velvoittaminen osallistumaan kirkollisiin oppitunteihin vaatisi perustakseen erityisen lain.

Lausunto viittaa siihen, että hallitus esitti, mutta eduskunta poisti perusopetuslain 13 a §:n ja lukiolain 9 a §:n uskonnon harjoittamiseen osallistumisesta (HE 170/2002 vp). Toisin kuin Esikunta antaa ymmärtää, esitys ei koskenut lukion opiskelijoista vain täysi-ikäisiä. Sivistysvaliokunta ensin asiallisesti ottaen sulki oppituntien sisällön mahdollisen pohdinnan pois pykälien piiristä ja lisäsi pykäliin perustuslakiin viittaavat sanat omantunnon syistä. Tämän jälkeen perustuslakivaliokunta saattoikin katsoa, että perustuslaki yksin riittää. Eduskunta ei suinkaan peruuttanut sitä, että perustuslain mukaan uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvakaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti edes tämän yhdyskunnan uskonnon harjoittamiseen, vaan päinvastoin se halusi säilyttää tämän uskonnonvapauskomitean mietintönsä säätämisyjärjestysosassa korostaman seikan. Sivistysvaliokunta vielä totesi, että omantunnonvastaisuus on hyvin subjektiivinen käsite eikä sitä lainsäädännöllä voida edes tarkasti määritellä. Täten omantunnon syistä uskonnollisista tilaisuuksista kieltäytyminen on puhdas ilmoitusasia.

Merivoimien Esikunta on täysin erehtynyt väitteessään, että a-pykälien poisto merkitsisi, että kirkkoon kuuluvalla ei voi katsoa olevan omantunnon syitä kieltäytyä oman uskontonsa harjoittamisesta.

Esikunta myös lainaa prof. (emer.) Juha Seppoa (*Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*, Edita 2003, s. 189), mutta Seppo oli väärässä jo oppilaitosten suhteen seuraavassa kappaleessa kertomallani tavalla ja on (näin ollen) väärässä myös puolustusvoimien suhteen. Itse haluaisin kertoa Juha Seposta, että menin 6.5.2003 Tempeliaukion kirkon seurakuntasaliin seuraamaan hänen alustustaan aiheesta Uusi uskonnonvapauslaki ja koulu, että tilaisuuden lopussa oli virsi, jonka päättymistä jäin odottamaan, ja että tuolloin Seppo sanoi arvostavansa uskonnon harjoittamista. Jos hän siis itse mielellään vapaaehtoisesti harjoitti uskontoa, miksi hän ei sallisi, että muut osallistuisivat uskonnon harjoittamiseen vain, jos voisivat tehdä sen vapaaehtoisesti? Eihän hän kuitenkaan tohtinut lisätä: kuten kaikki kirkon jäsenet.

Lausunto esittää, että Opetushallituksen tiedote 28.2.2006 tulkitsi perustuslakia suppeammin kuin teos *Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä* (Matti Lahtinen ym., 2006, s. 126), kun edellinen vain lainaa perustuslain tekstiä, mutta jälkimmäinen tähdentää myös sen kriittistä ulottuvuutta. Eroa tulkinnoissa ei kuitenkaan ole. Opetushallituksen tiedotteen alkuperäinen versio 6.6.2003 sisälsi vielä oikeudettomat rajoitukset, että lähtökohtana voidaan pitää, ettei oman uskonnollisen yhdyskuntansa tilaisuudesta voi vapautua, mutta että huoltajan esittämästä ”perustellusta” syystä oppilas vapautetaan uskonnon harjoittamisesta. Kanneltuani eduskunnan oikeusasiamiehelle (Espoon opetustoimesta: dnro 2083/4/03; Helsingin opetustoimesta: dnrot 1991/4/03 ja 2097/4/03) välillisesti näistäkin seikoista ja vedottuani tällöin yllä a-pykälien tarkastelun yhteydessä esittämiini eduskunnan kantoihin Opetushallitus taipui poistamaan nämä rajoituksensa, minkä apulaisoikeusasiamies hyväksyi.

Totean otsikon ”Kansankirkkojen säädökset” alla esitetystä, että ev.-lut. kirkon kirkkojärjestyksen lainatussa kohdassa kirkon jäsenen velvollisuuksista lukee *toteuttamista* ja että asetus ortodoksisesta kirkkokunnasta (6.3.1970/179) on kumoutunut lain ortodoksisesta kirkosta (10.11.2006/985) tultua voimaan 1.1.2007, mutta että ortodoksisen kirkon kirkkojärjestyksen (12.12.2006/174 v. 2007) 1 luku, 9 §, 2 mom sisältää seuraavan asetuksesta lainatun kohdan vastineen: *Papiston tehtävänä on seurakuntalaisten kristillinen kasvatus, opetus ja sielunhoito*. Huomasin myös, että ortodoksisen kirkon uusitut verkkosivut eivät tunne ortopraksia-sanaa. Huomautan, että sitten, kun nämä kirkot ovat menettäneet valtionkirkkoasemansa, niitä voidaan kuvailla kansankirkoina kaiketi vain, jos ne hyväksyvät myös pidättyvästi kirkon toimintaan suhtautuvat jäsenensä näiden erottamisen sijasta. Sikäli on otsikon kanssa ristiriitaista, että kirkkojärjestyksien lainauksilla yritetään lausunnossa sitoa kirkkoon kuuluvien omantunnonvapaus ja näin pönkittää näiden kirkkojen valtionkirkkoasemaa.

Lausunnon johtopäätösosa esittää, että puolustusvoimien tulkinta on, että ev.-lut. ja ort. kirk-

koihin kuuluvat ovat ilmaisseet kirkkoon kuulumisellaan vakaumuksensa niin, että puolustusvoimien kirkollisen työn tilaisuudet eivät voi olla sellaista heidän omantuntonsa vastaista uskonnon harjoittamista, johon heitä ei voitaisi perustuslain 11 §:n mukaan velvoittaa osallistumaan. Tämä kanta on kuitenkin perustuslain väärää tulkintaa, kuten olen yllä osoittanut.

Puolustusvoimien kanta on kestävä myös sosiologisessa tarkastelussa, sillä esimerkiksi enää vain jonkin verran yli puolet niistä avioliittoon vihkimisistä, jotka lain puolesta voisivat olla kirkollisia, sitä ovat; kaksi kirkon jäsentä vain eivät ole valinneet uskonnollista tilaisuutta, vaan tunnustuksetoman. Sen sijaan mielestäni kirkkoon kuulumisen tai kirkkoon kuulumattomuus ilmaisee sinänsä ihmisen vakaumuksen — olettaen, että hän ei ole todistettavasti eli siis kirjallisesti toisin ilmaissut — hänen hautaamisensa suhteen. Uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattoman vainajan hautaamisen on oltava uskonnoton, jotta noudatettaisiin hautausoimilain veloitetta kunnioittaa vainajan katsomusta. Sotilasapit eivät kuitenkaan tätä myönnä; heille ihmisen uskonnollinen asema, tässä tapauksessa vainajan uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomuus, ei enää olekaan vakaumuksen ilmaisun. Kuitenkin siis puolustusvoimien mukaan elävän ihmisen uskonnollinen asema olisi ratkaiseva vakaumuksen kysymyksessä hänen tahtonsa vastaisestikin, kun kyseessä olisi kirkkoon kuuluva varusmies.

Lausunto myöntää, että Yleisen palvelusohjesäännön 2009 kohdan 447 jälkimmäisen virkkeen ilmaisu ”Niille, jotka eivät vakaumuksensa vuoksi osallistu jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin” ei koske ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvia. Mutta tämä seuraa kielellisin perustein suoraan siitä, että kohdan 447 edellisessä virkkeessä puhutaan ev.-lut. ja ort. kirkkoihin kuulumattomista sotilaista. Tätähän olen kanteluissani aina väittänyt; siis sitä, että Yleinen palvelusohjesääntö ei anna näihin kirkkoihin kuuluville sotilaille mahdollisuutta vapautua jumalanpalveluksista ja hartaustilaisuuksista. Olen kanteluissani valittanut tämän olevan perustuslain 11 §:n vastaista. Merivoimien Esikunnan lausunnossa taas tulkinta kohdasta 447 ja kohdan 447 puolustelu saadaan johtopäätöksenä (”Näin muodoin”) siitä Esikunnan näkemyksestä, että näihin kirkkoihin kuuluville jumalanpalvelukset ja hartaustilaisuudet eivät mukamas voisi edes olla vakaumuksen vastaisia.

Lausunto ei ota suoraan kantaa siihen, keihin Yleisen palvelusohjesäännön kohta 415 viittaa ilmaisulla ”Jos he eivät kenttähartauden vuoksi voi osallistua paraatikatselmukseen”, mutta onkin täysin epäilyksetöntä kohdan 415 sanamuodon mukaan, että viittaus on ev.-lut. ja ort. kirkkoihin kuulumattomiin. Tämäkin kohta on siis ristiriidassa perustuslain 11 §:n kanssa. Lausunto lukee kohtaa 415 joka tapauksessa hiukan väärin. Kohta 415 kertoo nimittäin suoraan, kuinka ev.-lut. ja ort. kirkkoihin kuulumattomat menettelevät, jos he haluavat osallistua paraatiin, johon sisältyy kenttähartaus: he eivät saa tehdä kohdassa 414 mainittua rukousasentoa (joka ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvan on tehtävä) silloinkaan, kun se ei olisi heidän omantuntonsa vastaista ja he sitä itse asiassa haluaisivat, vaan asento. Lausunto kuitenkin puhuu sotilaasta, joka haluaa osallistua paraatiin, mutta joka ei omantuntonsa vastaisesti halua osallistua uskonnonharjoittamiseen. Lausunto siis myös kieltää sen, että ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvalle sotilaille uskonnon harjoittaminen voisi olla omantunnon vastaista. Toisaalta lausunto samalla paljastaa, että paraatiin ei voi osallistua, ellei osallistu myös kenttähartauteen. Erityinen ongelma kenttähartauden suhteen onkin, että se, joka ei halua osallistua kenttähartauteen, ei kaikeksi voi lainkaan osallistua muuhun paraatikatselmukseen, koska Yleisen palvelusohjesäännön kohdan 397 mukaan kenttähartaus on paraatin keskellä. Siksi parempi järjestely olisikin kohdan 397 vaihtoehtona tarjoama jumalanpalvelus ennen paraatia.

Lausunto tarkastelee lopuksi sotilasvalaa ja sotilasvakuutusta. Sotilasvakuutus sallittiin valtionkirkkoihin kuuluville viimeistään jo lailla 1050/1986 (mahdollisesti se sisältyi alunperinkin asevelvollisuuslakiin 452/1950, 28 §). Lausunnossa on tunnutta erehdytyn pitämään sitä vasta perustuslakivaliokunnan tuoreena linjauksena (PeVM 10/2002 vp), kun taustaksi linjaukselle on nähty joidenkin kristillisten liikkeiden pidättyvä suhtautuminen valan vannomiseen. Mutta lausunto väittääkin, että kyse on siis tarkennus yleiseen linjaukseen erityistilanteessa ja että valassa ei edes ole kyse uskonnonharjoittamisesta, jolloin tietysti lausunnon kannalta olisi myös sitä parempi, mitä myöhempi tämä linjaus olisi. Kyllä vain uskonnollinen vala on uskonnon harjoittamista, ja kyllä perustuslakivaliokunnan ja jopa perustuslain linjaus kaikkeen muuhunkin uskonnon harjoittamiseen on, että kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Se, että valasta on oma lakinsa, ei tarkoita, että puolustusvoimat voisi muun uskonnon harjoittamisen suhteen toimia

perustuslakia rikkoen. Lausunnon toteamukseen, että sotilasvalaan liittyvän kenttähartauden osalta pätee se, mitä Yleinen palvelusohjesäännön kohta 415 määrää, huomautan, että vakuutuksen antava valtionkirkon jäsen ei siis tähän kenttähartauteen osallistu. Yleisen palvelusohjesäännön kohdan 443 mukaan sotilasvakuutus annetaan erillisessä tilaisuudessa, yleensä siten, että siihen osallistuvilla henkilöillä on mahdollisuus seurata valatilaisuutta ja osallistua ohimarssiin — mutta pidetäänkö huoli siitä, että heillä on myös aina oltava mahdollisuus olla seuraamatta valatilaisuutta?

3. Maavoimien Esikunnan lausunto (4.5.2011 MH15798). Pääesikunnan oikeudellisen osaston selvitykseen on otettu tämä lausunto kokonaisuudessaan, otsikoita paitsi. Siksi en tee eroa lausunnon ja selvityksen välillä.

Totean, että Maavoimien Esikunnan 14.9.2010 kutsunnoista antaman määräyksen mukaan siis myös ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluva kutsunanalainen voi ilmoittaa kieltäytyvänsä vakaumuksensa tähden osallistumasta seurakuntien tiloissa järjestettyyn kutsuntatilaisuuteen. Kirkkoon kuuluva voikin kokea kirkon häiritsevänä tekijänä asioissa, joihin kirkko ei kuulu; esimerkiksi avioliiton solmiminen on yhteiskunnallinen tapahtuma, johon siviilivihkiminen on omiaan. Hän voisi samoin pitää parempana asevelvollisuuden suorittamista vailla kirkon siihen sekaantumista.

Huomaan, että lausunto ME35599/22.10.2008, jossa Maavoimien Esikunta on käsitellyt uskonnonvapauden näkökulmasta asevelvollisen palvelusvelvollisuuden suhdetta muuhun lainsäädäntöön, annettiin eduskunnan oikeusasiamiehelle tehdystä kantelusta dnro 2878/4/08, joka on taustana apulaisoikeusasiamiehen selvityspyynnölle. Tämä lausunto sen liitteineen on käytössäni.

Lausunnot käy selvästi ilmi, että puolustusvoimissa noudatetaan käytäntöä, jonka mukaan ev.-lut. ja ort. kirkkoon kuuluvat varusmiehet osallistuvat palvelustehtävänä puolustusvoimien kirkollisiin tilaisuuksiin. Maavoimien Esikunnan näkemyksen mukaan se ei ole ristiriidassa perustuslain uskonnonvapautta koskevan sääntelyn kanssa, koska se perustuu heidän omaan valintaansa kuuluva kirkkoon.

Esikunta tuo esille, ettei ohjeistuksessa ole säännelty tilanteita, joissa näihin kirkkoihin kuuluva ilmoittaisi kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisen olevan vastoin hänen vakaumustaan tai hän ei jostain muusta syystä johtuen haluaisi niihin osallistua. Esikunta onkin oikeassa, ja on hyvä, että se tuntee edes tämän verran asiasta huolta; on myös hyvä, kun Esikunta viittaa myös muihin mahdollisiin syihin kuin vakaumuksen vastaisuuteen. Kainuun Prikaati ja Reserviupseerikoulu pyrkisivät Maavoimien Esikunnan niiltä pyytämien lausuntojen mukaan sellaisessa tilanteessa mitä todennäköisimmin ratkaisuun, jossa otettaisiin huomioon henkilön esittämät perusteet vapautuksen pyytämiseksi. Esikunta ei asetu lausunnoissaan sellaista ratkaisua vastaan eli se on valmis Yleisen palvelusohjesäännön rikkomiseen; mutta siksi samalla olisi Yleistä palvelusohjesääntöä korjattava. Ei ole kuitenkaan perustuslain mukaista, että kirkollisista tilaisuuksista osallistumisesta vapautusta pyytävältä vaadittaisiin erityisiä perusteluja, saati, että lausunnon tapaan sotilaspastorin annettaisiin asiaan vaikuttaa, vaan varusmiehen ilmoituksen olisi yksin riitettävä.

Lausunnon mukaan näin olisi mahdollistettu negatiivisen uskonnonvapauden toteutuminen. Mutta se siis vaatisi toisaalta Yleisen palvelusohjesäännön rikkomisen ja toisaalta perustuslakia rajoittavan menettelyn.

Maavoimien Esikunta toteaa lopuksi, että kerrottua pidemmälle menevä negatiivisen uskonnonvapauden toteuttaminen edellyttäisi selkeää valtakunnallisen ohjeistuksen muutosta. Tässä siis viitataan kanteluissani vaatimaani varsinaisen negatiivisen uskonnonvapauden toteuttamiseen eli siihen, että valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten on voitava ilmoituksellaan kieltäytyä kirkollisista tilaisuuksista (sekä myös kirkollisista oppitunneista). On hyvä, kun Esikunta tällaisella toteamuksellaan on valmis hyväksymään vaatimani muutoksen.

Mutta Esikunta myös toteaa, että se ei kuitenkaan näe tähän muutokseen olevan tarvetta, koska asepalveluksessa tätä ongelmaa ei ole tuotu esille. Kuitenkin kyse on nyt perustuslain 11 §:n vastaisen tilanteen korjaamisesta eduskunnan oikeusasiamiehelle tehtyjen kanteluiden johdosta, kantelijoista ensimmäinen oli juuri asepalveluksensa suorittanut ja kantelijoista jälkimmäisellä lähtökohtana oli usean ihmisen asepalveluksen kokemuksiin perustuneet sanomalehtien mielipidekirjoitukset.

Maavoimien Esikunnan lausunnon kumpikin liite oli toimitettu Pääesikunnan lausunnon mukana. Tarkastelen muutamaa seikkaa kummassakin.

3.1. Maasotakoulussa käytössä oleva kirkollisen työn opetuspaketti: koulutuspaketti uskonnonvapaudesta (*Puolustusvoimien kirkollinen työ ja uskonnonvapaus*, sotilaspastori Jukka Seppänen, 5.5.2011, 1+17 ss.). Ammattialiupeereiksi kouluttautuvilta salataan, että uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvakaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti edes oman yhdyskuntansa uskonnon harjoittamiseen, sillä materiaalissa ei ole viittaustakaan perustuslain 11 §:ään. Sivun 2 mukaan puolustusvoimien kirkollisen työn lähtökohtana on uskonnonvapauslain mukainen ajatus positiivisesta uskonnonvapaudesta: uskonto ymmärretään paitsi yksilön valinnaksi myös yhteisön perinteen osaksi. Mutta hallituksen esityksessä uskonnonvapauslaiksi (HE 170/2002 vp) ei mainita positiivista uskonnonvapautta eikä yhteisön perinnettä. Uskonnonvapauslaissa ei ole puhettakaan uskonnollisen yhdyskunnan jäsenen velvollisuudesta osallistua yhdyskuntansa uskonnon harjoittamiseen. Sivulla 8 esitellään uskonnonvapauslain 6 §: Oikeudesta saada uskonnon opetusta säädetään erikseen. Sivulla 13 kirkollisen opetuksen aiheiden luetteloa edeltää lainaus ”Oikeudesta saada uskonnon opetusta säädetään ...”. Mutta oikeus-sanalla uskonnonvapauslaissa viitataan ennen kaikkea velvollisuuteen, valtionkirkkojen jäsenten pakkoon osallistua uskonnonopetukseen peruskoulussa ja lukiossa (uskonnon kurssit voi kuitenkin lukiossa torjua, kunnes on päässyt eroamaan kirkosta), ja kääntäen uskonnonopetuksella perustellaan uskonnonvapauslaissa (ev.-lut.) kirkkoon kuuluvan lapsen ja nuoren pakkoa pysyä kirkon jäsenenä. Toisaalta säättää voi vain *lailla*. Oleellista onkin, että velvollisuus osallistua uskonnonopetukseen on säädetty erityisellä lailla. Vastaavaa lakia ei kuitenkaan ole säädetty valtionkirkkojen jäsenten velvollisuudesta osallistua puolustusvoimien kirkollisiin oppitunteihin. Opetuspaketin viittaus uskonnonvapauslain 6 §:ään ei siis perustele mitään, vaan paljastaa vakavan virheen.

3.2. Kainuun Prikaatin kirkollisen työn periaatteita kuvaava selvitys (*Kuvaus kirkollisen työn esittelyoppitunnilla 2010 –2011 alokkaille annetusta kirkollisen työn tilaisuuksia koskevasta ohjeistuksesta sekä ohjeistuksen perusteista*, 3 ss.). Lainaan kohtaa 3: ”Kirkollisen työn palveluluonteisuuden kirkkokuntien jäsenille sotilaspappi kertoo perustuvan uskonnonvapauslainsäädösten positiiviseen tulkintaan.” Kyse on siis sekä kirkollisista tilaisuuksista että kirkollisista oppitunneista. Mutta yksilön velvollisuuksien perusteista on perustuslain 80 §:n 1 momentin mukaan säädetty lailla; lain julkilausumattomana taustana saattaisi kyllä sitten olla ajatus positiivisesta uskonnonvapaudesta (pakkona) ja yhteisön perinteestä (ohi yksilön vapauden); tällöinkään kirkollisista tilaisuuksista ei voisi säätää tavallisella lailla. Kohdan 3 mukaan esittelyoppitunnilla tuodaan esille, etteivät varusmiesjohtajat saa estää ketään tulemastakin kirkollisiin tilaisuuksiin. Näin tarjoutuneen esimerkin yhteydessä ei ole kuitenkaan osattu tai tahdottu kertoa, että positiivisen uskonnonvapauden sisältö on oikeasti se ja vain se, että ketään ei saa *estää* harjoittamasta uskontoa. Kohdassa 3 sotilaspappi pyytää ilmoittamaan itselleen mahdollisista uskonnon- ja vakaumuksen vapauden puutteista tai jos henkilö katsoo uskonnonvapauttaan loukatuksi. Mutta on päinvastoin uskonnon- ja vakaumuksen vapautta loukkaavaa, jos ei voisi puhua suoraan joukko-osaston komentajan kanssa. Kohdan 4 mukaan on mahdollista ilmoittaa, että ei osallistu oppitunneille eikä hartauksiin. Siis kyseessä on ilmoitus; hyvä, ei siis mikään vapautuspyyntö; toisaalta ohjeistusta pitäisi korjata niin, että tällöin ilmoitustakaan ei tarvittaisi, vaan ilmoitus tarvittaisiin kirkollisiin tilaisuuksiin tai kirkollisille oppitunneille *osallistumisesta*. Kohdan 5 mukaan oppitunnilla käsitellään tarkasti uskonnottoman mahdollisuus vannoa sotilasvala, vaikka siihen kuuluu hartaus, ja sitä sitten tekstissä pitkään käsitelläänkin ja sitä propagoidaan. Sotilasvakuutus jää tekstissä aivan toissijaiseksi, vaikka juuri se uskonnottomalle vakaumukselle ensisijaisena sekä yleisesti sotilasvalaa vähemmän tunnettuna vaatisi tarkemman käsittelyn. Onhan valan korostaminen myös vastoin sitä, että Ilmavoimien Esikunnan lausunnon mukaan uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien osallistuminen valaan on kestävämmällä pohjalla. Sotilasvakuutuksen korostaminen valaan nähden antaisi myös tukea järjestelylle, että vakuutuksen antaneet ja valan vannoneet voisivat yhtyä yhteiseen ohimarssiin ja ilman että vakuutuksen antaneet joutuisivat seuraamaan uskonnollisen valan vannomista (vastaavaa ongelmaa ei olisi siinä, että valan vannoneet joutuisivat seuraamaan tunnustuksettomien vakuutuksen antamista).

Yhteinen oppitunti sotilaspapin vetämänä kirkollisen työn esittelyoppituntina ei ole omiaan yhdenvertaisen kohtelun ja uskonnon sekä omantunnon vapauden toteutumiseen. Nimi olisi vaihdettava puolueettomaksi ja vetäjäksi saatava yksikön päällikkö tai sosiaalikirjuri.

4. Maanpuolustuskorkeakoulun lausunto (13.4.2011 AH8470). Pääesikunnan oikeudellisen osaston selvitykseen on otettu tämä lausunto sen kahta ensimmäistä, selvityspyyntöä selostavaa kappaletta lukuunottamatta. Siksi en tee eroa lausunnon ja selvityksen välillä paitsi, että huomautan yhdestä erosta, jollainen sittenkin löytyy.

Lausunnon mukaan puolustusvoimissa on yleisesti tulkittu ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvan ilmaiseen vakaumuksensa kirkkoon kuulumisellaan. Lausunnon mukaan perustuslain 11 §:n kuvaamassa uskonnon ja omantunnon vapaudessa on kysymys sisäkkäisistä asioista, ei erillisistä. Mutta ei omantunnon vapautta voi lausunnon tavoin mitätöidä uskonnon vapaudella.

Lausunnossa katsotaan, että ”edellä kuvatun perusteella” on lähdeittävä siitä, että Yleisen palvelusohjesäännön kohdan 447 jälkimmäinen virke viittaa näihin kirkkoihin kuulumattomiin. Kuitenkin, kuten kanteluissani olen korostanut, pelkkä terve järki kertoo, että kohdan 447 jälkimmäinen virke tietysti viittaa vain kohdan edelliseen virkkeeseen. Maanpuolustuskorkeakoulu ohittaa tuomiollaan tällaisen kielellisen analyysin. Selvityksessä lainausmerkeissä esittämäni sanat on poistettu. Se on hyvä, sillä kanteluissani vaatimani Yleisen palvelusohjesäännön korjaus on tehtävä sen sanamuotoa muuttamalla eikä siten, että vain selitettäisiin, ettei kohdan 447 jälkimmäinen virke liitykään kohdan edelliseen virkkeeseen, mutta että tämän oivaltaminen ja siihen vetoaminen jätettäisiin kunkin omaksi asiaksi.

Lausunnossa todetaan, että Maanpuolustuskorkeakoulussa järjestettävät hartaustilaisuudet ovat vapaaehtoisia sekä henkilökunnalle että opiskelijoille. Yleensä lapsellisuuttani ilahdun kuullessani vapaaehtoisesta uskonnon harjoittamisesta, sillä sellainenhan olisi harjoittajilleen mahdollista myös sekulaarissa, tunnustuksettomassa valtiossa ja siis osoittaa, että valtionkirkollisuudesta voitaisiin sikäläkin luopua. Mutta nyt kai kyseessä onkin yhteisin verovaroin palkatun sotilaspapin pitämistä hartaustilaisuuksista, jotka toivottavasti kuitenkin sijoittuvat osanottajien vapaa-aikaan eivätkä korkeakoulun viralliseen ohjelmaan.

Lausunnon mukaan tästä periaatteesta poiketaan vuosittain korkeakoulun vuosipäivän sekä Kadettikoulun perinnepäivän yhteydessä järjestettävässä katselmuksessa, joka sisältää kenttähartauden ja johon sotilashenkilöstö voidaan käskää osallistumaan. Totean, että käsky koski siis sekä valtionkirkkoihin kuuluvia että niihin kuulumattomia ja on mielestäni ehdottomuudessaan perustuslain vastainen. Korkeakoulu lausuu, ettei tiedossa ole, että henkilökuntaa tai opiskelijoita olisi kieltäytynyt osallistumasta katselmuksiin omantunnonvapauteen vedoten. Mielestäni se ei muuta asiaa, ja omantunnonvapauden tosiasiallista toteutumista edistäisi kenttähartauden muuttaminen paraatia edeltäväksi jumalanpalvelukseksi (YLPALVO 2009, 397), johon osallistumista käsky ei koskisi.

Maanpuolustuskorkeakoulu ei pidä nykyisen ohjeistuksen muuttamista tarpeellisenä. Se vetoaa lain velvoitukseensa kasvattaa opiskelijat palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Puolustusvoimien tehtäviä taas lain puolesta on perusoikeuksien turvaaminen. Mutta on keltotonta isänmaan palvelusta ja perusoikeuksien turvaamista olla toteuttamatta uskonnon ja omantunnon vapautta.

Lausunnon mukaan nykyisessä yhteiskunnassa ja kansainvälisessä vuorovaikutuksessa korostuvan suvaitsevaisuuden ja eri arvoperustojen sekä kulttuurien ymmärtämisen tähden opiskelijat joutuessaan tulevaisuudessa tehtävissään kohtaamaan eri lailla ajattelevia ja uskovia ihmisiä eivät näistä kohtaamisista voi saada vapautusta sen enempää kotimaassa kuin kansainvälisissäkään tehtävissä. Lausunnon ajatuksena siis on, että pakottamalla opiskelijat suuremman valtionkirkon uskonnon harjoittamiseen kasvatettaisiin heissä suvaitsevaisuutta. Mutta niin ei ole. Opiskelija, joka ei siinä tunne pakkoa, oppii suvaitsemaan sen, että muuta ei olisikaan kuin tämä kirkko; se ei kasvata oppilaassa suvaitsevaisuutta tähän kirkkoon kuulumatonta kansan viidennestä kohtaan eikä opeta, että myös tämän kirkon jäsenillä on aina oltava oikeus toimia omantuntonsa mukaan tapauskohtaisesti. Opiskelijassa, joka taas tuntee pakon, menettää suvaitsevaisuuttaan jokaista uskontoa kohtaan. Suvaitsevaisuutta uskontoja kohtaan kasvattaisi se, että niiden harjoittaminen sijoittuisi ihmisen yksityiseen elämään, olkoon sitten vaikka kuinka yhteisölliseen, ja että julkinen elämä olisi tunnustuksetonta. Valtakirkko vain yrittää käyttää valtiovaltaa hyväkseen ja saada uskontonsa harjoittamiseen pakottamalla etuoikeusasemansa suvaituksi siedätyshoidolla. Mutta valtiovallan toimesta uskonnon harjoittamiseen pakottaminen on väärä, eikä sellaista pidä suvaita.

5. Pääesikunnan henkilöstöosaston kirkollisen alan lausunto (26.4.2011 AH9276). Pääe-

sikunnan oikeudellisen osaston selvitykseen on otettu tämä lausunto lukuunottamatta sen kolmea ensimmäistä kappaletta, jotka ensiksi käsittelen.

Toivossa, että henkilöstöosaston tiedostoa joskus korjattaisiin, huomautan, että lausunnon ensimmäisessä kappaleessa perustuslain 127 §:n lainauksesta puuttuu sana ”sitä”.

Lausunnon toisen kappaleen mukaan lähtökohtana pidetään sitä, että perustuslain 11 §:n kuvaamassa uskonnon ja omantunnon vapaudessa on kysymys sisäkkäisistä asioista, ja kolmannen kappaleen mukaan taas uskonnonvapauslain taustalla on ajatus positiivisesta uskonnonvapaudesta, jossa uskonto ymmärretään paitsi yksilön valinnaksi myös yhteisön perinteen osaksi.

Tämäkin lausunto vahvistaa, että Yleisen palvelusohjesäännön kohta 447 viittaa vain ev.-lut. ja ort. kirkkoihin kuulumattomiin. Lausunto väittää, että tämä heijastaa voimassa olevaa lainsäädäntöä ja ohjeistusta. Mutta mihin ohjeistukseen tässä oikein viitataan?

Yleisen palvelusohjesäännön kohtaa 415 on lausunnossa ilmeisesti selostettu väärin. Kohdassahan annetaan ensiksi ohje ev.-lut. ja ort. kirkkoon kuulumattomalle sotilaille, joka haluaa osallistua paraatiin, johon sisältyy (sen keskelle) kenttähartaus; kyllä sotilaan on tällöin myös seurattava läsnä ollen ja tietyllä tavalla menetellen kenttähartaus ja sikäli osallistuttava siihen (en tiedä, minkä tarkennuksen kohdan 415 viittaus Sulkeisjärjestysohjesääntöön tuo). Kohta 415 päättyy ohjeeseen sotilaille, joka ei osallistu kenttähartauteen: hänelle järjestetään muuta palvelusta. Käsittääkseni paraatikatselmuksesta ja ohimarssista poisjättäminen saattaa olla joillekin todella suuri rangaistus vakaumuksensa mukaan elämisestä. Lausunnossa tarkastellulle tapaukselle sotilaasta, joka haluaa osallistua paraatiin mutta ei halua omantuntonsa vastaisesti osallistua kenttähartauteen (läsnäolollaan), ei löydy ratkaisua.

Lausunnon mukaan varusmiehen uskonnonvapaus toteutuu siinä, että kirkkoon kuuluville varusmiehille järjestetään heidän vakaumuksensa mukaista uskonnollista palvelusta (nimittäin kirkollisia tilaisuuksia) ja vastaavasti kirkkoon kuulumattomille eettistä ja elämänkatsomustietoon liittyvää palvelusta. Mutta kirkkoon kuuluvien osalta tämä on perustuslain vastaista; myös vain he itse ratkaisevat vakaumuksensa kirkkoon kuulumisestaan huolimatta.

Lausunto väittää ensimmäisestä, kaikille yhteisestä kirkollisesta oppitunnista, että sillä sotilaspappi selvittää perustuslain ja uskonnonvapauslain kaikkia koskevan uskonnonvapauden merkityksen, sen tuomat oikeudet ja vapaudet. Mutta yllä tarkasteleman Kainuun Prikaatin opetusmateriaalin mukaan puutteellisesti ja väärin.

Pääesikunnan lausunnon luvusta 4. Lausunto. Pääesikunta toteaa saamansa selvityksen perusteella, että Yleisen palvelusohjesäännön kohta 447 on (siis jälkimmäiseltä virkkeeltään) asiaa koskevan lainsäädännön ja Puolustusvoimissa noudatettavan ohjeiston mukainen ja viittaa niihin, jotka eivät kuulu evankelis-luterilaiseen eivätkä ortodoksiseen kirkkoon ja jotka katsovat, että eivät voi osallistua omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.

Lausunnon sanamuoto ei ollut tämä, vaan ”ja jotka Suomen perustuslain tarkoittamalla tavalla omantuntonsa vastaisesti eivät voi katsoa voivansa osallistua uskonnonharjoittamiseen”. Mutta eihän olisi heidän omantuntonsa *vastaista*, vaan heidän omantuntonsa *mukaista*, sen *vaatimaa*, jos he katsovat, etteivät voi osallistua uskonnonharjoittamiseen. Kohta 447 itsessään on tässä suhteessa selkeä: ”jotka eivät vakaumuksensa vuoksi osallistu”. Kun on kyse ev.-lut. ja ort. kirkkoon kuulumattomista, ei perustuslakia tarvitse kenenkään niin miettiäkään.

Totean tarkastelemastani lausunnon kohdasta myös, että viittaus Puolustusvoimissa noudatettavaan ohjeistoon on sikäli outo, että Yleinen palvelusohjesääntö on puolustusvoimain komentajan antama sotilaskäsky, johon perustuen sitten annetaan kirkollista työtä koskevia hallinnollisia pysyväämääräyksiä, jotka ne kyllä käsittääkseni ovat Yleisen palvelusohjesäännön mukaisia. Totean edelleen, että Pääesikunta ei ole suvainnut valtionkirkoista pienemmälle sen nykyisen lain mukaista, yllä käyttämäni (lyhyttä) nimeä, vaan vääntää nimessä sanan kirkko takaisin sanaksi kirkkokunta.

Totean vihdoin, että Pääesikunnan lausunnon mukaan siis Yleisen palvelusohjesäännön kohdat 446 ja 447 yhdessä asettavat ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvalla sotilalla velvollisuuden osallistua palvelusohjelman osana oleviin tämän kirkon jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin. Sitähän juuri olen kanteluissani väittänyt, kuten myös, että se on vastoin perustuslain 11 §:ää.

Pääesikunnan lausunnon mukaan Yleisen palvelusohjesäännön paraatikatselmukseen kuuluvaa

kenttähartautta koskevaan kohtaan 415 sovelletaan kohdan 447 periaatteita. Päätelen, että yhtenevästi kanteluissani väittämäni mukaisesti siis myös Pääesikunnan mielestä Yleinen palvelusohjesääntö velvoittaa ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvan sotilaan osallistumaan kenttähartauteen.

Lausunto väittää, että Yleisen palvelusohjesäännön kohdassa 415 annetaan ohjeet sotilaille, joka haluaa osallistua paraatiin, mutta joka ei halua osallistua omantuntonsa vastaisesti kenttähartauteen. Huomautan, että niin toivottavaa kuin todella olisikin perustuslain 6 §:n mukaisen varusmiesten yhdenvertaisen kohtelun kannalta, että kenttähartauteen osallistumaton varusmies voisi osallistua paraatikatselmukseen ja ohimarssiin, kohta 415 ei kuitenkaan anna sen mahdollistavia ohjeita vastoin Pääesikunnan väitettä. Kenttähartaudet olisikin korvattava Yleisen palvelusohjesäännön kohdan 397 sallimalla tavalla (riittävän paljon) ennen paraattia (ja vaikka eri paikassa) pidettävällä jumalanpalveluksella, jotta siihen osallistumaton voisi osallistua varsinaiseen paraatiin.

Lausunnossa Pääesikunta katsoo, että Puolustusvoimissa omaksuttu toimintatapa uskonnonharjoittamiseen liittyen on voimassa olevan lainsäädännön mukainen, mutta Pääesikunta ei lainkaan perustelee tätä.

Lausunnossa todetaan sen liitteinä olevista puolustushaaraesikuntien lausunnoista käyvän ilmi lukuisia esimerkkejä uskonnonvapautta edistävästä käytännön toimenpiteistä, joihin apulaisoikeusasiamiehen aiemmin esittämät arviot ovat antaneet aihetta. Kutsuntojen järjestämisestä seurakuntien tiloissa onkin Maavoimien Esikunta antanut sen lausunnossa kuvatun (korjatun tai uuden) ohjeistuksen. Mutta mitään muuta ei olekaan tehty. **Erityisesti mitään kanteluissani moittimaani ei ole korjattu.**

Maavoimien Esikunnan lausunnossa kuitenkin pohdittiin ratkaisutapaa tilanteessa, jossa ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluva ilmoittaisi kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisen olevan vastoin hänen vakauksensa tai hän ei haluaisi jostain muusta syystä niihin osallistua. Ratkaisussa kuitenkin puhutaan vapautuspyynnöstä sekä perustelujen tutkimisesta ja jopa kytkettäisiin sotilaspappi asiaan. Perustuslain mukaan vapautuminen olisi kuitenkin saatava pelkällä ilmoituksella. Maavoimien Esikunta totesikin, että tätä pidemmälle menevä negatiivisen uskonnonvapauden toteuttaminen edellyttäisi selkeää valtakunnallisen ohjeistuksen muutosta. Siis perustuslain 11 §:n toteuttamiseksi olisi Yleinen palvelusohjesääntö korjattava kanteluideni vaatimusten mukaisesti.

Ilmavoimien Esikunnan lausuntoon viitaten huomautan, että Maavoimien Esikunnan pohtimassa vapauttamiskäytännössä sotilasesimies voi saattaa itsensä vaaraan ohjeiden rikkomisesta. Tätähän korostin kanteluissani. Siksikin mahdollinen epävirallinen Yleisen palvelusohjesäännön kiertäminen (jota, kuten olen kanteluissani selostanut, todella tapahtuu Pääesikunnan kenttärovastin kertoman mukaan, sillä puolustusvoimissa halutaan olla joustavia) on korvattava sen korjaamisella.

Pääesikunnan lausunto viittaa lopuksi Pääesikunnan henkilöstöosaston 19.4.2011 antamaan kertomukseen AH6952 *Puolustusvoimien kirkollinen työ vuonna 2010*, joka on lausunnon liitteenä. Löysin kertomuksen taannoin puolustusvoimien verkkosivuilta (annettuna 15.4.2011), ja nyt se löytyy Kirkon tiedotuskeskuksen asiaa koskevan uutisen 25.5.2011 liitetiedostona (<http://evl.fi> > Uutiset). Kuten lausunnossa todetaan, kertomuksen (s. 4) mukaan monessa varuskunnassa myös kirkkoon kuulumattomat ovat halunneet osallistua ja ovat osallistuneet sotilaspappien oppitunneille.

Pidän tätä lausunnon päätöstä Pääesikunnan haluna välillisesti puolustaa kanteluissani moittimaani ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvien varusmiesten velvoittamista osallistumaan sotilaspappien pitämille kirkollisille oppitunneille. Palaan alla tähän kysymykseen erikseen ja laajemmin kanteluni dnro 772/4/11 tarkastelun yhteydessä.

Pääesikunnan aiemmista lausunnoista

a) Palautan mieliin Pääesikunnan lausunnon (24.6.2009 AF12915) kantelustani dnro 566/4/09. Pääesikunnan oikeudellisella osastolla valmistellussa lausunnossa todettiin kommentteita lausunnon liitteenä olleessa Pääesikunnan henkilöstöosaston lausunnossa (29.4.2009 AF9526) esitetyn seuraavan, sittemmin vastineessani 20.8.2009 todella hämmästyttävänä pitämäni väitteen:

Palveluksessa asevelvollisille tarjotaan vakiomuotoisesti käskynantojen (vast.) yhteydessä mahdollisuutta tai vaihtoehtoa ilmoittaa esteellisyytensä osallistua kirkollisiin tilaisuuksiin. Ketään ei käsketä vastoin tahtoaan. Tämä koskee myös kantahenkilökuntaa ja kirkkoon

kuuluvia.

Vastineessani esitin tämän väitteen perusteella arvelun, että olisi annettu jonkinlainen salainen määräys, että jos joku kirkkoon kuuluva ilmoittaisi vakaumuksensa vuoksi tai omantunnon syistä kieltäytyvänsä osallistumasta kirkolliseen tilaisuuteen eli siis kenttähartauteen tai (muuten) palvelusohjelman osana olevaan jumalanpalvelukseen tai hartaustilaisuuteen, niin häntä ei saakaan rankaista palvelusvelvollisuutensa rikkomisesta. Huomautin, että Yleisen palvelusohjesäännön ja sen kaikkien julkisten johdannaisten teksti mainitsee kirkollisista tilaisuuksista kieltäytymisen oikeuden vain kirkkoon kuulumattomien tapauksessa, jolloin salainen määräys olisi voitu antaa ilman, että siitä seuraisi mitään muutoksia. Täsmennän nyt, että ajattelin tietysti käskynantojen yhteydessä lainaukseni kahdesta viimeisestä virkkeestä vaiettavan; eihän määräys muuten olisi voinut jäädä salaiseksi.

Pääesikunnan henkilöstöosaston tuolloisen lausunnon olivat allekirjoittaneet apulaisosastopäällikkö, eversti Jyrki Lahdenperä ja sektorin johtaja, everstiluutnantti Jouni Lipponen. Kyseessä ei siis olisi ollut Pääesikunnan henkilöstöosaston kirkollisen alan lausunto.

Mitään salaista, mutta virallista määräystä ei varmaankaan ollut. Sen sijaan olisi saattanut olla olemassa epävirallinen ohje, joka henkilöstöosastolla olisi tiedetty.

Joka tapauksessa varmana esitetty väite, että ketään ei käsketä (kirkollisiin tilaisuuksiin) vastoin tahtoaan ja että se koskee myös kantahenkilökuntaa ja kirkkoon kuuluvia, on ollut hämäävyydessään hyvin harkitsematon. Väitteenhän voidaan katsoa osaltaan johtaneen apulaisoikeusasiamiehen uuteen selvityspyyntöön 28.12.2010 (dnro 4489/2/10).

Kenties kuitenkin henkilöstöosastolla kuviteltiin, että on niin — koska, kenties henkilöstöosastolla myös ajateltiin, onhan totta kai oltava niin!, että kirkkoon kuuluvakin voi kieltäytyä kirkollisista tilaisuuksista ja että siitä jopa käskynannoissa tiedotettaisiin Yleisestä palvelusohjesäännöstä niin välittämättä. Kyseessä olisi siis ollut henkilöstöosaston erehdys.

Mutta olipa väitteessä kyse erehdys tai ei, se ainakin osoittaa, että Pääesikunnan henkilöstöosasto piti itsestäänselvyytenä, että kirkkoon kuuluvakin voi kieltäytyä osallistumasta kirkollisiin tilaisuuksiin vastoin tahtoaan. Sellainen perustuslain turvaaman uskonnon ja omantunnon vapauden sisäistäminen on tietysti ilahduttavaa. Mutta henkilöstöosaston olisi lausunnossaan pitänyt silloin olla huolellisempi ja vaatia, että Yleinen palvelusohjesääntö on tietysti siksi mahdollisimman pian korjattava.

Totean, että Pääesikunnan henkilöstöosaston kirkollisen alan lausunto 26.4.2011 AH9276 ei puhu mitään edes epävirallisesta vapautumiskäytännöstä.

Huomautan, että Pääesikunta ei uudessa lausunnossaan (1.6.2011) selitä, että sen aiempi lausunto (24.6.2009) olisi ollut erehdys. Näin ollen kirkkoon kuuluvan varusmiehen olisi siis mahdollista vedota tuohon aiempaan lausuntoon, mustaan valkoisella, jos hän vain saisi sen tietoonsa; näin Yleinen palvelusohjesääntö tehtäisiin kuolleeksi kirjaimiksi kyseisiltä kohdiltaan. Tämä potentiaalinen sotku on torjuttava korjaamalla Yleinen palvelusohjesääntö.

b) Pääesikunnan lausunto (5.11.2008 AE21857) kanteluasiassa dnro 2878/4/08 viittaa selvityksessään Merivoimien Esikunnan lausuntoon (20.10.2008 DE10813), jonka mukaan kirkkoon kuuluvalla varusmiehellä on mahdollisuus kääntyä sotilaspapin puoleen, mikäli hänellä on perusteltu, henkilökohtainen syy olla osallistumatta iltahartauteen tai kenttäjumalanpalvelukseen, jolloin voidaan tarvittaessa tehdä kyseisen varusmiehen kohdalla erillinen ratkaisu.

Merivoimien Esikunta vaikenä uudessa lausunnossaan (26.4.2011) tästä epävirallisesta käytännöstä. Toisaalta käytäntö ei korvaa Yleisen palvelusohjesäännön korjaamista vaatimallani tavalla.

Yhteenvedo Pääesikunnan lausunnosta.

- Pääesikunnan tulkinta Yleisestä palvelusohjesäännöstä on sen tekstin mukainen: Evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluva varusmies on velvollinen osallistumaan palvelusohjelman osana oleviin tämän kirkon mukaisiin jumalanpalveluksiin, hartaustilaisuuksiin ja kenttähartauksiin. Tämä on kanteluidenikin tulkinta.
- Pääesikunta katsoo, että kyseinen pakko osallistua kirkollisiin tilaisuuksiin on lainsäädännön mukaista. Pääesikunta ei täten oma-aloitteisesti korjaisi mitään. Kuitenkin Pääesikunta tietää, vaan ei myönnä, että eduskunnan kannan mukaan uskonnollisen yhdyskunnan jäsenkään ei ole

- velvollinen osallistumaan tämän yhdyskunnan uskonnon harjoittamiseen.
- Pääesikunta ei selittänyt erehdykseksi paljastuksia epävirallisesta käytännöstä vapauttaa kirkkoon kuuluva varusmies kirkollisista tilaisuuksista eikä myöskään peruuttanut tätä käytäntöä. Ei kuitenkaan ole perustetta sille, että sotilaspappi saisi arvioida kieltäytyjän mahdollisen perustelun, joka voisi olla vastaansanomattomasti vaikkapa ”perustuslakiin vedoten, kiitos ei sotilaspapeille!”. Itse asiassa Pääesikunnankin mukaan ilmoitus ”en tahdo” riittää.
 - Selvityksen mukaan Ilmavoimien Esikunta on huolestunut sotilasesimiehen asemasta epävirallisessa vapauttamiskäytännössä.
 - Pääesikunta tuo esille, että kirkolliseen opetukseen on halunnut osallistua myös kirkkoon kuulumattomia. Mutta tällä seikalla ei voi torjua kanteluideni vaatimusta, että kirkkoon kuuluvien on vastaavasti halutessaan voitava osallistua elämäkatsomustiedon opetukseen. Pääesikunnan toteamus viittaa myös siihen, että sotilaspapit eivät ole osanneet kehittää elämäkatsomustiedon opetusta vetovoimaiseksi ja että tämä ei huolestuta Pääesikuntaa.

Tshadin kriisinhallintajoukot ja miinalaiva Pohjanmaa. Suomen kriisinhallintajoukoissa YK:n operaatiossa Tshadissa (80 henkilöä) ja miinalaiva Pohjanmaalla EU:n Atalanta-operaatiossa Somalian merialueella (tukijoukkoineen 120 henkilöä; noin puolet reserviläisiä) oli sotilaspappi, jona toimi sama pastori. Hän piti kummastakin tehtävästään blogia: <http://www.nettipappi.vuodatus.net> (6/2009 – 12/2009) ja <http://www.piraattipappi.vuodatus.net> (11/2010 – 6/2011). Kerron muutamasta seikasta, koska on kysymys reserviläisistä tai kantahenkilökuntaan kuuluvista, ei enää varusmiehistä. Pakollisen uskonnonharjoittamisen ongelmat kärjistyvät, vapaaehtoisen uskonnonharjoittamisen vähäinen suosio näkyy ja juhlatilaisuuksista joutuisivat sietämättömän uskonnonharjoittamisen tähden huopumaan ne, joille juhlatilaisuudet on kuitenkin tarkoitettu.

Merkinnän 26.8.2009 mukaan kirkkoon kuuluvat oli käsketty sunnuntaisiin messuihin Goz Beidan leirissä, minkä johdosta jotkut olivat eronneet kirkosta. Ei siis tiedetty, että Pääesikunnan henkilöstöasaston mukaan kirkkoon kuuluviakaan ei käsketä vastoin tahtoaan. Merkinnän 11.7.2011 mukaan keskiviikkoiltaisin oli hartaushetki, mutta sen päättelen olleen vapaaehtoisen. Merkinnän 13.7.2009 mukaan pappi lausui siunauksen uuden rotaation joukkojen neljän kuukauden urakalle. YK:n päivän 24.10.2009 paraatissa pappi lausui rukouksen. Olikohan näiden tilaisuuksien sisällöstä kerrottu etukäteen? Saattoiko tilaisuudet välttää? Miksi silloin joukoissa palveleva olisi joutunut väistymään papin sijasta? Merkinnän 17.4.2011 mukaan miinalaiva Pohjanmaalla pyhäpäivien iltahartaudet vetivät korkeimmillaan kuusi vierasta. Siitä päätellen ne olivat vapaaehtoisia. Merkinnästä 13.5.2011 päätellen sunnuntaiset kansihartaudet, silloin kun niitä voitiin pitää, olivat kirkkoon kuuluville pakollisia (”keräsi kerralla vain 2/3 kirkkoon kuuluvista, kun 1/3 ajoi laivaa”).

Tiedän Länsi-Uudenmaan ateistit ry:n kannalleen 29.3.2011 eduskunnan oikeusasiamiehelle Tshadissa toimineen suomalaisen rauhanturvajoukon komentajan käskystä, jolla (kirkkoon kuuluvat) sotilaat oli määrätty osallistumaan jumalanpalveluksiin. Tiedän apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuojan pyynnöstä tämän kantelun (dnro 1264/4/11) johdosta 18.5.2011 annetusta vastauksesta olla ottamatta asiaa erikseen käsiteltäväksi. Tiedän, että kantelijassa oli hämmennystä herättänyt seuraava vastauksen virke: ”Tarkempaa selvitystä ei ole esitetty siitä, mitkä osat kirkollisesta työstä ovat katsottavissa perustuslain 11 §:ssä tarkoitetuksi uskonnon harjoittamiseksi.” Siihen tietysti kuuluu ainakin kaikki hartauden harjoittaminen ja papin joukkojen edessä esittämät rukoukset, eikä tämä virke siis koskenut tehtyä kantelua. Kirkollisten oppituntien luonnetta tarkastelen itse alempana.

Panen vastaisen varalta merkille, että tässä vastauksessa apulaisoikeusasiamiehen 28.12.2010 asiasta tekemään päätökseen viittaamisen yhteydessä todetaan, että asia ”otettiin tällöin myös omana aloitteena selvitettäväksi”.

Länsi-Uudenmaan ateistit ry teki sitten 19.5.2011 Pääesikunnalle asiasta syyttämiskaatumuksen. Maavoimien Esikunta päätti 5.8.2011 (MH24976) olla määräämättä suoritettavaksi sotilasrikosasian esitutkintaa. Se vetosi Pääesikunnan lausuntoon AH11312/1.6.2011. Tshadin suomalaisen kriisinhallintajoukon komentajana toimineelta pyydettyssä lausunnossa moitittua käytäntöä pidettiin perusteltuna, koska suomalainen osasto oli pitkäkestoisessa tehtävässä syrjäisellä alueella, jossa henkinen huolto oli merkittävässä asemassa, ja jumalanpalvelukseen osallistuminen oli osa tätä henkisen huollon kokonaisuutta. Voi kuitenkin kysyä, eikä käytännön johdosta kirkosta eroamaan joutuminen ollut

mahdollisesti joillekin stressaavaa vastoin henkisen huollon tavoitteita.

Todettakoon vertailun vuoksi, että teoksen *Rauhan asialla. Puolustusvoimien kirkollinen työ 90 vuotta* [toimittaneet Hannu Niskanen ja Valde Palola, julkaisija Puolustusvoimien kirkollinen työ, Minerva, Helsinki – Jyväskylä 2008] luvussa ”Kirkollinen työ tänään” sotilaspastori Jukka Helin kertoo kirjoituksessaan ”Pappina kansainvälisissä tehtävissä” (s. 167–168), että jumalanpalvelukset ja haraudet ovat sotilaspapin perustyötä myös kriisinhallintaoperaatioissa ja että niihin osallistuminen on perinteisesti ollut vapaaehtoista.

KANTELUSTANI dnro 772/4/11

Kyseinen kanteluni puolustusvoimien 1) kirkollisista oppitunneista sekä 2) elämänkatsomustiedon opetuksesta liittyy molemmilta osiltaan Pääesikunnan lausunnon lopputoteamukseen monen kirkkoon kuulumattoman varusmiehen halusta osallistua kirkolliseen opetukseen. Siksi vastineeksi tälle toteamukselle tarkastelen vielä tätä kanteluani.

1) Kanteluni kirkollisista oppitunneista. Aluksi kertaan tiivistellen tämän kanteluni kirkollisia oppitunteja koskevaa osaa. Tällöin uutena tukena kantelulleni tuon esille lähinnä kirkollisen opetuksen uskonnonharjoittamisluntonen alla kohdassa I.

Niin kanteluideni kuin epäilemättä Pääesikunnankin mukaan Pääesikunnan antamat ohjesäännöt ja määräykset velvoittavat aivan niiden tekstin mukaisesti ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvan varusmiehen osallistumaan tämän kirkon sotilaspapin pitämiin kirkollisiin oppitunteihin. Mitään tulkintaepäselvyyttä tästä ei voi olla. Niille näihin kirkkoihin kuulumattomille varusmiehille, jotka ilmoittavat, etteivät osallistu kirkollisille oppitunneille, opetetaan elämänkatsomustietoa. Kanteluissani olen vaatinut, ja vaadin edelleen, että myös näihin kirkkoihin kuuluvien varusmiesten on halutessaan voitava torjua kirkolliset oppitunnit ja osallistua elämänkatsomustiedon opetukseen.

Odotettavasti Yleistä palvelusohjesääntöä korjataan piakkoin niin, että ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluva varusmies voi omantunnonsyistä tai vakaumuksen vuoksi ilmoituksellaan kieltäytyä osallistumasta palvelusohjelman osana oleviin tämän kirkon mukaisiin kirkollisiin tilaisuuksiin. Arvatenkin näille varusmiehille on silloin järjestettävä ohjattua elämänkatsomustietoon tai etiikkaan liittyvää ohjelmaa kuten niille näihin kirkkoihin kuulumattomille varusmiehille, jotka ilmoittavat, etteivät osallistu kirkollisiin tilaisuuksiin. Jos tätä ohjelmaa todella järjestetään, osallistujista kirkkoon kuuluvissa herää kysymys, miksi he eivät voi kieltäytyä myös kirkollisista oppitunneista. Miksi pitäisi olla esimerkiksi virsiopetuksessa, kun ei osallistu kirkollisiin tilaisuuksiin? Vapauden puute tuntuisi perusteettomalta.

Siis kirkkoon kuuluvien pakko osallistua kirkollisiin oppitunteihin nousee keskusteltavaksi aiempaa voimakkaammin. Itse osallistun tähän keskusteluun jo nyt.

Kuten olen kanteluissani kertonut, Pääesikunnan kenttärovastin mukaan kirkkoon kuuluva varusmies voi kieltäytyä kirkollisista oppitunneista ja osallistua elämänkatsomustiedon opetukseen, jos vain saa tästä epävirallisesta mahdollisuudesta tiedon. Pääesikunta ei ole lausunnoissaan irtisanoutunut tästä epävirallisesta käytännöstä. Kieltäytyjän riittää siis ilmoittaa, ettei halua olla kirkollisten asioiden kanssa tekemisissä ja mainita, että Pääesikunnan kenttärovastin mukaan puolustusvoimissa halutaan olla joustavia. Epävirallinen, salaileva käytäntö ei kuitenkaan ole riittävä. Käytännön syntyminen herättää lisää painetta keskustella kirkkoon kuuluvien virallisesta pakosta osallistua kirkollisiin oppitunteihin.

Kantelussani dnro 3155/4/09 osoitin puolustusvoimien yleisen kirjallisen materiaalin ja Pääesikunnan sitä edeltäneestä kantelustani dnro 566/4/09 antaman lausunnon perusteella, että kirkolliset oppitunnit ovat uskonnollisia sisällöltään ja siksi mahdollisesti kirkkoon kuuluvankin vakaumuksen vastaisia. Esimerkiksi edelleen voimassa olevan *Kirkollisen työn ohjesäännön* (2003) kohdan 43 mukaan kirkollisessa opetuksessa käsitellään ihmiselämän kysymyksiä kristillisen uskon ja etiikan näkökulmasta. Ei siis ole rehellistä kuvata kirkollisia oppitunteja ensisijassa tunnustuksettomuuteen viittaavalla lausunnon ilmaisulla, että ne olisivat ”esimerkiksi yleistä kansalaiskasvatusta, terveys- ja tapakasvatusta, etiikkaa, elämänkatsomustietoa tai henkistä tukea”.

I. Kirkollisten oppituntien uskonnonharjoittamisen luonne. Itse asiassa myös kirkolliset oppitunnit voidaan nähdä uskonnon harjoittamisena perustuslain 11 §:n mielessä seuraavien seikkojen perusteella.

Kirkollisten oppituntien opettajan on oltava sotilaspappi, joka voi käyttää apunaan kirkollisen alan varusmiehiä. Se, että peruskoulussa ja lukiossa (ev.lut./ort.) uskonnon opettajan oli aiemmin oltava kirkon jäsen, oli osa opetuksen tunnustuksellisuutta, ja eduskunnan perustuslakivaliokunta luki tunnustuksellisen uskonnonopetuksen uskonnon harjoittamiseksi (PeVL 13/1982 vp). Sikäli kirkolliset oppitunnit ovatkin uskonnon harjoittamista perustuslain 11 §:n kannalta.

Kirkollisen työn ohjesäännön kohdan 42 mukaan puolustusvoimien kirkollinen opetus on taustaltaan evankelis-luterilaisen kirkon ja ortodoksisen kirkkokunnan opetusta. Myös tämä on tunnustuksellisen opetuksen tunnusmerkkejä. Pääesikunnan lausunto kantelustani dnro 3155/4/09 puolustaa kirkollista opetusta kohtaa 42 tukevalla väitteellä, että uskonnonvapauslain taustalla on ajatus positiivisesta uskonnonvapaudesta, jossa uskonto ymmärretään paitsi yhteisön valinnaksi myös yhteisön perinteen osaksi. Mutta sellaista ajatusta ei ole mainittu hallituksen esityksessä (HE 170/2002 vp), jossa päinvastoin korostetaan, että uskonnonopetuksessa on kysymys ensisijaisesti oppilaiden oikeuksien eikä uskonnollisten yhdyskuntien etujen turvaamisesta, ja puhutaan oppilaan/opiskelijan oman uskonnon opetuksesta. Tämä muodollinen muutos aiempaan oli välttämätön, jotta uskonnonopetus olisi ollut mahdollista säätää tavallisella lailla pakolliseksi kirkon jäsenille. Puolustusvoimien kirkolliset oppitunnit ilmentävät siis tässäkin suhteessa kouluun verrattuna aikaa, jolloin uskonnonopetus oli uskonnon harjoittamista perustuslain kannalta.

Kirkollisen työn ohjesäännön kohdan 45 mukaan kirkollisessa opetuksessa järjestetään tarvittaessa rippikoulu. Kertomuksessa *Puolustusvoimien kirkollinen työ vuonna 2010* selostetaan sivulla 4 sotilalrippikouluun osallistuneiden määrän kehitystä; lisäksi samassa yhteydessä selostetaan kirkkoon liittyneiden varusmiesten määrän kehitystä. Valtion palkkaaman sotilaspapin vetämän rippikoulun ja kirkon jäsenvärväyksen sisällyttäminen palvelusohjelmaan, kylläkin vapaaehtoisille varusmiehille, osoittaa kirkollisen opetuksen huomattavan eron koulun uskonnonopetukseen verrattuna. Kirkko ei voisi astua koulun tontille niin, että rippikoulu olisi osa koulun opetusta vapaaehtoisille nuorille, mutta puolustusvoimien kirkollisessa opetuksessa vastaava on mahdollinen, mikä sekin osoittaa opetuksen tunnustuksellisuuden.

Kantelussani dnro 772/4/11 osoitin Pääesikunnan uuden ohjeistuksen mukaisissa kirkollisen opetuksen tavoitteissa yhtenevyyden peruskoulun uskonnonopetuksen uskonnollisena indoktrinaationa arvostellun tehtävän kanssa ottaen nyt tavoitteiden tulkinassa huomioon, että kyseessä on nimeltään kirkollinen opetus vastaajanaan sotilaspappi. Edelleen osoitin, että tämän ohjeistuksen mukaisista kirkollisen opetuksen aiheista osa otsikossaankin viittaa suoraan kirkolliseen työhön ja osan voi taas asiayhteyden tähden päätellä käsiteltävän kirkolliselta kannalta. Totesin myös, että aiempien kanteluideni ratkaisussa 28.12.2010 kerrotaan, että kirkollinen opetus on sen aiheiden mukaisesti lähinnä kansalaiskasvatuksen ja etiikan opetusta ja että osa siitä liittyy lisäksi läheisesti puolustusvoimien toimintaan. Mutta huomautin, että kuvaamalla opetusaiheita näillä sinänsä tunnustuksettomilla, ei-kirkollisilla käsitteillä yritetään kiistää kirkollisen opetuksen uskonnollinen luonne — vastoin tosiasioita, tähdennän uudelleen.

Palaankin siksi vielä Maasotakoulun kirkollisen työn esittelypakettiin, joka oli Maavoimien Esikunnan lausunnon liitteenä. Sivulla 4 sanotaan kirkolliseen työhön sisältyvän julistustyön perusteluksi, että ihminen tarvitsee aina Jumalan armoa. Tällainen teksti on itsessään kristillistä julistusta, ja siis kirkollisella oppitunnilla. Sivulla 3 viitataan Suomen lippuun tavalla, joka saa selityksensä sivulla 17; kyseessä on Lasse Heikkilän (s. 1961) gospel, jonka mukaan Suomen lipun risti olisi hyvin korosteisella tavalla Jeesuksen risti. Tämäkin on kristillistä julistusta uskonnonvapautta käsittelevällä kirkollisella oppitunnilla. Laki Suomen lipusta (380/26.5.1978) ja asetus liputuksesta Suomen lipulla (383/26.5.1978) eivät anna tätä uskonnollista tulkintaa eivätkä viralliset liputuspäivät ole uskonnollisesti motivoituneita. Suomen lippua ei koulun opetuksessa voisi käyttää kristilliseen julistukseen (lipun historian skandinaavisten yhteyksien esittely olisi eri asia). Nämäkin seikat kertovat opetuksen uskonnonharjoittamislousteesta.

Kirkollisen työn ohjesäännön kohdan 45 mukaan kirkolliseen opetukseen kuuluu virsiopetus. Yh-

tenevästi tämän kanssa kertomus *Puolustusvoimien kirkollinen työ vuonna 2010* selostaa sivulla 4, että varusmiehille pidettävillä oppitunneilla annettiin virsiopetusta. Opetus on siis hyvin uskonnollista, sillä virsi on laulettu rukous eikä mikä tahansa musiikkikappale.

II. Säädöstasokysymys. Kantelussani dnro 772/4/11 tarkastelin oikeata säädöstasoa valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten velvoittamiselle osallistumaan kirkolliseen opetukseen jatkossakin.

Asevelvollisuuslain siirtymäsäännöksen perusteella määräykset ja ohjesäännöt on ollut uusittava. Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mukaan hankkeen yhteydessä on arvioitava ohjesääntöjen ja määräysten suhde myös perustuslaista johtuviin vaatimuksiin sääntelyn säädöstasosta ja täsmällisyydestä. Valiokunnan mielestä oli selvää, ettei palvelusvelvollisuuden sisällöstä ole tarpeen eikä mahdollista säätää lailla hyvin yksityiskohtaisesti.

Perustuslain 80 §:n 1 momentin mukaan yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista on kuitenkin säädettävä lailla, samoin asioista, jotka perustuslain mukaan muuten kuuluvat lain alaan.

Mielestäni ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvan varusmiehen velvoittaminen osallistumaan puolustusvoimien kirkolliseen opetukseen sen sijaan, että hän voisi valita elämäkatsomustiedon opetuksen, on sellainen yksilön velvollisuus, jota perustuslain 80 §:n 1 momentti koskee, sillä tämä velvollisuus rajoittaa uskonnon ja omantunnon vapautta (perustuslain 11 §) sekä yhdenvertaisuutta (perustuslain 6 §), ja perustuslain rajoituksista on yleensäkin säädettävä lailla perustuslain 80 §:n perusteella.

Puolustusvoimien kirkollista työtä koskeva lainsäädäntö ei anna osallistumisvelvollisuudelle perustaa. Laissa puolustusvoimista puolustusvoimien tehtäviä taas ei ole kirkollinen opetus, mutta niitä on perusoikeuksien turvaaminen, joten puolustusvoimat ei siksi saa itse lähteä perusoikeuksia rajoittamaan.

Myöskään asevelvollisuuslaki ei anna lakiperustaa pakolle osallistua kirkolliseen opetukseen. Hallituksen esitys asevelvollisuuslaiksi totesi puolustusvoimissa kaikille opetettavan yleisiä kansalaistietoja ja -taitoja. Mutta puolustusvoimissa kansalaiskasvatuksen piiriin luettavassa kirkollisessa opetuksessa ei kuitenkaan ole kyse yleisistä kansalaistiedoista eikä -taidoista, vaan kirkollisista. Asevelvollisuuslain mukaan asevelvollisen oikeuksia ei saa kyseisen lain nojalla rajoittaa enempää kuin erityisesti palvelusvelvollisuuden suorittaminen välttämättä vaatii. Kirkolliseen opetukseen pakottaminen rajoittaa kuitenkin jopa asevelvollisen perusoikeuksia ja olisi siis vastoin tätä säännöstä varsinkin, koska tarjolla olisi vaihtoehtoinen tunnustukseton elämäkatsomustiedon opetus. Tähän liittyen on myös huomattava, että asevelvollisuuslain perusteella kaikki varusmiehet ovat täysi-ikäisiä. Asevelvollisrekisterin tietosisältöä koskevan pykälän perustelu ei hallituksen esityksessä sisällä viittausta kirkolliseen opetukseen, vaikka voisi.

Tarvittava erityinen lain säännös saattaisi kuulua niin, että *jos puolustusvoimien hengellisessä työssä järjestetään evankelis-luterilaisen kirkon tai ortodoksisen kirkon mukaista kirkollista opetusta, tähän kirkkoon kuuluvat varusmiehet ovat velvolliset osallistumaan tähän opetukseen.*

Toisaalta lakihanke voisi kaatua siihen, että eduskunnan perustuslakivaliokunta toteaisi kirkollisen opetuksen olevan tunnustuksellista ja sellaisena uskonnon harjoittamista. Mutta silloinkin kirkollisen opetuksen nykytilaa ja asemaa olisi tullut pohdittua perusteellisesti.

Eduskunta saattaisi hylätä lakihankkeen myös siksi, että se näkisi asiallisempaan, että malli otettaisiin aikuislukioista kuin peruskoulusta ja nuorisolukiosta. Nimittäin lukiolain perusteella lukiokoulutuksen 18 vuotta täytettyään aloittava opiskelija voi vapaasti valita uskonnon opetuksen ja elämäkatsomustiedon opetuksen väliltä. Tämä valinnaisuus erityisesti aikuislukioissa ja aikuisten perusopetuksessa syntyi 1990-luvun alkupuoliskolla ilman, että sitä olisi lainkaan ainakaan näkyvästi vastustettu. Uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetus aikuisille myös perusteltiin aivan toisin kuin opetus lapsille ja nuorille. Elämäkatsomustiedon opetukseen on saatettu osallistua hyvinkin runsaasti, vaikkakin keskimäärin vain saman verran kuin nuorisolukioissa. Opetusministeriön työryhmän alunperin harkitsemattomasti ehdottama kaikille pakollinen uskontotieto ja etiikka -oppiaine olisi loukannut uskonottomien opiskelijoiden perus- ja ihmisoikeuksia. Olen kantelukirjoitukseni 23.2.2011 (dnro 772/4/11) sivuilla 12–16 käsitellyt laajasti tätä uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetuksen vaihtoehtoisuutta aikuislukiossa tarkoitukseni tietysti propagoida tätä ratkaisumallia.

Toisaalta mallin ottaminen edelleen peruskoulusta ja nuorisolukiosta osoittaisi, että kirkolliseen opetukseen pakottamiseen tarvittaisiin oma lakinsa. Ev.lut. uskonnon opetus on ev.-lut. kirkkoon

kuuluvalla oppilaalla tai opiskelijalla pakollista perusopetus- ja lukiolakien vuoksi (no, opiskelija, joka on päättänyt erota kirkosta, voi omantuntonsa vaatiessa jättää uskonnon kurssit lukion alusta lähtien). Muun uskonnollisen yhdyskunnan kuin valtionkirkkojen jäsen voitaisiin taas velvoittaa osallistumaan uskonnonopetukseen vain muuttamalla lakia, kuten kantelut eduskunnan oikeusasiamiehelle ovat osoittaneet.

Huomautan, että myös perusopetusiän alla olevien lasten ja heidän huoltajiensa tilanne on samankaltainen kuin aikuislukiolaisten. Lasten päivähoiton tulee sitä koskevan lain mukaan tukea lapsen uskonnollista kasvatusta, mutta lapsen vanhempien tai holhoojan vakaumusta kunnioittaen. Valtakunnallisten varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (Stakes, 2003, Oppaita 56) mukaan varhaiskasvatukseen kuuluu yhtenä sisällöllisistä orientaatioista uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio, jonka lapsikohtaisesta sisällöstä sovitaan vanhempien kanssa. Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2000 (Opetushallitus) mukaan esiopetukseen sisältyy uskontokasvatusta ja sille vaihtoehtoista elämäkatsomustietokasvatusta, ja huoltajan valinnan mukaan lapsi osallistuu tällöin joko järjestettyyn uskontokasvatukseen, elämäkatsomustietokasvatukseen tai muuhun opetukseen. Uskonnollista opetusta on siis lain puolesta järjestettävä, mutta huoltajat päättävät, osallistuuko lapsi siihen vai ei.

Ajan sen mielestäni laittoman tilan korjaamista, että pelkin puolustusvoimien ohjesäännöin ja määräyksin valtionkirkkoihin kuuluvat varusmiehet on veloitettu osallistumaan puolustusvoimien kirkolliseen opetukseen. Yksi korjausmahdollisuus olisi siis nykytilanteen jäädyttävä erityinen laki, mutta itse vastustan sitä. Toinen korjausmahdollisuus, jota itse kannatan, on puolustusvoimien ohjesääntöjen ja määräysten muuttaminen niin, että kirkollinen opetus ja elämäkatsomustiedon opetus olisivat keskenään täysin valinnaiset.

2) Kanteluni elämäkatsomustiedon opetuksesta. Kanteluni dnro 772/4/11 toinen osa koski elämäkatsomustiedon opetusta puolustusvoimissa. Kerroin kantelussani, että saatavilla olevan tiedon perusteella tämä opetus on niin huonosti järjestetty, että valtionkirkkoihin kuulumattomat eli opetukseen nykyisin oikeutetut varusmiehet jättävät sen valitsematta, jolloin heidän oikeutensa torjua kirkollinen opetus uskonnon ja omantunnon vapauden tähden ei tosiasiallisesti toteudu.

Minun on kuitenkin myönnettävä, että kanteluani laatiessani en ollut Pääesikunnalta pyytänyt varusmiesten elämäkatsomustiedon opetuksesta mahdollisesti annettua hallinnollista määräystä, jossa olisi kuvattu opetuksen tavoitteet ja aiheet. Pääesikunnalla ei selvästikään myöskään olisi ollut mitään aihetta liittää oma-alotteisesti sellaista hallinnollista määräystä sen aiemmista kanteluistani antamiin selvityksiin ja lausuntoihin. Jos siis minulla ei ollut tietoa elämäkatsomustiedon opetuksen tavoitteista ja aiheista, se olikin ehkä vain oma syy.

Mutta mitään omia hallinnollisia määräyksiään elämäkatsomustiedon opetuksen tavoitteista ja aiheista ei ole. Tiedustelin 13.7.2011 Pääesikunnalta, onko puolustusvoimien elämäkatsomustiedon opetuksesta annettu määräystä, joka vastaisi kirkollisesta opetuksesta annettua määräystä PVHSM Kirkollinen ala 024 - PEHENKOS ”Varusmiesten kirkollinen opetus” (Pääesikunnan henkilöstöosaston hallinnollinen määräys HD281; voimaan 1.9.2009). Pääesikunnan henkilöstöosaston kirkollisen alan kenttärovasti Seppo Ahonen totesi kuitenkin sähköpostivastauksessaan 2.8.2011, että vastaavaa määräystä elämäkatsomustiedon opetuksesta ei ole annettu, vaan että normit Kirkollinen ala 018 ”Osallistuminen kirkolliseen opetukseen . . .” [siis PVHSM Kirkollinen ala 018 - PEHENKOS ”Osallistuminen kirkolliseen opetukseen ja kirkollisiin tilaisuuksiin” (Pääesikunnan henkilöstöosaston hallinnollinen määräys HF15/7.10.2009)] ja äsken mainitsemani normi Kirkollinen ala 024 ”Varusmiesten kirkollinen opetus” määrittelevät opetuksen: linjaukset ja aihekokonaisuudet.

Näitä kahta normia tarkastelin kantelussani dnro 772/4/11. Normissa 018 sanotaan vain, että kirkollisille oppitunneille ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta vapautetuille varusmiehille tulee järjestää yksikössä valvojan johdolla tapahtuvaa elämäkatsomustiedon opetusta, josta vastaa sotilaspappi, ja että opetuksessa voidaan käyttää esimerkiksi lukion elämäkatsomustiedon opetuksessa käytettävää aineistoa. Normi 024 taas ei sisällä mitään elämäkatsomustiedon opetuksesta. Mitkä siis ovat elämäkatsomustiedon opetuksen tavoitteet ja aiheet?

Huolenaiheitani elämäkatsomustiedon opetuksesta on nyt kaksi:

— Huolimatta viittauksesta kirkollisen opetuksen tavoitteet ja aiheet sisältävään normiin 024 ja huolimatta opetuksen sotilaspappivetoisuudesta opetus ei saa vähääkään olla puolustusvoimien

vanhan uskontojen historian ja siveysopin opetuksen tapaista uskonnollista opetusta, vaan opetukselle yhteinen pohja voi olla vain sekulaarissa humanismissa. Normiin 024 viittaaminen asettaa nyt elämäkatsomustiedon opetuksen uskonnottoman luonteen vaaranalaiseksi. Tällöin opetus olisi kelvotonta varusmiehille, jotka olisivat tietoisesti halunneet välttää uskonnolliselta opetukselta. *Elämäkatsomustiedon opetuksen normittaminen kirkollista opetusta koskevan normin 024 kautta on joka tapauksessa vastoin perustuslain 6 §:n syrjintäkieltoa ja saattaa normin huomioonottamisesta riippuen sisältää perustuslain 11 §:n takaaman uskonnon ja omantunnon vapauden loukkauksen.*

— Kantelussani esitin huoleni siitä, että puolustusvoimissa opetus ei lukion opetukseen verrattuna ottaisi riittävästi huomioon puolustusvoimille asetettuja tavoitteita ja asepalveluksen valinneita oppilaita sillä seurauksella, että nämä oppilaat opetuksen tarkoitukseensa soveltumattomuuden tähden valitsisivatkin kirkolliset oppitunnit elämäkatsomustiedon opetuksen sijasta, vaikka sinänsä haluaisivatkin saada uskonnotonta opetusta. Tämän huoleni esitin siis siitä huolimatta, että itse aikoinani kieltäydyin aseista ja suoritin siviilipalveluksen.

Kenttärovasti Ahonen jatkoi vastauksessaan, että kirkkoon kuulumattomien opetuksesta ovat linjaukset siis noissa normeissa, että opetusmateriaali vaihtelee hieman riippuen joukko-osastosta mm. kirkkoon kuulumattomien määrän perusteella, että maavoimien kirkollisen alan toimesta on saatu valmiiksi materiaalia, jota koko sotilaspapisto voi käyttää, ja että materiaalin uudistaminen on tärkeää ja jatkuu edelleen.

Pääesikunnan henkilöstöosaston kertomuksen AH6952/15.4.2011 *Puolustusvoimien kirkollinen työ vuonna 2010* sivulla 4 mainitaankin, että kaikille sotilaspapeille saatiin valmiiksi opetusmateriaalit kirkkoon kuulumattomien varusmiesten elämäkatsomustiedon oppitunteja varten. Tämä tieto tuli täten vasta kanteluni jo laadittuani. Tiedustelussani Pääesikunnalle pyysin myös tätä opetusmateriaalia, mutta kenttärovasti Ahonen ohjasi minut kääntymään Maavoimien Esikunnan puoleen.

Pyysinkin sitten Maavoimien Esikunnalta saada käyttööni tuon opetusmateriaalin.

Maavoimien kenttärovasti Vesa Aurén vastasi 30.8.2011, että puolustusvoimat tukeutuu elämäkatsomustiedon opetuksessa pääosin siihen kirjallisuuteen, mitä elämäkatsomustiedon opetuksessa käytetään, että monissa yksiköissä näitä oppikirjoja käytetään suoraan oppimateriaalina ja että monet sotilaspapit ovat tämän kirjallisuuden pohjalta myös muokanneet materiaalia, joka on otettu räätälöidysti johonkin oppituntiin kyseisestä perusaineistosta. Hän mainitsi esimerkin vuoksi Mikko Yrjönsuuren oppikirjan *Hyvän olemus. Johdatus etiikkaan* (Kirjapaja, Helsinki 1996) sekä Timo Airaksisen ja Anssi Kuuselan oppikirjat *Etiikka: hyvän elämän tiede* (Kouluhallitus, Helsinki 1987) ja *Lukion elämäkatsomustieto. Kurssi 3, Oikeudenmukaisuus: hyvän yhteiskunnan tavoite* (Kouluhallitus, Helsinki, Valtion painatuskeskus 1990). Toki hän viittasi myös uudempiin painoksiin ja muihinkin vastaaviin oppikirjoihin.

Kenttärovasti Aurén kertoi edelleen, että Jääkäriprikaatissa (Sodankylä) elämäkatsomustiedon opetus toteutetaan näistä materiaaleista komentoajan linjaamalla tavalla ja sotilaspapin ilmoituksella niin, että kirkkoon kuulumattomat, vapaaehtoisuuden pohjalta valitut ryhmänjohtajat ohjaavat varsinaisen opetuksen toteutumista, mutta ei kuitenkaan sen sisällön suhteen. Hän kertoi myös heidän välillä jakaneen jonkin sovelluksen kootusti kaikille sotilaspapeille, mikä sitten oli(si) antanut aihetta vuosikertomuksen 2010 mainintaan. Hän totesi, että elämäkatsomustiedon opetuksen varsinainen asiasisältö ei ole sotilaspappien, vaan opetuskirjallisuutta laatineiden asiantuntijoiden osaamisen varassa. Hänen mukaansa varuskunnassa opetustilanne on siis järjestetty niin, että kirkkoon kuulumattomien opetuksessa olevat saavat asianmukaisen ohjauksen.

Hänen mainitsemiaan kaikille sotilaspapeille jaettuja sovelluksia en kuitenkaan ole saanut, eivätkä lukion elämäkatsomustiedon ja filosofisen etiikan oppikirjat selvitä, mitä puolustusvoimien elämäkatsomustiedon opetuksessa varsinaisesti opetetaan. Tarvitsisin nimenomaan puolustusvoimien elämäkatsomustiedon kaikki oppitunnit tai opiskelutilaisuudet kattavan materiaalin, jotta voisin nähdä, että materiaali ei sisältäisi mitään sellaista, mitä siihen ei kuulu eli siis uskontoa, ja että siihen ei olisi tarkoituksellisesti jätetty aukkoja, jotka saisivat varusmiehet osallistumaan kirkollisille oppitunneille.

Mutta sikäli kuin elämäkatsomustiedolle olisi todella puolustusvoimille sovitettu oma kattava oppimateriaalinsa, näyttäisi kuitenkin selvältä, että opetus ei olisi pelkäämääni vanhaa ”uskontojen historian ja siveysopin” opetusta. Tähän esitän silti varauksen sikäli, että löysin aihetta käsittele-

vän pro gradu -työn, jossa kerrotaan laittomasta järjestelystä korvata elämäkatsomustiedon opetus kirkollisilla oppitunneilla; tätä gradua tarkastelen heti alla.

Selostamaani sähköpostiviestienvaihtooni puolustusvoimien kanssa elämäkatsomustiedon opetukselta on **LIITTEENÄ**.

Terhi Kaarina Juntusen kirjalliseen ja empiiriseen aineistoon perustuva uskontotieteen pro gradu -tutkielma *Puolustusvoimien kirkollinen opetus ja varusmiehen uskonnonvapaus* (Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta, marraskuu 2004; **LIITTEENÄ** muutama sivu) kuvaa luvussa 7.3 (s. 75–80) elämäkatsomustiedon opiskelua varuskunnassa. Hän kertoo (s. 78), että vapautukseen oikeutettujen mahdollisuus jäädä pois kirkollisista oppitunneista ei toteudu kaikissa tapauksissa vaan että **käytännössä varusmiehet joutuvat kuitenkin osallistumaan esimerkiksi kaatuneiden huollon, johtamis- ja valaoppitunneille, kuuluivatpa he kirkkoon tai eivät**. Hän mainitsee, että eräs pappi myönsi avoimesti tämän ristiriidan sanoen, että jos joku varusmies tulee lakikirjan kanssa vastaan väittämään, ei hänellä ole mahdollisuutta vasta-argumentteihin. Juntunen lainaa nimetöntä sotilaspapin haastattelulausuntoa, jossa tämä myönnetään (valatunti ohittaen) mutta puolusteluksi väitetään, että kaatuneiden huollon oppitunti ei olisi uskonnollinen ja että johtamisen arvopohjaan liittyvät oppitunnit menisivät kansalaisyhteiskunnan otsikon alle. Juntunen mukaan opetussisältö on käytännössä osoitettu niin oleelliseksi osaksi sotilaan koulutusta, että kyseessä oleville papin oppitunneille veloitetaan käytännössä kaikki. Hän huomauttaa, että jos todella on niin, olisi ehkä syytä muuttaa määrittelyjä ohjeiden tasolla. Hänen mukaansa tuskin lienee mitään estettä siihen, että pappi pitää nämä oppitunnit; hän pitää sitä jopa toivottavana, kun otetaan huomioon oppituntien aiheet. Hän kertoo, että myöskään kenttätyöhavaintojen perusteella nämä tunnit eivät olleet mitenkään tunnustuksellisia. Hänen mielestään tätä asiaa kuvaa sotilaspapin kirjallinen vastaus, jossa myönnetään kaikkien osallistuvan kaatuneiden huollon ja johtamisen etiikan oppitunteihin mutta jossa todetaan kotiuttamisoppitunnin olevan senluonteisen, että siihen ei ole pakko tulla, ja erikoiskoulutuskauden oppitunnin, jonka aihe oli aikanaan elämän ristiriidat ja niiden kohtaaminen [JL: nykyisin elämän vaiheet ja haasteet], olevan selkeästi papin oppitunnin.

Juntunen väittää, kuten oli jo todennut, ristiriidan näyttävävänsäkin enemmän ohjeistuksen tasolla. Hänen mukaansa asian voisi ratkaista esimerkiksi niin, että nämä oppitunnit myös luettelaisiin ensimmäisen oppitunnin tapaan niiden joukossa, jotka ovat kaikille palvelusta; toinen vaihtoehto taas olisi, että nämä oppitunnit siirrettäisiin jonkin muun kuin kirkollisen opetuksen otsikon alle.

Kuitenkin Juntunen saman tien myöntää (s. 79), että jos varusmies kokee oppitunneille osallistumisen vakaumuksensa vastaiseksi, hänellä on sekä ohjesäännön että negatiivisen uskonnonvapauden näkökulmasta oikeus olla niihin osallistumatta.

Tähän liittyen Juntunen palaa vielä luvun alussa tarkastelemaansa elämäkatsomustiedon opiskelun muotoihin. (Juntunen, s. 75: Haastatteluissa papit kertoivat korvaavan opiskelun varuskunnassa tapahtuvan joko yksikössä tai joskus varusmiehen omassa tuvassa. Opiskelu toteutettiin kirjallisina tehtävinä, valvottuna ryhmäkeskusteluna tai itsenäisinä luku- tai ajatustehtävinä. Elämäkatsomuksellisen opiskelun aiheiden kerrottiin liittyvän sodan problematiikkaan, etiikkaan tai muuhun sotilaan koulutusohjelmaan.) Hän katsoo, että kun kirkollisen alan oppitunnit kuuluvat sotilaan koulutusohjelmaan, voi niiden olettaa olevan osa sitä sotilaan tiedollista tai henkistä kehitystä tukevaa oppiainesta, joka kuuluisi jokaiselle sotilasyhteisön jäsenelle. Hänen mukaansa tästä näkökohdasta kirjallinen materiaali tai yksikössä annettu opetustehtävä, puhumattakaan siivoustehtävien suorittamisesta, jota kuulemma oli joskus aiemmin harrastettu, ei vastaa tarkoitustaan.

Juntunen keräsi empiirisen aineistonsa vuoden 2004 ensimmäisellä puoliskolla kolmesta pääkaupunkiseudun varuskunnasta: Kaartin Jääkärirykmentti, Helsingin Ilmatorjuntarykmentti ja Suomenlahden Meripuolustusalue.

En tiedä, onko yllä lihavoitellulla tekstillä esittämäni Juntusen kertoma laittomuus käytännössä pakollisista kirkollisista oppitunneista elämäkatsomustiedon opiskelun sijasta enää voimassa. Mutta pidän sitä valitettavasti silti mahdollisena. Kuten yllä olen kertonut, puolustusvoimilla ei edes ole mitään ohjesääntöjä eikä hallinnollisia määräyksiä elämäkatsomustiedon opetuksen tavoitteista ja aiheista, vaan päinvastoin Pääesikunnan henkilöstöosaston kirkollisen alan mukaan elämäkatsomustiedon opetuksen normituksena olisi jopa kirkollisten oppituntien normitus.

Mutta Juntusen kuvaama käytäntö olisi ehdottomasti väärin. Kirkollisista oppitunneista vapautumisen on kerralla koskettava kaikkia kirkollisia oppitunteja, siis lukuunottamatta toistaiseksi niistä ensimmäistä. Ei voi olla niin, että varusmies joutuisi erikseen oppitunti oppitunnilta ratkaisemaan, kieltäytyykö hän siitä, vaan elämäkatsomustiedon opiskelu on järjestettävä siten, että varusmiehelle ei synny tarvetta eikä varsinkaan Juntusen kuvaamaa käytännön velvoitetta osallistua ainakin joillekin tietyille kirkollisille oppitunneille.

Kirkollisen opetuksen nykyisiä aiheita on ”Maanpuolustuksen etiikka ja sotilasvala”, johon kaikei myös liittyä virsiopetusta. Ei sellaista voi velvoittaa kuuntelemaan edes sitä varusmiestä, joka haluaa vain osallistua valatilaaisuuteen sen kuvatus perinteikkyyden tähden sen uskonnollisuudesta huolimatta. Onko elämäkatsomustiedossa opiskelutuokiota aiheesta ”Maanpuolustuksen etiikka ja juhlallinen sotilasvakuutus”? Kaiketi täytyisi olla, vaikka lukion elämäkatsomustiedon oppikirjoista ei ehkä valmista materiaalia aiheesta löytyisikään. Tähän opiskeluun ei ainakaan voisi sisällyttää sotilasvalan sanoja ”kaikkivaltiaan ja kaikkietävän Jumalan edessä”, sillä merkitys noille sanoille tulee vain uskonnollisesta (kristillisestä) uskosta, jota opetuksessa ei voi julistaa. Silloin ei myöskään tulisi tarvetta selittää, että usealla tai ehkä jopa useimmille noiden sanojen lausujista kyseessä taitaa kuitenkin olla vain tyhjä korulause, kun taas vakuutuksen ilmaisulla ”kunniani ja omantuntoni kautta” olisi merkitys jokaiselle.

Kirkollisen opetuksen aiheeseen ”Poikkeusolojen kirkollinen työ ja kaatuneiden huolto” varusmiehellä ei voi olla velvoitetta perehtyä. Elämäkatsomustiedon opetuksessa olisi varmaankin hyvä olla aihe ”Kaatuneiden huolto”, jossa asiaa selvitettäisiin ilman kirkollista näkökantaa varsinkin siksi, että lähtökohtaisesti kirkottoman vainajan vakaumuksen mukaista ei ole hänen ruumiinsa kirkollinen hautaaminen eivätkä hänen ruumiinsa äärellä minkäänlaiset uskonnolliset toimitukset, joita kenties taas tuossa kirkollisen opetuksen aiheessa käsitellään. Vasta vainajan jättämä kirkollista toimitusta koskeva kirjallinen toivomus tai suostumus muuttaisi asian. Sotilaspappi opettajana olisi loukkaava, sillä pappi on valmis loukkaamaan vainajan vakaumusta ja tällöin myös vainajan vakaumuksen vakavasti ottavia jälkeensäjääviä, koska hänelle ei riitä vainajasta kunnioittavasti pidättäytymiseen yksinkertaisesti se, että vainaja ei kuollessaan ollut hänen kirkkonsa jäsen eikä myöskään ollut todistettavalla tavalla halunnut tai suostunut tuomaan esille hautaamisestaan tästä poikkeavaa.

Kirkollisen opetuksen aihe ”Johtajaksi kasvaminen ja johtamisen etiikka” voisi esiintyä monenlaisessakin siviilikoulutuksessa, mutta ei kuitenkaan papeille yksinoikeudella delegoituna ja kirkolliseksi opetukseksi kuvattuna, ja opetuksessa johtamisen etiikan olisi oltava tunnustuksetonta, sekulaaria. Aihe siis kävisi puolustusvoimien elämäkatsomustiedon opetukseen, mutta uskonnottomana.

Juntusen kuvaus havainnoistaan, että kyseiset kirkollisen opetuksen tunninit ”eivät olleet mitenkään tunnustuksellisia”, ei tarkoita, että ne olisivat olleet tunnustuksettomia ja siis käsittelytavaltaan elämäkatsomustiedon opetukselle kelpollisia. Jos opetus olisi ollut sekulaaria, miksi hän olisikaan pitänyt juuri pappia jopa toivottavana opettajana.

Juntunen valitsi tutkimusvaruskuntansa siksi, että niissä uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien varusmiesten osuus oli suurin ja että niissä oli runsaahkosti myös muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin ja uskonnollisiin yhteisöihin kuin valtionkirkkoihin kuuluvia varusmiehiä, erityisesti maahanmuuttajataustaisia. Voi siis olla huolestunut siitä, että edes sellaisissa varuskunnissa elämäkatsomustiedon opetusta ei ollut haluttu hoitaa kunnollisesti ja kattavasti, vaan oli turvauduttu järjestelyyn, jonka sotilaspapitkin myönsivät laittomaksi.

Pidän täten voimassa kanteluni tämänkin osan, huoleni siitä, että elämäkatsomustiedon opetus on toteutettu tavalla, joka ei takaa uskonnon ja omantunnon vapauden tosiasiallista toteutumista. Lisäksi siis täydennän kanteluni tätä osaa sillä, että kirkollista opetusta koskevan hallinnollisen normin käyttäminen ja oman normin kehittämättä jättäminen vaarantavat elämäkatsomustiedon opetuksen luonteen ja syrjivät valtionkirkkoihin kuulumattomia.

Joka tapauksessa varusmiehille elämäkatsomustiedon opetuksesta tiedottaminen on kelvottoman huonoa. Kantelussani osoitin sen selostamalla *Varusmies 2011* -opasta ja *Sotilaan käsikirjaa 2010*: Niihin ei sisälly edes sanaa elämäkatsomustieto, saati omaa lukuaan siitä.

Täydennän äskeisistä seikoista riippumattomasti kanteluani vaatimalla, että jos valtionkirkkoihin kuuluvat varusmiehet olisivat edelleen (asiasta erikseen säädettävällä lailla) velvolliset osallis-

tumaan kirkolliseen opetukseen, niin ohjesääntöjä ja määräyksiä tulee kuitenkin korjata niin, että valtionkirkkoihin kuulumattomat varusmiehet sijoitetaan suoraan elämäkatsomustiedon opetukseen. Kirkolliseen opetukseen he pääsisivät sitten omalla ilmoituksellaan. Tällainen käytäntö noudattaisi peruskoulun ja nuorisolukion käytäntöä, jossa on luovuttu vapauttamismenettelystä. Nykyinen puolustusvoimien käytäntö on valtionkirkkoja perusteettomasti suosiva perustuslain 6 §:n ja 11 §:n vastaisesti.

Kutsuntalomakkeen kohta ”uskonto”. Kutsuntaan meneville asevelvollisille tarkoitettu puolustusvoimien lomake nimeltään *Kyselylomake palvelusta ja terveydentilan tutkimista varten* (7550-428-0335/MPKK/TKKK 3.2010; löytyy puolustusvoimien verkkosivulta kohdasta Asiointi) sisältää henkilötietojen kohdassa kohdan ”Uskonto”. Kuten Terhi Kaarina Juntunen yllä tarkastelemassani pro gradu -työssään *Puolustusvoimien kirkollinen opetus ja varusmiehen uskonnonvapaus* huomautti (s. 34), tätä kysymystä ei ole tarkennettu lisää, joten lukijan tulkittavaksi jää, tarkoitetaanko uskonnolla kenties jonkin uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyttä vai uskonnollista vakaumusta, ja epäselväksi jää myös se, kuinka uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien tai uskontoa tunnustamattomien tulisi kysymykseen vastata. Itse huomaan, että uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumaton voi tietysti kätevästi kirjata ruutuun mahdollisen uskonnollisen vakaumuksensa, johon tietoon voisi sitten myöhemmin vedota. Mutta kanteluideni kannalta on kiinnostavaa pohtia kysymystä ruudun tyhjäksi jättämisestä joko merkiksi uskonnollisen vakaumuksen puuttumisesta tai ilmaukseksi kysymyksen asiattomana pitämisestä. Valtionkirkkoon kuuluva asevelvollinen saattaisi erityisesti jättää kohdan tyhjäksi, jos se siten vastaisi hänen sisäistä vakaumustaan tai hänen puuttuvaa kiinnostustaan uskontoon. Jos hän olisi kaukonäköinen, hän voisi tavoitella teollaan nimenomaan puolustusvoimien kirkollisista oppitunneista vapautumista, ja ehkä onnistuisikin siinä. Mutta ongelma taitaakin olla juuri se, että mahdollisuus olisi oivallettava etukäteen, mitä uskonnon ja omantunnon vapauden toteutuminen ei voi edellyttää.

Kanteluni dnro 772/4/11 kohtelusta. Tästä 23.2.2011 päiväämästäni kantelustani en koskaan saanut kanteluissani tavanomaista (tyypillisesti noin kymmenen päivää kirjoitukseni jättämisen jälkeistä) oikeusasiamiehen kanslian ilmoitusta kirjoitukseni saapumisesta, asiaini ratkaisijasta, asiaini valmistelijasta ja asiaini diaarinumerosta. Siksi lähetin 20.4.2011 kansliaan kysymyksen kanteluni kuulumisista.

Kantelussani olin arvostellut aiempien kanteluideni kohtelua niiden ratkaisussa 28.12.2010 ja esittänyt siksi, että valmistelijan tulisi jäävätä itsensä. Mutta kyllä asiaini olisi pitänyt edetä siitä huolimatta. Toisin sanoen asiailleni olisi pitänyt nimetä valmistelija, uusi tai aiempi.

Etenemistä ei olisi saanut viivyttää myöskään se, että Pääesikunnalta oli asiassa dnro 4489/2/10 pyydetty selvitys 31.5.2011 mennessä. Päinvastoin, uuden kanteluni koskiessa samaa asiaa, uskonnon ja omantunnon vapautta puolustusvoimissa, minun olisi ollut hyvä saada varmistus, että kirjoitukseeni olisi ainakin alustavasti tutustuttu.

Käytin joka tapauksessa tilaisuutta hyväkseni ja tein samassa viestissäni 20.4.2011 kanteluuni liittyviä jatko huomautuksia. Toistan täydentäen näitä huomautuksiani alempana.

Apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuoja vastasi heti 27.4.2011 (dnro 772/4/11). Hänen mukaansa ei ole syytä jäävätä asian esittelijää esittämilläni perusteilla. Hyvä on, esittelijä jatkakoon, mutta korjatkoon virheensä. Esittelijä ei toki kaikeksi olekaan jäävi sikäli, että kanteluni liittyisi jollain yllättävällä kytköksellä jotenkin hänen henkilökohtaisiin etuihinsa. Tarkoitin, että hänen menetelyään ikävällä ja vakavalla tavalla virheellisesti hänen olisi pitänyt luopua asiasta ja antaa tilaa uudelle esittelijälle, joka sitten ei varmastikaan virhettä toistaisi. Tietysti minulle riittäisikin, että esittelijänä nyt jatkava todellakin korjaisi virheensä.

Apulaisoikeusasiamiehen vastauksen 27.4.2011 mukaan palasin kirjoituksissani hänen päätöksellään 28.12.2010 ratkaisemiinsa aiempiin kanteluihini, jotka koskivat kirkkoon kuuluvien velvollisuutta osallistua puolustusvoimien kirkollisiin tilaisuuksiin ja erityisesti kirkolliseen opetukseen. Hänen vastauksensa oli samalla uuden kanteluni ratkaisu. Vastauksessa mainittiin kylläkin myöskin elämäkatsomustiedon opetus. *Mutta apulaisoikeusasiamieheltä jäi kokonaan huomaamatta, että uuden kanteluni elämäkatsomustiedon opetusta koskeva osa oli uusi aihe, jota en ollut käsitellyt noissa*

aiemmissa kanteluissani. Ei kanteluita voi ratkaista tuolla tavalla hutaisemalla! Niinpä päätelmäni on, että apulaisoikeusasiamiehen vastaus oli pelkästään tiedusteluni 20.4.2011 pakottama vastaus arvosteluuni kanteluni dnro 3155/4/09 käsittelytavasta.

Arvosteluni perusteeksi esittämäni moite jätettiin vastauksessa myös korjaamatta. Olin uudessa kantelussani moittinut sitä, että aiempien kanteluideni ratkaisussa ja ratkaisun valmistelussa oli sekä harkitusti että huolimattomuutta jätetty kertomatta ratkaiseva perusteluni vaatimukselleni kirkkoon kuuluvien varusmiesten oikeudelle saada valita kirkollisen opetuksen sijasta elämäkatsomustiedon opetus. Tämä perusteluni oli se, että joko tämä vaatimukseni on toteutettava *tai sitten kirkkoon kuuluvan varusmiehen pakosta osallistua kirkolliseen opetukseen on säädettävä suoraan lain tasolla perustuslain 80 §:n perusteella*. Missään kantelujani koskeissa apulaisoikeusasiamiehen asiakirjoissa ei nyt ole selvää mainintaa perustuslain 80 §:stä ja sen yhteydestä vaatimukseeni. Näin myös ohitettiin perustuslakivaliokunnan kanta, että ohjesääntöjä ja määräyksiä uuden asevelvollisuuslain tähden uusittaessa *on arvioitava niiden suhde perustuslaista johtuviin vaatimuksiin säädöstasosta*; tästä ei ole sanaakaan kantelujani koskeissa apulaisoikeusasiamiehen asiakirjoissa.

Pelkään, että silloin on käynyt niin kuten kävi eräässä (kuten ilolla saatan todeta, arvoaan yhä nostavassa) matematiikan väitöskirjassa: Vastaväittäjänä jouduin huomauttamaan, että aiemmissa versioissa ne todistusten vaiheet, jotka oli jätetty kirjoittamatta, olivat joskus jääneet myös ajattelematta.

Jatkan tämän pohtimista alempana.

Apulaisoikeusasiamies vastasi 27.4.2011, että hän ei katso aiheelliseksi ottaa päätöksessään 28.12.2010 käsiteltyjä asioita uudelleen arvioitavaksi miltään osin uudessa kantelussani esittämäni seikkojen perusteella. Hänen mielestään asioita on syytä harkita uudelleen vasta sen jälkeen, kun Pääesikunta on antanut asiassa hänen pyytämänsä selvityksen. Mutta eihän tuosta Pääesikunnan sittemmin 1.6.2011 antamasta selvityksestä ollut syytä odottaa mitään valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten kirkolliseen opetukseen osallistumisvelvoitetta koskevaa, koska siitähän ei Pääesikunnalta enää edes pyydetty selvitystä ja koska Pääesikunta selvästikään ei purkaisi tuota velvoitetta oma-aloitteisesti. Nythän Pääesikunnan lausunnosta nähtiin, että Pääesikunta ei oma-aloitteisesti purkanut edes valtionkirkkoihin kuuluvien velvollisuutta osallistua palveluksena oleviin kirkollisiin tilaisuuksiin.

Toisaalta, kuten yllä olen tähdentänyt, jo kirkollisten tilaisuuksien osallistumisvelvollisuuden sitenkin välttämättä tapahtuvan purun tähden myös kirkollisen opetuksen osallistumisvelvollisuuden purku tulee väistämättä keskusteltavaksi.

Pidän siksi myönteisenä apulaisoikeusasiamiehen vastauksessa sitä, että hän ylipäätään puhuu asioiden uudelleen harkitsemisesta Pääesikunnan selvityksen jälkeen. Siksi tässä kirjoituksessani olen itse tarjonnut ja tarjoan lisää ainesta tälle harkinnalle.

PÄÄTÖKSEN 28.12.2010 YDINKOHDASTA

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisun 28.12.2010 ydinkohta on luvun 3.9 seuraavasti kuuluva toinen kappale, jota tarkastelin jo kantelussani dnro 772/4/11 (numeroin kappaleen kaksi virkettä vastaisia viittauksiani varten):

- (1) Puolustusvoimien koulutukseen on perinteisesti kuulunut muun muassa kirkollinen työ eikä tähän seikkaan ole puututtu puolustusvoimia koskevien lainsäädäntöuudistusten yhteydessä, vaikka tällöin on selvitetty myös annettavan koulutuksen sisältöä.
- (2) Taustalla on perustuslaissa ilmenevä positiivinen uskonnonvapaus, joka tarkoittaa muun ohella oikeutta uskonnollisen tiedon saamiseen.

Tarkastelen kysymystä kohdissa (i)–(ix) alla. Kohdassa (ix) on näkemykseni tiiviisti esitettynä.

(i) Säädöstasokysymyksestä uudelleen. Olen tätä tekstiä (1)–(2) jo arvostellutkin siitä, että mahdollisesta oikeudesta saada jotakin ei seuraa velvollisuutta ottaa sitä, varsinkaan uskonnollista ”tietoa”, ja siitä, että ratkaisussa tämä uskonnollisuus pyrittiin kirkollisen opetuksen osalta kuitenkin heti perään kiistämään. Nämä ratkaisun epäloogisuudet ovat kuohuttavia niiden oltua niin oleellisia kanteluni vaatimuksen kumoamisessa.

Mutta nyt haluan uudelleen tähdentää sitä, että perustuslaista *ei* ilmene mitään sellaista ”positiivista” uskonnonvapautta, joka asettaisi yksilölle velvollisuuden osallistua uskonnolliseen opetukseen. Sellainen velvollisuus on päinvastoin uskonnon ja omantunnon vapauden sekä yhdenvertaisuuden *rajoitus*, josta on säädettävä ja voidaan hyväksyttäväksi katsottavin perustein säätää lailla, kuten on tehty perusopetuslaissa ja lukiolaissa mutta ei muualla. Positiivisuus-sanaa ei käytetty perusteluna uskonnonvapauslain ja siihen liittyneiden perusopetuslain ja lukiolain muutosten esitöissä. Ratkaisussa siis kuitenkin käytetään ilmaisua positiivinen uskonnonvapaus riittäväksi perusteluksi pakolle puolustusvoimien ohjesäännöissä ja määräyksissä mutta vaietaan perustuslain 80 §:stä ja siihen viitannesta perustuslakivaliokunnan kehotuksesta. Se on kestänyt. Eduskunnan perustuslakivaliokunta ei ole lausunut, että perustuslain 11 § sisältäisi jonkin positiivisen uskonnonvapauden, joka ohittaisi perustuslain 80 §:n yksilöille velvollisuuksia asettaessa.

Vaatus laista oikeana säädöstasona kirkolliseen opetukseen osallistumiseen velvoittamiselle on myöskin aivan kohtuullinen seuraavista kahdesta syystä. Ensinnäkin säädöstasoa on jo nostettu lain tasolle perustuslakiuudistuksen tähden monella eri alalla, ja tällaisia hankkeita on edelleen käynnissä. Toiseksi kyseiselle ehkä sittenkin vain hankalasti jos lainkaan läpi ajettavissa olevalle perusoikeuksia rajoittavalle lakihankkeelle on aivan kelvollinen ja ajanmukainen, helposti puolustusvoimien itsensä toteutettavissa oleva, perusoikeudet turvaava vaihtoehto: kirkollisen opetuksen ja elämäkatsomustiedon opetuksen tekeminen keskenään täysin valinnaisiksi.

Minun on ehkä syytä ainakin itseni tähden tarkastella laajemmin monesti mainitsemaani perustuslain 80 §:ää ja sen yhteyttä vaatimukseeni. Pykälä koskee asetuksen antamista ja lainsäädäntövaltan siirtämistä. Pykälän 2 momentin mukaan myös muu viranomainen [kuin 1 momentissa asetusten antamiseen oikeutetut] voidaan lailla valtuuttaa antamaan oikeussääntöjä määrätyistä asioista, jos siihen on sääntelyn kohteeseen liittyviä erityisiä syitä eikä sääntelyn asiallinen merkitys edellytä, että asiasta säädetään lailla tai asetuksella. Lisäksi tällaisen valtuutuksen tulee olla soveltamisalaltaan täsmällisesti rajattu.

Puolustusvoimain komentaja on lailla valtuutettu antamaan erityisesti varusmiesten kouluttamista koskevia sotilaskäskyjä. Nyt on kyse hallinnollisista määräyksistä, jotka eivät ole edes suoraan puolustusvoimain komentajan antamia. Mutta moittimassani sääntelyssä on kyse perusoikeuksien rajoittamisesta ja yksilön velvollisuuksien perusteista, eikä sellaisesta oikeussääntöjä antamaan ole puolustusvoimain komentajaa tietenkään valtuutettu, vaan pykälän 1 momentin mukaan asiasta voidaan säännellä ainoastaan lailla.

On myös huomattava, että kunhan puolustusvoimien kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumista koskevat ohjesäännöt on piakkoin korjattu, niin käsittääkseni *ainoaksi* lakia alemmantasoisesti säännellyksi velvollisuudeksi, joka koskisi valtionkirkkoihin kuuluvia mutta ei muita, jäisi valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten velvollisuus osallistua puolustusvoimien kirkolliseen opetukseen. Siksikin tämän velvollisuuden sääntelyn asiallinen merkitys edellyttää, että asiasta säädettäisiin lailla.

Tässä yhteydessä totean, että eduskunnan perustuslakivaliokunta on mietinnössään (PeVM 25/1994 vp, s. 4–5) katsonut, että perusoikeuksien rajoituksille tulee muun muassa olla hyväksyttävä peruste, niiden tulee olla välttämättömiä hyväksytyt tarkoituksen saavuttamiseksi sekä riittävän täsmällisiä ja tarkkarajaisia (lähde: HE 37/2007 vp, s. 77/I). Tällöin on tietysti kyse lain säätämisestä, ei alemmantasoisista oikeussäännöistä (PeVM 25/1994 vp).

Mutta puolustusvoimien koulutustehtävä ei anna kerrassaan minkäänlaista puolustusvoimista lähtevää perustetta sille, että ev.-lut. tai ort. kirkkoon kuuluvan varusmiehen on osallistuttava kirkolliseen opetukseen, vaikka tämä haluaisi sen sijasta osallistua elämäkatsomustiedon opetukseen. Siksikään asia ei ole puolustusvoimien sisäinen.

Huomaan toisaalta äskeisestä viittauksestani perustuslakivaliokunnan kantaan, että periaatteessa siis tavallisella lailla voitaisiin henkilö velvoittaa osallistumaan omantuntonsa vastaisestikin uskonnon harjoittamiseen. Mutta uskoakseni sellaiseen ei lähdetäisi; katsotaan, että sellaiseen ei voi olla hyväksyttäviä perusteita varsinkaan, koska kyseessä on uskonnon ja omantunnon vapauden ydinalueista, eikä tavallisella lailla voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta (PeVM 25/1994 vp). Niinpä säännökset uskonnonopetuksesta perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa muutettiin niin, että voitiin katsoa, että opetus ei ole uskonnon harjoittamista; tällöin kuitenkin velvollisuus osallistua

opetukseen oli rajoitettava koskemaan korkeintaan asianomaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvaa oppilasta tai opiskelijaa. Katsottiin, että siten oppilaan ja opiskelijan sekä hänen huoltajiensa uskonnon ja omantunnon vapautta ei loukata.

Kuitenkaan missään uskonnollisessa opetuksessa todellisuuskäsitys ei ole tieteessä omaksutun naturalismin mukainen, sen, että luonto on koko todellisuus. Siksi opetus voi loukata hyvin syvältä oppilaan tai opiskelijan uskonnon ja omantunnon vapautta, varsinkin, jos otetaan huomioon, että tämän vapauden suojan lähtökohta on ajatuksenvapauden absoluuttinen ja loukkaamaton luonne; lainsäädäntö ei vain loukkausta myönnä, vaikka opetus on ajattelua vääristävää.

Varusmies taas voi kuulua kirkkoon monesta eri syystä; usein myös vain siksi, että hänet on ilman hänen itsensä halua siihen liitetty. (Tilanne on monesti valheellinen. Ihmisen pilkatessa papeja mieleeni tulee, että hänen täytyy olla kirkon jäsen.) Siksi hän saattaa haluta olla kirkon kanssa tekemisissä vain siviilissä ja tällöin vain rajoittamisissaan tilanteissa mutta pysyä erossa kirkkoa puolustusvoimissa edustavista sotilaspapeista ja näiden kirkollisista oppitunneista. Näihin oppitunteihin osallistumiseen pakottamisen hän saattaa siksi kokea luontaisten oikeuksiensa syvänä loukkauksena. Hän kuvaasi tilannetta uskonnon ja omantunnon vapautensa loukkauksena, sillä siitä on kyse; tässä yhteydessä siis siitä, että hänelle ei anneta oikeutta olla uskonnon kanssa tekemisissä vain halutessaan. Perustuslain 11 §:n termein häneltä viedään hänen oikeutensa ilmaista vakaumus, nimittäin ilmaista käytännön elämällään kirkkoon kuulumisestaan huolimatta, vaikkakaan tällainen perustuslain tulkinta ei kenties ole vallitseva. Se, että hänen olisi erottava kirkosta voidakseen ilmaista vakaumuksensa osallistumalla kirkollisten oppituntien sijasta asialliseen elämäkatsomustiedon opetukseen, taas olisi vastoin perustuslain 11 §:n hänelle takaamaa oikeutta kuulua uskonnolliseen yhdyskuntaan.

Kiirehdin kuitenkin tarkentamaan tätä perusteluani sillä, että mielestäni silti erityisesti peruskoulussa mutta myös nuorisolukiassa tätä tärkeämpi seikka on, että elämäkatsomustiedon opetuksen avaaminen valtionkirkkoihin kuuluville vaarantaisi opetuksen nykyisen uskonnottoman luonteen, mikä olisi vastoin perustuslain 6 §:n turvaamaa uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien syrjinnän kieltä. Elämäkatsomustiedon opetusjärjestelyjä koskevat kantelut Opetushallituksesta ja lukuisista kunnista osoittavat vaaran todelliseksi.

Olisi siis tunnustettava, että puolustusvoimissa kyse on uskonnon ja omantunnon vapauden rajoittamisesta tai että kysymys ainakin siihen liittyy siitä huolimatta, että varusmiehen kirkon jäsenyys on vapaaehtoinen. Nimensä mukaisesti kirkolliset oppitunnit eivät ole mitä tahansa opetusta, ja ihmisen sinin ratkaisee hänen suhtautumisensa niihin.

Myös Suomea sitovat ihmisoikeussopimukset valaisevat asiaa. **Kansalaisyhteisö- ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen** (7/1976, 8/1976) 18 artiklan 2. kohdan mukaan ketään ei saa saattaa sellaiselle pakotukselle alttiiksi, joka rajoittaa hänen vapauttaan tunnustaa tai valita oman valintansa mukainen uskonto tai usko. Kirkkoon kuuluvakin varusmies voi kokea kirkollisen opetuksen pakotuksena uskoon, jota hän ei itse sisäisesti tunnusta ainakaan sellaisen opetuksen yhteydessä, jonka hän odottaisi luontaisesti olevan uskonnotonta.

Mutta eduskunta voisi siis säätämällä perustuslakivaliokunnan myötävaikutuksella sopivan lain oikeuttaa kirkolliseen opetukseen pakottamisen hyväksyttäväksi katsominsa perusteiden ja jos näkisi sen välttämättömäksi keinoksi hyväksyttävänä pitämänsä tarkoituksen saavuttamiseksi. Tarkastelemani kaltainen varusmiehen olisi silloin vain tilanteeseen sopeuduttava. Hän voisi huomata tunnustuksettoman, sekulaarin valtion tavoittelemisen arvoiseksi, koska se vasta takaisi uskonnonvapauden kaikille. Tavoitteen saavuttamiseksi hänen olisi tietysti syytä erota kirkosta ainakin toistaiseksi.

Turvautuminen perustuslaista löytymättömään ”positiivisen uskonnonvapauden” periaatteeseen ja yksilön velvollisuuden osallistua kirkolliseen opetukseen selittäminen yksilön oikeudeksi saada kirkollista opetusta puolustusvoimien ohjesääntöjen ja määräysten oikeuttamiseksi ja lakitasoisen sääntelyn vaatimuksen ohittamiseksi on asiataonta. Se, että tällaista yritetään, osoittaa päinvastoin, että sääntely puolustusvoimien tasolla on epäonnistunut.

Vielä asiattomampi on puolustusvoimissa itse perusteluksi esitetty ja ymmärretty ”yhteisön perinteen” periaate. Yhteisöllä tässä kaiketi tarkoitetaan valtionkirkkoja. Mutta tätä periaatetta voisi käyttää korkeintaan lakeja säädettäessä välttämättä julki lausumatta jäävänä taustana. En tiedä, voisiko puolustusvoimissa joku ajatella, että yhteisöllä tässä tarkoitettaisiinkin yleisesti puolustusvoi-

mia itseään tai erityisesti puolustusvoimien kirkollista työtä; se olisi todella asiaton peruste. Mutta yhtä lailla se voisi joillain olla viimekätinen peruste säädettävälle laille.

Ratkaisun 28.12.2010 luvun 3.9 ensimmäisessä kappaleessa väitetään, että Pääesikunnan ohjeistuksen mukaan kirkollinen työ kuuluu puolustusvoimien kansalaiskasvatuksen piiriin. Mutta oikeasti vain kirkollinen opetus kuuluu siihen. Itsekin kantelukirjoituksessani 20.8.2009 (dnro 3155/4/09) olin sivulla 6 kohdan b7) kolmannella rivillä kopioinut ohjeistusta samalla tavalla väärin, kuten olin jo aiemmin huomannut.

Yllä lainasin kokonaisuudessaan luvun 3.9 toisen kappaleen. Sen virkkeessä (1) siis puhutaan kirkollisesta työstä osana puolustusvoimien koulutusta ja puolustetaan siihen osallistumisen velvollisuutta. Ainakin nyt viittauksen kirkolliseen työhön voi ymmärtää sisältävän myös kirkolliset tilaisuudet. Kirkolliset tilaisuudet ovat uskonnon harjoittamista perustuslain 11 §:n mielessä, eikä niihin voi velvoittaa kirkkoon kuuluvaakaan osallistumaan omantuntonsa vastaisesti. Kirkolliseen opetukseen kirkkoon kuuluva taas ehkä voitaisiin velvoittaa osallistumaan erityisellä lailla. Puolustusvoimien ohjeistuksessa näitä on kuitenkin säännelty samalla tavalla. Kuitenkaan siinä ei sitten ole havaittu olevan mitään outoa.

Mutta jos kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumista koskeva sääntely on nyt tunnustettu vääräksi, pitäisi olla valmis tunnustamaan, että kenties myös kirkolliseen opetukseen osallistumista koskeva sääntely vaatisi tarkemman miettimisen. Jos mahdollisesti myös edellistä sääntelyä on puolustettu ”positiivisella uskonnonvapaudella” ja tämä sääntely on osoittautunut vääräksi, kuinka pätevää ja harkittua on jälkimmäisen sääntelyn puolustaminen samalla tavalla?

On huomattava, että Pääesikunnan lausunto 4.12.2009 (kantelustani dnro 3155/4/09) puolusti luvussa ”Kirkollinen työ ja uskonnonvapaus” sekä kirkollisten tilaisuuksien että kirkollisten oppituntien palveluluonteisuutta valtionkirkkojen jäsenille maininnalla, että uskonnonvapauslain taustalla on ajatus positiivisesta uskonnonvapaudesta, jossa uskonto ymmärretään paitsi yksilön valinnaksi myös yhteisön perinteen osaksi. Sen lisäksi, että yhteisön perinteeseen vetoaminen on ylipäätään kelvoton puolustus, Pääesikunnan kykenemättömyys tehdä eroa kirkollisten tilaisuuksien palveluluonteisuuden ja kirkollisten oppituntien palveluluonteisuuden välillä osoittaa, että puolustusvoimissa ollaan täysin osaamattomia sääntelyyn tällaisessa perusoikeuksia koskevissa asioissa. Siksikin kirkollisiin oppitunteihin osallistumista koskeva sääntely, jos puolustusvoimissa halutaan säilyttää nykyinen käytäntö, on annettava puolustusvoimilta eduskunnan käsiin.

Jatkan ratkaisun 28.12.2010 luvun 3.9 toisen kappaleen virkkeen (1) tarkasteluani. En kanteluani dnro 772/4/11 laatiessani huomannut ihmetellä, mitä virke tarkkaan ottaen tarkoittaa: Milloin ja miten on selvitetty kirkollisen työn osuutta koulutuksessa ja mikä ratkaiseva taho on jättänyt siihen puuttumatta? Itse asiassa yhtäältä ajattelin, että kyseessä olisi ollut eduskunnan oikeusasiamies; että ratkaisussa olisi siis viitattu oikeusasiamiehen tarkastuskäynteihin varuskunnissa ja oikeusasiamiehen kantoihin oikeusasiamiehen lausunnoissa lainsäädäntöuudistusten yhteydessä. Toisaalta ajattelin, että (nimenomaisen) puuttumattomuuskannan ottanut taho olisi ollutkin oltava eduskunta noiden lakien säätämisen yhteydessä, sillä perusoikeuksia (uskonnon ja omantunnon vapautta sekä yhdenvertaisuutta) rajoittavan velvollisuuden (velvollisuuden osallistua kirkolliseen työhön, tai ainakin kirkolliseen opetukseen) asettaminen yksilölle olisi vaatinut erityisen lain säännöksen, ellei eduskunta olisi sitten itse katsonut lain tasoisen sääntelyn tarpeettomaksi tässä asiassa. Sellaiseen eduskunnan (riittävän tuoreeseen) kantaan olisi ratkaisussa sitten viitattu.

Ryhdyin tutkimaan asiaa, mutta vasta toukokuun 2011 loppupuoliskolla ehdin.

(ii) Viimeaikaiset lainsäädäntöuudistukset. Viime aikoina — erityisesti täten siis sen jälkeen, kun on tehty perusoikeusuudistus, säädetty uusi perustuslaki ja tullut voimaan uusi uskonnonvapauslainsäädäntö ja kun myös uskonnon opetus ja elämäkatsomustiedon opetus ovat tulleet keskenään vaihtoehtoisiksi aikuislukiossa — on säädetty kokonaisuudessaan uudestaan **laki puolustusvoimista** ja **asevelvollisuuslaki**, joihin molempiin kanteluissani viittasin. Mutta kumpaakaan lakia koskeneissa hallituksen esityksissä (HE 264/2006 vp ja HE 37/2007 vp), perustuslakivaliokunnan lausunnoissa, puolustusvaliokunnan mietinnöissä ja näiden valiokuntien saamista kirjallisissa asiantuntijalausunnoissa ei ollut mitään puolustusvoimien kirkollisesta työstä paitsi Vapaa-ajattelijain liiton lausunnossa puolustusvaliokunnalle asevelvollisuuslakiehdotuksesta. Asevelvollisuuslain tapauksessa eduskunnan

oikeusasiamiehen kanslian edustajien lausunnoissa (dnro:t 2543/5/07 ja 2659/5/07) tarkasteltiin kyllä Yleisen palvelusohjesäännön eräitä ongelmakohtia, mutta niissäkin sivuutettiin kirkollinen työ sen ongelmiseen. Kirkollisesta työstä sen enempää kuin koulutuksen sisällöstä yleisemminkään ei myöskään keskusteltu eduskunnan täysistunnoissa. Asevelvollisuuslakitoimikunnan mietintö ja siitä annettujen lausuntojen yhteenveto eivät sano kirkollisesta työstä muuta kuin mitä on Vapaa-ajattelijain liiton tätä termiä käyttämättömässä lausunnossa sekä sotilasvalan ja -vakuutuksen osalta kahdessa muussakin lausunnossa. Alempana tarkastelen myös asevelvollisuuslakitoimikunnan pöytäkirjoja.

Oikeusasiamiehen kanslian edustajien lausunnoissa asevelvollisuuslakitoimikunnan mietinnöstä ei siis kerrottu, että Yleisen palvelusohjesäännön ne kohdat ovat perustuslain vastaiset, joissa kirkkoon kuuluvat varusmiehet veloitetaan osallistumaan palvelusohjelman osana oleviin uskonnollisiin tilaisuuksiin. Kuitenkin sellaisen päätöksenhän apulaisoikeusasiamies sitten kanneltuani teki, eikä siihen tarvittu mitään varusmiesten suullisia valituksia tarkastuskäynneillä. Sikäli kanteluani kirkkoon kuuluvien varusmiesten velvollisuudesta osallistua sotilaspapin oppitunteihin ei olisi saanut eikä saisi torjua ainakaan sillä perusteella, että jo näissä lausunnoissa oli tämäkin asia sivuutettu ongelmattomana ja että siksi muka eduskuntakin olisi hyväksynyt käytännön. Päinvastoin, asiaa olisi pitänyt ja pitäisi edelleen tarkastella juuri kanteluni pohjalta.

Näissä kahdessa keskeisessä tuoreessa puolustusvoimia koskeneessa lainsäädäntöuudistuksessa eduskunta ei siis joutunut ottamaan suoraan kantaa puolustusvoimien kirkollisen työn sisältöön ja kirkollisen työn tuottamiin ongelmiin. Siksi ei voida sanoa, että eduskunta olisi hyväksynyt kirkollisen työn juuri sen nyky muodossa. Oikeusasiamieskään ei lausunnoissaan lausunut mitään sentapaista, että kirkollisessa työssä on väitetty olevan niitä ja niitä perusoikeusongelmia, mutta että niillä ja niillä perustein hänellä ei kuitenkaan ole syytä puuttua kirkolliseen työhön.

Mistä virkkeessä (1) siis oli kysymys? Hämmennykseni oli suuri.

Käydessäni ma 20.6.2011 eduskunnan oikeusasiamiehen kansliassa hankkimassa kopiot Pääesikunnan lausunnosta 1.6.2011 ja sen liitteistä kanteluasioideni esittelijä ystävällisesti selosti minulle, että ilmaisun ”puolustusvoimia koskevien lainsäädäntöuudistusten yhteydessä” ei ollut väitettykään tarkoittavan vain noita kahta viimeaikaista lainsäädäntöuudistusta, vaan kaikkia aiempiakin, kuten minun oli tietysti myönnettävä tekstin oikean lukutavan olevan. Esimerkiksi edellinen asevelvollisuuslaki oli vuodelta 1950, ja olihan puolustusvoimia ja asevelvollisuutta koskevaa lainsäädäntöä (ja kirkollista työtä) jo itsenäisyyden alusta lähtien. Erityisesti 1970-luvulla oli kuulemma tarkasteltu kirkollista työtä (kaiketi hän tarkoitti vuodelta 1976 olevaa puolustuslaitoskomitean mietintöä, johon palaan). Esittelijä kertoi asevelvollisuuslakitoimikunnan vierailleen Kainuun Prikaatissa ja tutustuneen varusmieskoulutukseen (todellakin, 14.–15.4.2005 toimikunnan mietinnön [*Ehdotus uudeksi asevelvollisuuslaiksi*, asevelvollisuuslakitoimikunnan mietintö, komiteamietintö 2006:2, puolustusministeriö] mukaan). Huomasin itse, että eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2005 mainitsee oikeusasiamiehen tarkastuksen samassa Kainuun Prikaatissa 7.12.2005, mutta silloin ei voinut olla kyse tästä asevelvollisuuslainsäädäntöuudistuksesta. (Kantelun dnro 2878/4/08 tekijä palveli myöhemmin, saapumiserässä 2/2007, myös Kainuun Prikaatissa, mutta hän koki helpommaksi ja oikeammaksi nostaa asiansa esille vasta jälkikäteen ja yleisellä tasolla kuin palvelusaikanaan joukko-osastoissaan.)

Toisaalta 1970-luvulla ainakaan kenttähartauksista eivät edes uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomakaan voineet kieltäytyä, joten, henkilökohtaisesti puhuen, jos en tuolloin olisikaan kieltäytynyt aseista pasifistisista syistä ja ollut siviilipalveluksessa, olisin joutunut kieltäymään aseista uskonnonvapauteni tähden. Siten tuonaikaiset kirkollisen työn selvitykset ja kirkolliseen työhön puuttumattomuus eivät oikeasti ole enää merkityksellisiä kirkollista opetusta koskevan vaatimukseni kannalta.

On siis perusteltua rajoittua ainakin aluksi tarkastelemaan sittenkin vain uutta lakia puolustusvoimista ja uutta asevelvollisuuslakia ja näistäkin vain jälkimmäistä. **Asevelvollisuuslakitoimikunnan** (8.6.2004 – 31.3.2006) oli selvitettävä asevelvollisuuslainsäädännön nykytila ja siinä esiintyvät uudistamistarpeet. Toimikunnalle asetettuna tavoitteena oli saattaa asevelvollisuuslaki kaikilta osin vastaamaan perustuslain vaatimuksia ja luoda johdonmukainen ja ajantasainen säännöstö. Toimikunnan tuli ottaa huomioon myös selvitystyön aikana mahdollisesti esille tulevat asevelvollisuuslakiin

vaikuttavat asiat. Toimikunta ehdotti asevelvollisen oikeuksista ja velvollisuuksista säädettävän voimassa ollutta lakia täsmällisemmin.

Toimikunnan mietinnöstä ei selvinnyt, miten toimikunta mahdollisesti selvitti kirkollista työtä. Kirkolliset tilaisuudet ovat valtionkirkkoihin kuuluville palvelusta, joten ne kaiketi luetaan varusmieskoulutukseen ja olisivat siis ainakin sikäli kuuluneet selvityksen piiriin. Mutta selvittikö toimikunta kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisen normit? Kuinka se ei silloin voinut olla päätyvätkä tuomitsemaan näitä normeja perustuslain vastaisiksi? Kirkollista työtä ei mainita asevelvollisuuslaissa eivätkä nämä normit ole osa sitä, mutta olisihan toimikunnan mietinnössään pitänyt tuoda seikka esille, jotta normit olisi sitten puolustusvoimissa korjattu. Viime kädessä seikkaan olisi puuttunut eduskunnan perustuslakivaliokunta, kunhan moite olisi kirjattu myös hallituksen esitykseen. Vai kuuliko toimikunta puolustusvoimien omat perustelut näille normeille ja hyväksyi ne? Siis vaikka kenttähartauksien pakollisuuden yhteisön perinteen tähden? Mutta ehkä toimikunta sivuutti tyystin kirkolliset tilaisuudet tekemättä siis nimenomaista päätöstä olla puuttumatta kirkollisiin tilaisuuksiin.

Toisaalta ei oikeusasiamieskään omassa puolustusvoimien tarkastuksissaan ja valvoessaan varusmiesten sekä muiden sotilashenkilöiden oikeuksia itse huomannut kirkollisten tilaisuuksien perustuslakiongelmia tai ainakaan oma-aloitteisesti siihen puuttunut. Vasta asiasta myöhemmin, vuosina 2008 ja 2009, tehdyt kantelut johtivat apulaisoikeusasiamiehen puuttumaan tähän ongelmaan. Kuitenkin vastaava ongelma oli ollut esillä jo uskonnonvapauslainsäädännön uudistamisen yhteydessä peruskoulu ja lukiota koskien.

Mietinnössä varusmieskoulutuksesta on sivuilla 8–9. Kaikille todetaan opetettavan yleisiä kansalaistietoja ja -taitoja. Kirkollinen opetus taas kuuluu puolustusvoimien kansalaiskasvatukseen piiriin. Mutta onko toimikunta todella sittenkään selvittänyt kirkollisiin oppitunteihin osallistumisen normeja ja niiden asianmukaisuutta? Toimikunta ei ainakaan puuttunut näihin normeihin, mutta jospa se johtuikin siitä, että se ei koko kysymystä käsitellyt tekemättä siis nimenomaista päätöstä olla noihin normeihin puuttumatta.

Nyt minua ihmetyttääkin kanteluideni ratkaisun 28.12.2010 luvun 3.9 toisen kappaleen virke (2). Miten ratkaisussa on päädytty väitteeseen ”Taustalla on”? Miksi esimerkiksi asevelvollisuuslakitoimikunta olisi ajatellut näin? Eihän sen mietinnössä ollut mitään kirkollisesta työstä. Missä se olisi silloin kuvaillut kirkolliseen työhön (vai vain kirkolliseen opetukseen?) osallistumisen normien hyväksymisenä taustan ja nimenomaan tuolla tavalla? Toimikunnassa ei ollut jäseniä oikeusasiamiehen kansliasta, joten virkkeessä (2) taustan väitetty tietäminen ei voinut tulla sitä kautta; taustan väitettyä tietämistä ei voinut tulla myöskään sitä kautta, että oikeusasiamiehen kanslian edustajaa olisi kuultu asiantuntijana ja hän olisi sitten saanut nyt (2):ssa esitetyn ajatuksen hyväksyttyä toimikunnassa.

Vai näkyisikö mitään **asevelvollisuuslakitoimikunnan pöytäkirjoista**? Tarkastin 26.–27.7.2011 puolustusministeriössä toimikunnan asiakirjakotelon. Kokouksessa 19/2005 (18.10.2005) toimikunnan asiantuntijana kuulema tietosuoja-valtuutettu Reijo Aarnio Tietosuoja-valtuutetun toimistosta kysyi asevelvollisrekisterin tietosisältöä koskevan pykälän tietystä kohdasta, ”onko uskontokuntaa koskeva tieto perusteltu, tarvitaanko tieto rekisteriin esim. ruokalaan erikoisruokavaliota varten tai hartaustilaisuuksiin osallistumista varten,” ja ”käyttääkö ruokala asevelvollisrekisteriä”. Pöytäkirjan mukaan edelleen: ”Uskontokuntaan kuulumisen osalta Jan Sandell [komitean jäsen, everstiluutnantti Merivoimien Esikunnasta, sittemmin Pääesikunnassa] totesi, että tieto on tärkeä kriisiaikana kaatuneiden huollon järjestämiseksi.” Siis toimikunta ei millään lailla puolustanut hartaustilaisuuksiin osallistumisen valvomista. Ehkä se oli syynä siihen, että myöskään kokouksessa jo aiemmin kuullut ja Aarnion kanssa yhtä aikaa kokouksesta poistuneet professorit Mikael Hidén ja Veli-Pekka Viljanen eivät puuttuneet asiaan, vaikka heidän, jos joidenkin, olisi tullut toisaalta huomata, että kirkkoon kuuluvien pakottaminen hartaustilaisuuksiin on perustuslain vastaista, ja olisin kyllä odottanut, että tietosuoja-valtuutettukin olisi tämän asianlaidan tiennyt ja huomauttanut, että ainakaan sellaiseen pakotukseen uskonnollista asemaa koskevaa tietoa ei saisikaan käyttää.

Tämä oli pöytäkirjoissa ainoa puolustusvoimien kirkolliseen työhön liittynyt kohta. Kirkolliseen työhön ei nimittäin puututtu myöskään sotilasvalaa ja -vakuutusta koskevan pykälän yhteydessä eikä siitä ollut mainintaa Kainuun-matkasta kerrottaessa.

Päätelmäni asevelvollisuuslakitoimikunnasta siis on, että se ei tehnyt mitään päätöstä olla puut-

tumatta puolustusvoimien kirkolliseen työhön vaan että se yksinkertaisesti ohitti koko aiheen.

Lisäksi koko ajatus positiivisesta uskonnonvapaudesta, joka tarkoittaisi muun ohella oikeutta uskonnollisen tiedon saamiseen (ja lain pakottamana koulussa myös velvollisuutta sellaisen uskonnollisen tiedon vastaanottamiseen), ei (ainakaan ilmaisuna) ole ollut käytössä kuin ehkä vasta siitä lähtien, kun perustuslain 11 § muotoiltiin (HE 309/1993 vp). Se ei siis ole voinut olla taustana esimerkiksi, jos vuonna 1976 on pohdittu puolustusvoimien kirkollista opetusta, saati vuoden 1950 asevelvollisuuslain säätämisen yhteydessä.

Sitäpaitsi HE 309/1993 vp sanoo, että uskonnonvapaus edellyttää yksilön mahdollisuutta saada uskonnollista tai *elämänkatsomuksellista* opetusta. Siis elämänkatsomustiedon opetuksen saaminen riittäisi.

Tässä suhteessa haluan myös todeta, että asevelvollisuuslakitoimikunnan kokouksessa 2/2006 (24.1.2006) kysymykseen, voidaanko varusmiehen palvelusaikaa lyhentää mahdollisesti vastoin tämän tahtoa, huomautettiin, että varusmiesaikana annettu koulutus ei toisaalta voine olla subjektiivinen oikeus, sillä koulutukseen määrätään sotilaskäskyllä. Teen tästä sen johtopäätöksen, että varusmiehellä ei siis voi olla subjektiivista oikeutta saada uskonnollista opetusta, vaan se on jätettävä peruskoulun ja lukion asiaksi (oikeasti ei niidenkään).

Vai esittääkö apulaisoikeusasiamies virkkeessä (2) vain *oman* ajattelunsa taustan? Niin (2):n käsitin kanteluani dnro 772/4/11 laatiessani, sillä odotin toki, että ratkaistessaan kanteluni apulaisoikeusasiamies kertoisi oman kantansa, joka voisi kylläkin olla johonkin auktoriteettiin nojautuva. Mutta jos virkkeessä (2) tausta olisi apulaisoikeusasiamiehen, niin silloin siis apulaisoikeusasiamies, ja hänen edeltäjänsä aina itsenäisyyden alusta lähtien, olisi ollut se taho, joka virkkeessä (1) olisi tehnyt päätöksen olla puuttumatta kirkolliseen työhön puolustusvoimia koskevien lainsäädäntöuudistusten yhteydessä, mutta myös se taho, joka olisi niissä yhteyksissä selvittänyt puolustusvoimissa annettavan koulutuksen sisältöä.

Toisaalta oikeusasiamies seuraa asevelvollisten tilannetta tarkastuskäynneillään jatkuvasti, joten hän ei voi rajoittua selvittämään koulutuksen sisältöä vain silloin, kun lainsäädäntöä ollaan uudistamassa. Tämä tulkintamahdollisuus ei ole yhteensopiva myöskään sen kanssa, että nimenomaan asevelvollisuuslakitoimikunta selvitti koulutuksen sisältöä.

Täten minun on pääteltävä, että (1):n koulutusta selvittänyt ja kirkolliseen työhön puuttumatta jättänyt taho ei ole ollut apulaisoikeusasiamies, vaan asevelvollisuuslakitoimikunta, ja että (2):n taustan takana ollut taho ei kuitenkaan ole ollut asevelvollisuuslakitoimikunta omine perusteluineen, vaan apulaisoikeusasiamies omine arveluineen toimikunnan mahdollisesta perustelusta.

Asevelvollisuuslain yhteydessä koulutusta selvittänyt taho oli toimikunta, ei mietinnön perusteella hallituksen esityksen valmistellut puolustusministeriö eikä esityksen hyväksynyt hallitus saati eduskunta ja sen valiokunnat, eikä toimikuntakaan arvionut kirkollista työtä.

(iii) Puolustuslaitoskomitean mietintö. Tarkastelen nyt yllä mainitsemaani puolustuslaitoskomitean mietintöä *Puolustusvoimat ja yhteiskunta* (komiteamietintö 1976:10, Helsinki 1976).

Jakso 10.8.2 varusmiesten koulutuksesta ei mainitse kirkollista työtä. Jaksossa 10.8.3 varusmiesten palvelusmotivaatiosta komitea tekee otsikkoon ”Joukko-osastohenki ja -perinteet” liittyvän ehdotuksen (nro 5, s. 170), että joukko-osastojen perinteitä ja yhteyksiä rekrytointialueen väestöön tulisi vaalia ja käyttää tässä muun muassa paraateja ja maanpuolustustilaisuuksia samalla itse joukon yhteenkuuluvuutta lisäävänä tekijänä. Samassa jaksossa otsikon ”Puolustusvoimien yhteiskunnallinen opetus motivaatiotekijänä” alla sivun 168 taulukossa varusmiesten kansalaiskasvatuksesta (Koulutuksen pysyvääskäsky 611 B 1/15.2.1965) on lueteltu oppiaineen tai aihepiirin ”Kirkollinen opetus ja perhekasvatus” oppituntimäärät ja sivulla 169 mainitaan, että kirkollista opetusta käsitellään erikseen jaksossa 11.2.4; muutoin kirkollinen opetus on tässä yhteydessä ohitettu. Lukuun ”11. Puolustusvoimien henkilöstöhuolto” sisältyvän jaksos 11.2.4 otsikko on ”Hengellinen toiminta puolustusvoimissa”.

Jakson ”11.2.4.1. Kirkollisen työn perusteet ja työmuodot puolustusvoimissa” alussa kerrotaan vapautumissääntö:

Uskonnonvapausslain mukaan ne puolustusvoimissa palvelevat henkilöt, jotka eivät kuulu luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkokuntaan, vapautetaan pyynnöstä kirkollis-

ta tilaisuuksista. Kirkkoon kuulumattomille varusmiehille pyritään kuitenkin järjestämään kirkollisten tilaisuuksien aikana siveysopillista koulutusta sekä tutustumista uskonnonhistoriaan.

Viittauksella uskonnonvapauslakiin tarkoitettaneen sen 8 §:ää uskonnonopetuksesta vapautumisesta. Mutta 8 §:ssä puhutaan vain kouluista ja oppilaitoksista, joihin varusmieskoulutusta tuskin saatettiin sellaisenaan lukea. Edelleen 8 § puhuu oppilaan edusmiehestä vapautuksen vaatijana, ja täysi-ikäisyysikärajaksi oli 21 vuotta vuodesta 1898 vuoteen 1969, jolloin ikärajaksi tuli 20 vuotta, ja ikäraja on ollut nykyinen 18 vuotta vuodesta 1976 alkaen; vasta tällöin jokaisesta varusmiehestä (paitsi mahdollisesti vapaaehtoisesta) tuli itsensä edusmies. Kyseessä olisi siis ollut 8 §:n mukaelma. Palaan uskonnonvapauslakiin alempana.

Toisaalta lainauksesta ei kuitenkaan selviä, sisältyikö nimenomaan myös oppiaine kirkollinen opetus ja perhekasvatus kirkollisiin tilaisuuksiin. Otsikon ”Opetus” alla luetellaan varusmiehille annettuun kirkolliseen opetukseen sisältyneet kirkolliset oppitunnit, ja niiden sisällöstä päätellen kirkkoon kuulumattomien vapautusmahdollisuus olisi koskenut — olisi täytynyt koskea — myös näitä oppitunteja. *Kirkkoon kuuluville varusmiehille nämä oppitunnit taas kaiketi olivat palvelusta, mutta komitea ei esitä tälle mitään perustelua.* Perustelun voitaneen kuitenkin ajatella olleen tuolloisen uskonnonvapauslain 8 §:n soveltamisen sen yllä tarkoittamassani alkuperäisestä muokatussa muodossa. Mahdollisesti kuitenkin kirkollisilla tilaisuuksilla tarkoitettiin kuitenkin nykyisen puhettavan mukaisesti jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia, jolloin valtionkirkkoihin kuulumattomat varusmiehet eivät olisi saaneet kirkollisesta opetuksesta vapautusta. Palaan tähänkin kysymykseen alempana.

Jaksossa 11.2.4.1 kerrotaan edelleen, että puolustusvoimien kirkollisista tilaisuuksista osa oli palvelukseen kuuluvia, osa vapaaehtoisia. Päätelen työmuotojen selostuksesta, että palvelukseen kuuluvia olivat noin kerran kuukaudessa pidetyt jumalanpalvelukset sekä noin kolme kertaa viikossa pidetyt iltahartaudet, samoin hartaustilaisuudet, joita pidettiin lisäksi erityisesti leireillä ja sotilasharjoituksissa sekä juhlapäivien yhteydessä.

Jakso 11.2.4.2 tarkastelee näkökohtia kirkollisen työn ja opetuksen uudistamiseksi puolustusvoimissa. Komitean käsityksen mukaan tulisi mielenterveydellisten ja sosiaalisten kysymysten hoitamiseen olla pappien ohella saatavissa myös riittävä määrä sosiaalityöntekijöitä ja psykologeja, jotka voisivat olla mukana suunnittelemassa ja toteuttamassa varusmiehille annettavaa yhteiskunnallista ja eettistä opetusta. Huomaan, että sellaisen opetuksen komitea selvästi ajattelee olevan sekulaaria. Opettajien suhteen tätä uudistusta ei ole tehty vielä.

Jaksossa todetaan edelleen, että varusmiesten keskuudessa olivat suurinta arvostelua herättäneet perusyksiköissä suoritettavat iltahartaudet. Kyse täytyy tällöin olla kirkkoon kuuluneista varusmiehistä. Komitean käsityksen mukaan hengellisiin tilaisuuksiin osallistumisen tulisi perustua mahdollisimman pitkälle vapaaehtoisuuteen.

Varusmiehille tarkoitettua kirkollisen opetuksen suunnitelmaa tulisi komitean mielestä tarkistaa; osa siitä tulisi sisällyttää varusmiehille annettavaan kansalaiskasvatuksen ohjelmaan. Tällöin tietenkin sekulaariin.

Jaksoon 11.2.4.2 liittyen komitea ehdottaa (nro 3, s. 201), että hengellisiin tilaisuuksiin osallistumisen tulisi perustua mahdollisimman pitkälle vapaaehtoisuuteen, mutta että tämä ehdotus ei kuitenkaan koske leirihartauksia eikä eräitä muita perinteisesti sotilaspalvelukseen liittyviä tilaisuuksia. Yllä lainaamani komitean ehdotus paraatien suosimisesta ilmeisesti riitti komitealle paraatien ja vastaavien tilaisuuksien yhteydessä uskonnon harjoittamiseen velvoittamiseen.

Paraateihin liittyvät jumalanpalvelukset olivat pakolliset valtionkirkkoihin kuulumattomille varusmiehille aina vuoteen 1998 asti, jolloin vuoden 1995 perusoikeusuudistus viimeistään vei pakollisuudelta pohjan pois. Pääesikunnan henkilöstöosasto antoi 25.11.1998 paraatikatselmuksen kenttähartautta koskevan ohjeen, jossa sanottiin: ”Järjestettäessä palvelusvelvollisuuteen kuuluvia sotilasperiaatteja ja muita tilaisuuksia, joihin sisältyy jumalanpalvelus tai hartaushetki, tulee luterilaiseen tai ortodoksisen kirkkoon kuulumattomille suoda mahdollisuus olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen. ... paraatiin käskettäviltä on tiedusteltava, haluaako joku luterilaiseen tai ortodoksisen kirkkoon kuulumaton uskonnonvapausyistä olla osallistumatta paraatikatselmuksen liittyvään kenttähartauteen. Kyseiset henkilöt sijoitetaan paraatikatselmuksen ulkopuolelle tai vapautetaan

kokonaan paraatista. Valmistauduttaessa ohimarssiin hartaudesta vapautetut voidaan mahdollisuuksien mukaan liittää marssiviin osastoihin.” Ohjeeseen johti asianajaja Raimo Toivosen eduskunnan oikeusasiamiehelle tekemä kantelu, jonka käsittely oli tuolloin vielä kesken. (Kimmo Sundström: *Ohje kenttähartauksista*, Vapaa Ajattelija 2/2000.)

Puolustuslaitoskomitea ehdotti (s. 98), että sotilaiden oikeuksista ja velvollisuuksista tulisi säätää erityinen laki. Komitean ehdotukset tämän lain sisällöstä toteutettiin loppuun asti vasta vuoden 2007 asevelvollisuuslaissa. Mutta kirkolliseen opetukseen ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumiseen velvoittaminen ei sisällynyt komitean ehdottamaan lakiin, vaikka vuoden 1919 hallitusmuodon 16 § olisi sellaiseen säädöstasoon oikeuttanut ja velvoittanut, koska kyseessä olivat varusmiespalveluksessa olevat. Varmastikin osaltaan tästä syystä kysymys ei noussut esille uudessa asevelvollisuuslaissakaan, vaikka tilanne oli aivan toinen.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2007 (s. 20–23) sisältää apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin puheenvuoron ”Varusmiesten oikeudet ja kohtelu — 1988 ja 2008”. Siinä hän viittaa jatko-opintoihinsa liittyneeseen kirjoitukseensa ”Eduskunnan oikeusasiamies ja varusmiesten oikeudet” (*Tiede ja Ase* 46, 1988, s. 130–159; **LIITTEENÄ; suosittelen**). Nämä kaksi kirjoitusta kattavat oleellisesti kaaren puolustuslaitoskomitean mietinnöstä vuonna 1976 uuteen asevelvollisuuslakiin. Vuoden 1988 kirjoituksessaan hän tarkasteli varusmiesten perusoikeuksien, kuten erityisesti uskonnonvapauden, rajoituksia, ja hänen vaatimaansa rajoitusten säätämistä lain (tarvittaessa jopa perustuslain) tasoisesti. Oikeusasiamiesten ratkaisut olivat puolustelleet eri käsiterakennelmin ohje-sääntötasosta sääntelyä ja jättäneet tällöin tyydyttävästi perustelematta, miksi lakia alemmantasoiset perusoikeusrajoitukset olisivat hyväksyttäviä. Tätä Lindstedt arvosteli, sillä ratkaisuita ei silloin voinut pitää kiistattoman perusoikeusmyönteisinä.

Vielä tuolloin ei ollut tehty kanteluita eduskunnan oikeusasiamiehelle valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten velvollisuudesta osallistua puolustusvoimien kirkollisiin tilaisuuksiin (vastoin perustuslakia) ja kirkolliseen opetukseen (ilman lain säännöstä tästä), vaan vasta vuosina 2008, 2009 ja 2011, eivätkä oikeusasiamiehet olleet oma-aloitteisestikaan ottaneet asiaa esiin.

Edellinen asevelvollisuuslaki 452/1950 kaikkine sen muutoksineenkaan (15 muutuskertaa) ei ottanut kantaa puolustusvoimien kirkolliseen työhön ainakaan havaitakseni. Minulla on vahva syy uskoa, että asia on todella juuri näin myös puolustuslaitoskomitean mietinnön ja mainitsemieni Lindstedtin kahden kirjoituksen perusteella. Mutta eivät muutkaan puolustusvoimia koskeneet lainsäädäntöuudistukset käsittäakseni ole ottaneet kantaa puolustusvoimien kirkolliseen työhön osallistumisen velvoitteeseen, sillä niiden yhteydessä olisi ongelman tarkasteluun ollut vähemmän tilaisuuksia kuin asevelvollisuuslain ja sen muutosten tapauksessa.

On myös huomattava, että jos laeissa tai niiden esitöissä (puolustuslaitoskomitean mietintöä lukuunottamatta) olisi tarkasteltu valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten velvollisuutta osallistua puolustusvoimien kirkolliseen työhön ja perusteltu se, niin toki Pääesikunnan kanteluideni johdosta antamat lausunnot olisivat antaneet tarkan viittauksen kyseisiin asiakirjoihin tai käyttäneet juuri samanlaisia perusteluita ainakin, jos Pääesikunta olisi katsonut ne edelleen päteviksi. Mutta sellaisia viittauksia ei ole, joten päätelen, että kyseisenlaisia asiakirjoja ei todellakaan ole. Pääesikunnan vetoaminen yhteisön perinteisiin liittyi Pääesikunnan ajatuksiin vuoden 2003 uskonnonvapauslain epävirallisista taustoista.

(iv) Kirkko ja valtio -komitean mietintö. Puolustuslaitoskomitean mietinnössä (s. 198) viitattiin samanaikaiseen Kirkko ja valtio -komiteaan, jonka mietinnön (komiteanmietintö 1977:21) XXIV lukua ”Sotilassielunhoito” seuraavaksi tarkastelen. Komiteaa ei ollut asetettu puolustusvoimia koskevien lainsäädäntöuudistusten tähden, mutta sen mietintö tarjoaa arvokasta tietoa.

Mietintö viittaa (s. 204) säännöksiin. Asetus puolustuslaitoksesta (358/52) sanoo, että (9 §, 13)) pääesikunnassa on kenttäpiispan alaisena kenttäpiispantoimisto, joka (51 §, 1)) käsittelee asiat, jotka koskevat sielunhoitoa ja hengellistä kasvatustyötä. Puolustuslaitosasetus 72/1960 sanoo (10 §), että pääesikunnassa on kirkollisasiaintoimisto, joka (54 §, 1)) käsittelee asiat, jotka koskevat kristillissiveellistä kasvatusta ja sielunhoitoa. Asetus (114/68) puolustuslaitosasetuksen muuttamisesta sanoo (21 §), että pääesikunnassa on (lisäksi) hallinnollinen osasto ja kirkollisasiaintoimisto, joka (33 §, 1)) käsittelee asiat, jotka koskevat kristillissiveellistä kasvatusta sekä sielunhoitoa puolustuslaitoksessa.

Asetus puolustusvoimista (274/75) sanoo (15 §, 6)), että pääesikunnassa on kirkollisasiain toimisto, joka (27 §, 1)) käsittelee asiat, jotka koskevat kristillissiveellistä kasvatusta, hengellistä työtä ja sielunhoitoa puolustusvoimissa. Voi ajatella, että *hengellinen kasvatustyö* ja *kristillissiveellinen kasvatustyö* viittasivat riittävän täsmällisesti myös kirkollisiin oppitunteihin, jolloin nämä asetukset antoivat siis aikanaan kirkollisille oppitunneille säädöspohjan. Toisaalta sääntely oli vain asetuksen tasoista, eikä eduskunta ollut täten sitä käsitellyt. Uusi, aiemman 1.1.1993 korvannut asetus puolustusvoimista (667/92) sanoo sitten vain (11 §, 1)), että pääesikunnassa on henkilöstöesikunta, joka (12 §, 5)) käsittelee asiat, jotka koskevat hengellistä työtä. Kirkollisia oppitunteja koskeva sääntely ei siis tuolloin ollut enää edes asetuksen tasoista.

Mietintö viittaa (s. 205) kenttäohjesäännön yleisen osan (kyseessä täytyy olla *Kenttäohjesäännön yleinen osa 1973*; vapaasti luettavissa Kansalliskirjastossa) kirkollista työtä koskevaan lukuun. Mietinnössä sanotaan ohjesäännön määräävän mm. uskonnonvapauden periaatteesta työn lähtökohtana (558). Lainaan kokonaisuudessaan ohjesäännön kyseisen kohdan, jossa ei perustella mitenkään, miten kirkolliseen opetukseen osallistumisen pakko sopii yhteen uskonnonvapauden kanssa:

558. Ihmisen perusoikeuksiin kuuluu mm. ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapaus. Tämä sisältää oikeuden uskonnollisen vakaumuksen ilmaisemiseen yksin tai yhdessä toisten kanssa sekä julkisesti että yksityisesti ja uskonnon harjoittamisen sen eri muodoissa.

Kansamme valtaosa kuuluu evankelisluterilaiseen ja ortodoksiseen kirkkoon. Uskonnonvapaus sisältää oikeuden kuulua myös muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin tai olla kuulumatta mihinkään uskonnolliseen yhteisöön. Tämän johdosta on uskonnollisille vähemmistöille pyrittävä luomaan edellytykset omaan sielunhoitoon.

Tämän ohjesäännön kumosi vasta Kenttäohjesäännön yleinen osa 1995 ja tämän taas Kenttäohjesäännön yleinen osa 2008 (nämä kaksi vapaasti luettavissa Maanpuolustuskorkeakoulun pääkirjastossa); nämä eivät mainitse uskonnonvapautta. Todettakoon vielä, että kenttäohjesäännön yleinen osa 1931 ei mainitse kirkollista työtä, ei myöskään Kenttäohjesääntö 1 vuodelta 1927.

Mietintö toteaa (s. 205–206) kenttäohjesäännön jakavan kirkollisen työn julistukseen, opetukseen ja henkilökohtaiseen sielunhoitoon; opetustilanteista näkyvimpinä voidaan pitää kirkollisia oppitunteja, rippikoulutunteja, luentoja ja esitelmiä.

On syytä lainata kokonaisuudessaan mietinnön oma uskonnonvapautta (ja sen puuttumista) koskeva tekstikappale (s. 206): ”Osa puolustuslaitoksen järjestämästä kirkollisesta ohjelmasta on palveluluonteisena pakollista kaikille evankelis-luterilaiseen kirkkoon ja ortodoksiseen kirkkokuntaan kuuluville varusmiehille. Kirkkoihin kuulumattomat vapautetaan pyynnöstä kirkollisista tilaisuuksista ja heille järjestetään samanaikaisesti mm. uskontojen historian ja siveysopin opiskelua. Paraateihin ja valantekotilaisuuksiin, joihin sisältyy jumalanpalvelus, varusmiesten on pakko osallistua uskonnokunnasta riippumatta. Uskonnollisten vähemmistöryhmien uskonnonvapauden kunnioittamisesta on annettu ohjeita ja käskyjä pääesikunnan kirkollisasiaintoimiston pysyvääismääräyksissä.”

Mietintö luettelee (s. 205) pääesikunnan kirkollisasiaintoimiston pysyvääismääräyskokoelmasta kymmenen määräystä ja mainitsee siinä olevan kaikkiaan kymmeniä ohjeita ja käskyjä puolustuslaitoksen kirkolliseen työhön liittyvistä kysymyksistä.

(v) Ratkaiseva pysyvääismääräys vuodelta 1970. Kirkko ja valtio -komitean mietinnön luettelomista pysyvääismääräysten kokoelmaan kuuluvista asiakirjoista seuraava Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteestä löytämäni oli juuri niin täsmällinen kuin vain saatoin toivoa (**LIITTEENÄ**):

PEkirkksto PMK A 1:2.12 Eri uskontokuntiin kuuluvien osallistuminen kirkollisiin tilaisuuksiin (Pääesikunta, Helsinki 13.11.1970; No 980/Kirkksto/D b).

Toki määräyksen asia oli ilmoitettu epätäsmällisesti, sillä tärkein määräyksen kattama ryhmä oli tietysti mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomat. Esittelen tämän määräyksen seuraavassa. Tarkastelen sitä lähemmin vasta sen jälkeen, kun olen ensin tarkastellut uskonnonvapauslakia.

Kirjelmän olivat allekirjoittaneet puolustusvoimain komentaja kenraali K. O. Leinonen ja kenttäpiispa Yrjö Massa.

Määräyksen I luku ”Varusmiehet ja kertausharjoituksiin kutsutut reserviläiset” alkaa seuraavalla kappaleella:

Uskonnonvapauslain 8 §:n ja sen täytäntöönpanosta annetun asetuksen 6 §:n periaatteiden soveltamisesta puolustuslaitoksessa palveleviin varusmiehiin ja kertausharjoituksiin kutsutuihin reserviläisiin noudatetaan seuraavaa:

Lainaan sitten kokonaisuudessaan tätä kappaletta välittömästi seuranneen kohdan 1:

1. Evankelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomalla on oikeus saada vapautus osallistumisesta kirkollisiin tilaisuuksiin.

Vapautuksen myöntää henkilökohtaisen tai kirjallisen anomuksen perusteella perusyksikön päällikkö.

Kirkollisista tilaisuuksista (ml oppitunnit) vapautetulle on samaksi ajaksi — lukuun ottamatta aamu- tai iltahartauksia — järjestettävä vastaavaa palvelusta uskonnonhistorian tai tunnustuksettoman siveysopin itseopiskelun muodossa.

Itseopiskelussa käytettävät teokset ovat seuraavat:

- Parrinder, Geoffrey, Elävät maailmanuskonnot, Otava, Helsinki 1969.
- Mielonen, Erkki, Suhteemme muihin ihmisiin, Kirjayhtymä, Helsinki 1966.
- Nevalainen, Ritva – Kiuru, Sisko, Oikein vai väärin, Otava, Helsinki 1965.
- Salomaa, J E, Tie ihmisyyteen, 2 p. WSOY, Porvoo 1955.
- Parrinder, Geoffrey, Religionerna i vår tid, Gummesons Läromedel, Göteborg 1970.
- Granat, Helge, Det onda samvetet och det goda, Natur och Kultur, Stockholm 1963.

Em teokset tullaan hankkimaan ja jakamaan joukko-osastoille (vast), jotka vastaavat niiden säilyttämisestä ja varusmiesten käyttöön lainaamisesta. Teokset jaetaan myös sotilasläänien ja puolustushaarojen pappien käsikirjastoon.

Muut kaksi kohtaa, kohdat 2 ja 3, koskivat seitsemännen päivän adventistien pyhä- ja mooseksenuskoisten juhlapäivien huomioonottamista lomina myönnettäessä.

Tämän jälkeen lainaan II luvun ”Kantahenkilökunta”:

Joukko-osaston komentajan (vast) määräämä kantahenkilökunta osallistuu palvelusvelvollisuudella joukon mukana itsenäisyyspäivänä, puolustusvoimain lippupäivänä, oman joukko-osaston vuosipäivänä ja sotilasvalan yhteydessä pidettäviin sotilasjumalanpalveluksiin uskontokunnasta riippumatta, ellei joukko-osaston (vast) komentaja pyynnöstä vapauta evankelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomia em tilaisuuksista.

Muihin palvelusohjelman mukaisiin kirkollisiin tilaisuuksiin kantahenkilökunta osallistuu komentajan harkinnan mukaan lukuun ottamatta luterilaiseen ja ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomia, jotka pyynnöstä vapautetaan.

Määräyksen III luku sanoo, että sotilaspapiston oli saatettava kyseisen kirjelmän varusmiehiä koskevat määräykset heidän tietoonsa mahdollisimman pian palvelukseen astumisen jälkeen.

Kirjelmällä kumottiin Pääesikunnan käskylehden no 1/18.1.1952 3 § ja no 1/28.1.1953 1 §.

Nämä kumotut määräykset (kanttäpääesikunnan ja vastaavasti komentotoimiston antamat) olivat vähemmän täsmällisiä. Ensin Puolustusvoimain pääesikunnan käskylehti n:o 1/18.1.1952:

3 §

Kpiispantsto

Evankelisluterilaiseen kirkkoon kuulumattoman asevelvollisen osallistuminen kirkollisiin tilaisuuksiin

Tiedotetaan, että uskonnonvapauslain periaatteiden mukaisesti on varusmies, joka ei kuulu evankelis-luterilaiseen kirkkoon, pyynnöstä vapautettava osallistumasta joukko-osastojen jumalanpalveluksiin, hartaustilaisuuksiin ja iltahartauksiin sekä sotilaspapiston pitämiin kirkollisiin oppitunteihin. Täksi ajaksi on anomuksen tekijälle esim. tarkoitukseen soveltuvan kirjallisuuden avulla järjestettävä uskonnollisesti tunnustuksetonta yleistä moraaliopetusta, mutta ei muuta palvelua.

Sitten Pääesikunnan käskylehti n:o 1/28.1.1953, jossa vapautumisen mahdollisuutta ei annettu kantahenkilöstölle:

Itsenäisyyspäivänä, puolustusvoimain lippupäivänä, joukko-osaston vuosipäivänä ja valantekopäivinä pidettäviin sotilasjumalanpalveluksiin on varuskunnan (ao joukko-osaston) kantahenkilöstön otettava osaa.

Kantahenkilöstölle perheineen on varattava tilaisuus ottaa osaa varuskunnan kaikkiin jumalanpalveluksiin.

Seuraava korostaa esittelemäni vuoden 1970 pysyvää määräyksen tärkeyttä. Lainaan kirkollisasiaintoimiston päällikkö kenttärovasti U. A. Hatsalan kirjettä 13.3.1972 (251/Kirkksto/Df) kirkollisessa työssä tapahtuneista uudistuksista puolustuslaitoskomitealle tämän kirjeen 2.3.1972 johdosta (**LIITTEENÄ**):

Puolustusvoimien kirkollisessa työssä on viime vuosina tapahtunut huomattavaa kehitystä monella sektorilla. Tärkeimmistä uudistuksista mainittakoon seuraavaa:

1. Rauhanaikaisesta kirkollisesta työstä annetut määräykset on kokonaan uusittu. Tämä on tehty julkaisemalla PEkirkkston PMK, jossa annetut määräykset kattavat tällä hetkellä kaiken kirkollisen työn. Myös ortodoksien parissa tehtävä kirkollinen työ on pysyvää määräyksissä huomioitu.

Yhteiskunnallisen kehityksen kannalta on erittäin tärkeä pysyvää määräys eri uskontokuntiin kuuluvien osallistumisesta kirkollisiin tilaisuuksiin.

Pääesikunnan kirkollisasiaintoimiston laatima kirkollisen työn vuosikertomus 1970 kertoo puolestaan tästä seuraavasti:

Rauhan ajan työn tehostamiseksi on korjattu eräitä pysyvää määräyksiä ja annettu uudet ortodoksisesta kirkollisesta työstä sekä eri uskontokuntiin kuuluvien osallistumisesta kirkollisiin tilaisuuksiin. Viimeksi mainittua on pidettävä periaatteellisesti merkittävänä. Uskonnonvapauslain nojalla evankelisluterilaiseen tai ortodoksisen kirkkoon kuulumattomalla on oikeus saada vapautus osallistumisesta kirkollisiin tilaisuuksiin. Vastaavaksi ajaksi näille on järjestettävä palvelusta uskonnonhistorian tai tunnustuksettoman siveysopin itseopiskelun muodossa. Pääesikunnan tiedotusosaston myöntämällä varoilla saatiin hankituksi kolmesta teoksesta 120 kappaleen sarjat joukko-osastoihin jaettaviksi tätä tarkoitusta varten.

Tarkastelemani määräyksen valmistelu oli myös sikäli laaja-alaista, että Pääesikunnan kirkollisasiaintoimisto lähettäessään ”eri uskontokuntiin kuuluvien aseman järjestelyä” koskevan PMK-luonnoksen Pääesikunnan koulutusosastolle esitti, että tämä antaisi PMK:n (siis pysyvää määräysten kokoelmaan kuuluvan asiakirjan) ”evankelisluterilaiseen ja ortodoksisen kirkkoon kuulumattomien hengellisistä tilaisuuksista ja kirkollisilta oppitunneilta vapautusoikeuttaan käyttäneiden siveysopetuksen sisällöstä ja järjestelystä”. (Pääesikunta 3.11.1969, no 976/Kirkksto/D b, Asia: eri uskontokuntiin kuuluvien opetus; **LIITTEENÄ**.) Kirkollisasiaintoimisto ilmeisesti pidatti itsellään uskonnonhistorian opetuksen sisällöstä ja järjestelystä päättämisen.

V. Olavi Sainio teoksessaan *Puolustusvoimien kirkollinen työ Suomen itsenäisyyden ajalta* (”Lukijalle 6.12.1991”, 130 s.; omakustanne, Lahti) [jonka lähteenä nyt tarkastelemiltani osin oli historiikki *Puolustusvoimien kirkollisen työn kuusi vuosikymmentä* (Hannu Ojalehto ja Kari Vilppula, Pääesikunnan kirkollisasiain toimisto, Helsinki 1978, 13 sivua), kuten saatoinkin myös itse jälkikäteen todentaa], kertoo (s. 14), että sodan jälkeisinä vuosina sotilaspapisto vapautui viimein myös varsinaisesta valistustyöstä ja että sen sijaan tulivat ns. kirkolliset oppitunnit ym. kirkollinen opetustoiminta vuodesta 1947 lähtien. Hän kertoo edelleen (s. 19), että vuonna 1969 (Sainiolla 1963) alettiin julkaista kirkollisen alan pysyvää määräyksiä, joissa oli annettu yksityiskohtaisia ohjeita puolustusvoimien kirkollisesta työstä. Kenttäpiispa Yrjö Massan toimikautena (1969–1978) annettiin kolmisenkymmentä erillistä kirkollisen alan pysyvää määräystä ja ohjesääntöä kirkollisen työn tehtävistä, tavoitteista ja työmuodoista. Kirkolliseen opetukseen kiinnitettiin erityistä huomiota. Varusmieskoulutuksen kirkollisten oppituntien ja kantahenkilökunnan kurssien kirkollisten luentojen aiheet ja sisältö uusittiin

vuosina 1970–73.

On myös huomattava, että puolustusvoimien kirkollinen työ oli noina aikoina eri tahojen ankaran kritiikin ja vastustuksen kohteena, kuten kertoo esimerkiksi Ensio Partasen Helsingin yliopistoon helmikuussa 1999 tehty käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma *Sotilaspapit tullinjalalla. Puolustusvoimien kirkollisesta työstä vuosina 1960–1975 käyty keskustelu ja sen seuraukset*. Kritiikki johti myös siihen, että ev.-lut. kirkon laajennettu piispainkokous asetti vuonna 1966 komitean (puheenjohtajana piispa Erkki Kansanaho), jonka 25.1.1968 jättämän mietinnön *Uskonnonvapautta koskevan lainsäädännön tarkistaminen* luku ”6. Puolustuslaitoksessa ja vankiloissa tapahtuva sielunhoitotyö” ehdotti kuitenkin lainaamiini Pääesikunnan käskylehden vuosien 1952 ja 1953 määräyksiin vain sen muutoksen, että sana ”pyynnöstä” korvattaisiin sivulauseella ”mikäli hän asiaa tiedusteltaessa näin haluaa”, koska ”vapautuspyynnön esittämisen voidaan katsoa vaativan varusmieheltä erityistä aktiivisuutta”.

Näilläkin perustein esittelemääni uskonnonvapauslain ja sen täytäntöönpanosta annetun asetuksen pykälään viittaavaa pysyvää määrääystä voidaan pitää Pääesikunnan hyvin harkitsemana ja tarpeelliseksi katsomana.

Ennen kuin ryhdyn itse lopullisesti punnitsemaan vuoden 1970 määräyksen merkitystä, tarkastelen kohdassa (vi) tuolloista uskonnonvapauslakia ja uskonnonvapauden kehitystä koulussa ja muissa oppilaitoksissa sekä vankiloissa ja kohdassa (vii) uskonnonvapauden kehitystä puolustusvoimissa. Sitteen kohdassa (viii) teen yhteenvedon puolustusvoimien kirkollisten oppituntien asemasta.

(vi) Vuoden 1922 uskonnonvapauslaki, koulu- sekä seminaarilainsäädäntö, koulun uskonnolliset päivänavaukset ja uskonnonvapaus vankiloissa. Esitän tämän aineiston puolustusvoimien kirkollisten oppituntien ja samalla myös kirkollisten tilaisuuksien historialliseksi vertailuaineistoksi.

(vi.1) Uskonnonvapauslaki. Lainaan aluksi uskonnonvapauslakia (267/10.11.1922):

8 §. Jos uskonnonopetusta valtion tai kunnan ylläpitämässä tai avustamassa kansakoulussa, oppikoulussa tai muussa oppilaitoksessa annetaan jonkun uskontokunnan opin mukaan, on oppilas, joka kuuluu toiseen uskontokuntaan tai joka ei kuulu mihinkään uskontokuntaan, edusmiehen vaatimuksesta vapautettava sellaisesta uskonnonopetuksesta.

ja uskonnonvapauslain täytäntöönpanosta annettua asetusta (334/29.12.1922):

6 §. Uskonnonvapauslain 8 §:ssä mainittu vaatimus on edusmiehen henkilökohtaisesti tai kirjallisesti tehtävä asianomaisen oppilaitoksen johtajalle, ja on kummassakin tapauksessa samalla esitettävä joko asianomaisen uskonnollisen yhdyskunnan viranomaisen antama todistus siitä, mihin uskontokuntaan oppilas kuuluu, tai siviilirekisteriviranomaisen todistus siitä, ettei oppilas kuulu mihinkään uskontokuntaan.

Uskonnonvapauslaki säädettiin perustuslain säätämisen järjestyksessä. Tarkastelen nyt uskonnonvapauslain 8 §:n muotoutumista.

Hallituksen esitys 2/1920 vp (8.3.1920) eduskunnalle uskonnonvapauslaiksi (ja neljäksi muuksi laiksi) ehdotti (ilman yksityiskohtaisia perusteluja) seuraavaa uskonnon opetusta koskevaa pykälää:

8 §. Lapsi, joka käy valtion tai kunnan ylläpitämää tai avustamaa kansakoulua taikka alkeisoppilaitosta, on edusmiehen vaatimuksesta vapautettava koulussa annettavasta uskonnonopetuksesta, jos koulussa sen ohessa annetaan opetusta uskonnonhistoriassa ja siveellisissä peruskäsitteissä, taikka jos edusmies vuosittain selvittää, että lapselle muulla tavoin annetaan vastaavaa opetusta joko näissä aineissa tai sen uskontokunnan opissa, johon lapsi kuuluu.

Alkeisoppilaitos tarkoitti oppikoulua (antoi alkeet yliopistoa varten). Perustuslakivaliokunnan mietinnön (PeVM 6/1920 vp; 5.3.1921) pykäläehdotus oli seuraava:

8 §. Jos uskonnonopetusta valtion tai kunnan ylläpitämässä tai avustamassa kansakoulussa tai oppikoulussa annetaan jonkun uskontokunnan opin mukaan, olkoon oppilas, joka kuuluu toiseen uskontokuntaan tai joka ei kuulu mihinkään uskontokuntaan, vapautettu sellaisesta uskonnonopetuksesta, jollei edusmies vaadi, että oppilaalle kuitenkin on sitä opetettava.

Suuren valiokunnan mietinnössä (2/1921 vp; 15.4.1921) sai 8 § lopullisen muotonsa. Tällöin lisäys ”muussa oppilaitoksessa” tarkoitti ainakin kansakoulunopettajaseminaareja. Tämän osoittaa valiokunnan puheenjohtajan, edustaja Oskari Mantereen toisessa käsittelyssä 22.4.1921 käyttämä puheenvuoro, josta lainaan osan:

Nyt saattaa oppikoulujen yläluokilla ja varsinkin seminaareissa olla sellaisia oppilaita, jotka ovat käyttäneet tätä oikeutta ja siis eronneet siitä uskontokunnasta, jonka opin mukaista opetusta oppilaitoksessa annetaan. Silloin herää kysymys, saavatko tällaiset oppilaat erota uskonnonopetuksesta ainoastaan edusmiehen vaatimuksesta vai olisiko laki tulkittava niin, että he, kun kerran ovat olleet oikeutetut eroamaan ja eronneet uskontokunnasta, silloin myös ovat vapautettavat ilman muuta uskonnonopetuksesta. Asia ei mielestäni ole selvä, ja olisi näin ollen harkittava edelleen 8 §:ää säädettäessä, olisiko siinä mahdollisesti tehtävä vielä lisäys juuri mainitsemiani oppilaita silmällä pitäen siten, että pykälä muodostettaisiin kuulumaan loppuosaltaan esim. näin: ”— on oppilas, joka kuuluu toiseen uskontokuntaan tai joka ei kuulu mihinkään uskontokuntaan, edusmiehen vaatimuksesta tai jos oppilas 5 tai 7 §:n nojalla on eronnut siitä uskontokunnasta, jonka opin mukaista uskonnonopetusta koulussa annetaan, hänen omasta vaatimuksestaan vapautettava sellaisesta uskonnonopetuksesta.”

Tätä muutosta ei tullut edes suuren valiokunnan uuteen mietintöön (2a/1921 vp; 28.4.1921). Jo vuoden 1917 uskonnonvapauskomitean mietintöön (komiteanmietintö 1917:2) liittyneessä vastalauseeseen Hjalmar Eklund rinnasti seminaarit kansa- ja oppikouluihin tunnustuksetonta uskonnonopetusta vaatineessa pykäläehdotuksessaan, jonka siirtymäsäännösehdoituksessa hän kuitenkin puhui silloiseen uskonnonopetukseen viitaten oppilaan edusmiehen vapauttamisvaatimuksesta myös seminaarin oppilaan tapauksessa.

Puolustusvoimien kirkollisesta opetuksesta ei uskonnonvapauslain säätämisen yhteydessä puhuttu mitään. Siitä ei tietysti puhuttu mitään myöskään aiemman uskonnonvapauskomitean mietinnössä vuonna 1908 (komiteanmietintö 1908:13), koska maan oma armeija oli tuolloin lakkautettuna.

On kuitenkin syytä yrittää ottaa selvää, oliko seminaareissa alaikäisen oppilaan itsensä esitettävissä vapauttamisvaatimus uskonnonopetuksesta. Koko seminaari oli mahdollista suorittaa alaikäisenä. Alaikäinen ei tarvinnut vanhempien eikä holhoojan suostumusta seminaarin oppilaaksi pyrkiessään. Toisaalta evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuulumaton ei voinut opettaa evankelis-luterilaista uskontoa koulussa eikä silloin myöskään voinut suorittaa opetusharjoittelua tässä oppiaineessa.

(vi.2) Koulu- sekä seminaarilainsäädäntö. Joka tapauksessa uskonnonopetuksesta uskonnonvapauslain mukaan vapautetulle oppilaalle opetettiin kansakoulussa ensin uskonnonhistoriaa ja siveysoppia (laki kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista 137/23) ja sitten uskontojen historiaa ja siveysoppia (kansakoululaki 247/57), kun taas peruskoulussa ensin uskontojen historiaa ja siveysoppia (laki koulujärjestelmän perusteista 467/68) ja sitten elämäkatsomustietoa (kun oppilas ei kuulunut mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan; peruskoululaki 476/83); samoin lukiossa uskonnonopetuksesta vapautetulle uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomalle oppilaalle ryhdyttiin opettamaan elämäkatsomustietoa (lukiolaki 477/83), kun taas sitä ennen ei oppikoulussa ollut uskonnonopetuksen sijasta mitään opetusta (vuoden 1872 koulujärjestys). Aikuislukion sekä lukio- että perusopetuksessa uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetus tulivat keskenään valinnaisiksi aineiksi (aikuislukiolaki 439/94, aikuislukioasetus 660/94). Nämä käytännöt säilyivät (mainittu valinnaisuus 18 vuotta täyttäneelle) perusopetuslaissa (628/98) ja (mainittu valinnaisuus lukiokoulutuksen 18 vuotta täyttäneenä aloittaneelle) lukiolaissa (629/98).

Uuden uskonnonvapauslain (453/03) yhteydessä oli tehtävä periaatteelliset muutokset perusopetus- ja lukiolakien uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetusta koskeviin pykäliin. Kuntien järjestämässä perusopetuksessa käytännössä aina evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvat oppilaat ovat enemmistönä, ja he osallistuvat ”oman” evankelisluterilaisen uskontonsa opetukseen. Tällöin lähtökohtaisesti ortodoksiseen kirkkoon kuuluva oppilas osallistuu ”oman” ortodoksisen uskontonsa opetukseen, uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumaton oppilas elämäkatsomustiedon opetukseen ja rekisteröityyn uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluva oppilas perusopetusasetuksen (852/98) 5 §:n 1 momentin määräämään muuhun (kuin katsomus)opetukseen tai ohjattuun toimintaan. Ev.-lut. kirkkoon

kuulumattoman oppilaan huoltajat voivat myös yhdessä tehdä perusopetuslain 13 §:n tarkoittaman ilmoituksen, pyynnön tai päätöksen toisenlaisesta opetusjärjestelystä tai perusopetusasetuksen 5 §:n 2 momentin tarkoittaman vapauttamispyynnön (ja sen perustana olevan ilmoituksen muun kuin koulun järjestämästä oman uskonnon opetuksesta). Oikeus tehdä kyseisenlainen ilmoitus, pyyntö tai päätös ei sisällä pakkoa tehdä sellainen. Tulkinta, että mahdollisen ilmoituksen, pyynnön tai päätöksen on oltava huoltajien yhteinen ollakseen pätevä, perustuu korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisuun KHO:2004:99. Seinäjoen kaupungin opetustoimen 24.1.2011 antama uskonnon tai elämäkatsomustiedon opetusta koskeva tiedote sekä lomake huoltajien mahdolliselle poikkeusilmoitukselle tai -pyynnölle noudattavat tätä käytäntöä (http://koulu.seinajoki.fi/opetustoimi/ilmoittaudukouluun/uskonnon_tai_elamankatsomustiedon_opetus.html). Lukiokoulutuksessa on vastaavalla tavalla, mutta opiskelija itse tekee mahdollisen laissa tarkoitetun ilmoituksen, pyynnön tai päätöksen.

Aikuislukion opiskelijoita koskevan valinnaisuuden säätäminen ei ollut vastoin silloisen uskonnonvapauslain 8 §:ää, joka kuvasi vain tilanteen, jossa ainakin oli oikeus saada vapautus evankelis-luterilaisesta uskonnonopetuksesta, eikä kieltänyt, etteikö vapautumisoikeus olisi voinut olla laajempikin. Niinpä aikuislukiolakia säädettäessä ei uskonnonvapauslakiin viitattu tässä suhteessa lainkaan (ei aikuislukiotyöryhmän mietinnössäkään).

Uskontojen historia, ja vielä enemmän uskonnonhistoria, oli (ja uskontotieto olisi) ihmisoikeuksia loukkaava oppiaine.

Vapaa-ajattelijain liitto ry:n pääsihteeri FM Erkki Hartikainen valitti vuonna 1978 Genevessä kokoontuneelle, kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen noudattamista valvovalle YK:n ihmisoikeuskomitealle, että myös peruskoulussa uskonnonopetuksesta vapautetuille oppilaille tarkoitettu uskontojen historia ja siveysoppi -oppiaine oli sisällöltään uskonnollista ja loukkasi siten KP-sopimuksen artiklaa 18.4, jonka mukaan yleissopimuksen sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan vanhempain ja tarvittaessa laillisten holhoojain vapautta taata lastensa uskonnollinen ja moraalinen opetus omien vakaumustensa mukaan. Mutta komitea ei lausunnossaan vuonna 1981 pitänyt tätä oppiainetta sopimusta loukkaavana, kunhan sen opetus oli neutraalia ja objektiivista sekä kunnioitti sellaisten vanhempien tai holhoojien vakaumusta, jotka eivät usko mihinkään uskontoon. Komitean mielestä oppiaineen opetussuunnitelma oli ainakin osittain uskonnollista. Komitea myös tiesi, että Suomi oli jo ryhtynyt korjaustoimenpiteisiin.

Valitusta ei siis hylätty sikäli, että peruskouluviranomaiset eivät kuitenkaan olisi voineet komitean lausuntoon viitaten ryhtyä väittämään vastoin todellisuutta, että oppiainetta toki opetetaan neutraalilla ja objektiivisella tavalla ja että opetus tietysti kunnioittaa uskonnottomien vanhempien vakaumusta. Itse asiassa valituksen ja sen tuloksen tähden Suomi ei voinut olla perustamatta vailla uskontojen viitekehystä olevaa, myöhemmin elämäkatsomustiedon nimen saanutta oppiainetta.

Ainoa objektiivinen ja neutraali tapa kuvata uskontoja ja niiden historiaa perustuu tieteeseen. Niinpä yliopistollisen historiallis-kriittisen eksegetiikan tutkimusmenetelmä on ateistinen; se ei lähde mistään uskotelluista ”ilmoitustotuuksista”. Uskontojen historia oli oppiaineena kristillistä (luterilaista) uskonnonopetusta, ei mitään oikeaa historiaa, vaan valheellista, tieteen vastaista pseudohistoriaa. Samanlaista uskonnonopetusta olisi ateistien perus- ja ihmisoikeuksia ymmärtämättömien tahojen ehdottama uskontotieto-oppiaine. Objektiivinen ja neutraali oppiaine toteaisi uskonnot todellisuuden vastaisiksi uskomuksiksi ja sikäli arvottomiksi, jolloin niiden tarkastelu lopetettaisiin siihen ja koko oppiaine poistettaisiin tarpeettomana. On eri asia esitellä elämäkatsomustiedon opetuksessa uskontojen olemassaoloa jättämällä niiden osuus vain vähälle ja erityisesti menemättä niiden oppeihin ja näihin perustuviin uskonnonharjoitusmuotoihin ainakaan pienten oppilaiden tapauksessa, sillä opetuksessa näitä oppeja ei kuitenkaan ole lupa kritisoida.

Seminaareista kansakoulunopettajien valmistamista varten säädettiin vuonna 1866 annetussa asetuksessa kansakoulutoimen järjestämisestä (12/66), ja seminaarin oppiaineisiin kuului uskonto. Laki kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista (137/23) viittasi seminaareihin vain hyvin niukasti. Vasta yli 90 vuoden jälkeen, vuonna 1958, säädettiin erityinen laki kansakoulunopettajaseminaareista (5/58), vaikka tuolloin enää vain kolmannes kansakoulunopettajista valmistui seminaareissa. Laki kumottiin opettajankoulutuslailla (844/71). Lain (2 §) mukaan seminaari perustui keskikoulun oppimäärään ja oli nelivuotinen; sitä varten järjestettiin kaksivuotinen esikoulutus pelkästään kansakoulun

oppimäärän suorittaneille. Asetus kansakoulunopettajaseminaareista (324/58) sanoi (38 §/39 §) opettajaopistoon/esikoulutukseen pääsyn ehtona olevan 17/16 vuoden iän täyttäminen ennen saman kalenterivuoden loppua, mutta holhoojan suostumusta ei vaadittu. Hakemukseen liitettävistä asiakirjoista määräsi kouluhallitus (40 §), mutta ainakaan alla mainitun komiteamietinnön seminaariasetusedotuksessa (35 §) luetelluissa asiakirjoissa ei ollut vanhempien tai holhoojan suostumusta alaikäisen oppilaan tapauksessa. Täten kesä–joulukuussa syntynyt saattoi keskikoulupohjalta käydä seminaarin alaikäisenä ja melkein kokonaan kansakoulupohjaltakin. Seminaarista eroamiseen ennen seminaarin oppimäärän suorittamista alaikäinen oppilas tarvitsi holhoojansa kirjallisen suostumuksen (55 §),

Seminaarin opettajaopiston ja esikoulutuksen oppiaineita olivat (asetus 8 §/24 §) uskonto, johon opettajaopistossa sisältyi myös kirkko- ja uskonnonhistoriaa, sekä uskontojen historia ja siveysoppi oppilaille, jotka eivät saaneet uskonnonopetusta; kaikille opetettiin yhteisesti etiikkaa. Lisäksi (asetus 50 §, 4 mom):

Milloin seminaarissa ei anneta uskonnonopetusta sen tunnustuksen mukaan, mihin oppilas kuuluu, vapauttakoon rehtori hänet pyynnöstä siihen osallistumasta. Oppilas suorittakoon sen sijasta erityisen oppimäärän uskontojen historiassa ja siveysopissa. Opetusharjoittelussa älköön kokelaan tehtäväksi määrättäkö uskonnon opetusta sellaisen tunnustuksen mukaan, johon hän ei itse kuulu.

Alaikäisenkin oppilaan oma pyyntö siis riitti; kyseessä ei ollut oppilaan huoltajan pyyntö. Toisaalta alaikäinen uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumaton, tunnustukseton oppilas näkyy momentin kahdessa ensimmäisessä virkkeessä unohdetun, mikä olisi kuitenkin ollut mieletöntä erityisesti momentin kolmannen virkkeen perusteella (mutta valitettavasti ei mahdotonta). Näiden oppilaiden asiaa kuitenkin tukisi seuraava vuonna 1950 asetetun seminaarilainsäädännön uudistamiskomitean mietinnön I osan ”Perussäännökset” (komiteamietintö 1952:21) tavoite (s. 20):

Vielä on komitea pitänyt tarpeellisena, että niitä oppilaita varten, jotka eivät saa uskonnonopetusta, järjestetään siveysopin ja uskonnonhistorian erillistä opetusta, jotta he saisivat paremman pätevyyden tämän aineen opettamiseen kansakoulussa.

Itse asiassa mietinnön ehdottaman seminaariasetuksen 43 §:n mukaan oppilaan, joka ei kuulu evankelisluterilaiseen eikä kreikkalaiskatoliseen uskontokuntaan, vapauttakoon rehtori (9 §: evankelisluterilaisen tai kreikkalaiskatolisen tunnustuksen mukaisesta) uskonnon opiskelusta, jos oppilas sitä pyytää.

Uskontojen historia ja siveysoppi oli uusi oppiaine seminaarissa (mietintö, s. 30). Sitä ei ehdotanut vielä edellinen, vuonna 1937 asetettu komitea.

Asetuksen mukaan (117 §, 1 mom) ortodoksista uskonnonopetusta seminaareihin järjestettäessä niin miehillä kuin naisillakin tuli vuosittain olla mahdollisuus päästä oppilaiksi sekä esikoulutukseen että suoraan opettajaopistoon sellaiseen seminaariin, jossa sanottua opetusta annettiin ja että nämä seminaarit määräsi kouluhallituksen esityksestä opetusministeriö. Tämä yhdessä 50 §:n (4 mom) kanssa koski siis erityisesti sellaista ortodoksiseen kirkkokuntaan kuulunutta alaikäistä oppilasta, jonka huoltaja ei seminaaria edeltäneessä (kansa/keski)koulussa ollut vaatinut hänelle vapautusta evankelisluterilaisen uskonnon opetuksesta (joissain yksittäisissä kansakouluissa ortodoksiseen kirkkokuntaan kuuluneet oppilaat olivat kylläkin vielä 1954 enemmistönä).

Nähdään, että vuoden 1958 laissa ja asetuksessa kansakoulunopettajaseminaareista annettiin alaikäiselle oppilaalle itsenäistä päätösvaltaa uskonnonvapaudestaan. Sellaista ei vaatinut, mutta kylläkin salli, uskonnonvapauslaki. Niinpä uskonnonvapauslakiin ei viitattu tämän kysymyksen suhteen tässä lainsäädäntöhankkeessa.

Omasta kokemuksestani tiedän, että oppikoulussa ei 18 vuotta täyttäneidenkään alaikäisten uskonnonvapautta lavennettu seminaarin tapaan.

(vi.3) Uskonnolliset päivänavaukset. Tarkastelen koulun aamuhartauksien ja päivänavausten historiaa. Tämä katsaukseni on täydellisempi kuin kantelussani dnro 362/4/11, jonka tein eduskunnan oikeusasiamiehelle Turun päivänavauskäytännöstä. Keskityn näiden tilaisuuksien luonteen asteittaiseen muuttumiseen ja niistä vapautumiseen. Edelleenkin ei löytynyt mitään mainintoja ruokarukouksista koulussa.

Kansakouluasetuksessa (Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus kansakoulutoimen järjestämisestä Suomen Suuriruhtinaanmaalle 11.5.1866/12) ei ollut määräystä hartauksien pitämisestä, mutta sellainen tapa vakiintui kyllä yleisesti, mikä ilmeni siitäkin, että Koulutoimen Ylihallitus lähetti kiertokirjeet 27.4.1900 ja 20.2.1906 kansakoulujen tarkastajille (ja johtokunnille) rukouksen pitämisestä kouluissa, joissa oli kahta eri uskonnollista tunnustusta (ev.-lut. ja ort.) olevia oppilaita. Edelleen (oppikouluja koskeneen) koulujärjestyksen (Keisarillisen Majesteetin Armollinen koulujärjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle 8.8.1872/26) mukaan (17 §) koulussa järjestettiin aamu- ja iltarukoukset, joihin kaikkien oppilaiden tuli ottaa osaa. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Ohjesääntö kansakoulunopettaja- ja opettajatar-seminaareille 11.5.1866/12 (5 §, 7 §) puhui yhteisistä aamu- ja iltarukouksista sekä sunnuntai- ja pyhäpäivisistä jumalanpalveluksista

Kouluhallitus lähetti 10.11.1937 kaikille kansakouluntarkastajille kiertokirjeen, jossa aamu- ja iltarukoukset rinnastettiin juridisesti tunnustukselliseen uskonnonopetukseen; tällöin kirkkoon kuulumaton oppilas oli huoltajan vaatimuksesta vapautettava näistä. Linaan kokonaisuudessaan tämän asiakirjan (painettuna: *Suomen kansakoulukalenteri 1938*, Valistus, Helsinki 1937; s. 109):

Kun voimassaolevat kansakoululait ja asetukset eivät sisällä erityisiä säännöksiä kansakouluissa toimitettavista hartaushetkistä, n.s. aamu- ja iltarukouksista, joiden pitäminen on muodostunut vakiintuneeksi tavaksi ja joiden on katsottava kuuluvan kansakoulutoimen järjestysmuodosta toukokuun 18 päivänä 1923 annetun lain 2 §:ssä säädettyihin, oppilaita siveellisyyteen ja hyviin tapoihin kasvattaviin toimenpiteisiin, ja kun Kouluhallituksen huhtikuun 27 päivänä 1900 sekä helmikuun 20 päivänä 1906 asiasta antamat kiertokirjeet ovat mainittujen ajankohtain jälkeen tapahtuneen kansakoululainsäädännön muuttumisen johdosta tulleet sellaisinaan käytäntöön soveltumattomiksi, on Kouluhallitus harkinnut tarpeelliseksi antaa asiasta seuraavat uudet ohjeet:

Milloin syntyy erimielisyyttä aamu- ja iltarukousten pitämistavasta, on asia, lasten huoltajain oikeutetut toivomukset ja koulun mahdollisuudet huomioonottaen, käsiteltävä opetussuunnitelman laatimista ja hyväksymistä koskevassa järjestyksessä. Kuitenkin on siihen nähden, mitä kansakoulun uskonnonopetuksesta on säädetty, sellainen lapsi, joka on vapautettu koulun uskonnonopetuksesta, myöskin vapautettava koulun hartauksilaisuksiin osaa ottamasta, jos lapsen huoltaja sitä vaatii samassa järjestyksessä, kuin uskonnonopettamisesta vapauttamisesta on säädetty.

Kouluhallitus ei siis vedonnut vuoden 1919 hallitusmuodon (94/19) 8 §:n tai uskonnonvapauslain 1 §:n tulkintaan negatiivisen uskonnonvapauden kannalta, edes rajoitettuna (asianomaisessa koulussa vallitsevaan) valtionkirkkoon kuulumattomiin. Jälkimmäinen säännös kuului: Uskontoa saa Suomessa julkisesti ja yksityisesti harjoittaa, mikäli lakia tai hyviä tapoja ei loukata. Edellinen taas: Suomen kansalaisella on oikeus julkisesti ja yksityisesti harjoittaa uskontoa, mikäli lakia tahi hyviä tapoja ei loukata, niin myös, sen mukaan kuin siitä on erikseen säädetty, vapaus luopua siitä uskonnollisesta yhdyskunnasta, johon hän kuuluu, sekä vapaus liittyä toiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan.

Kuitenkin kansakoulun opetussuunnitelmakomitea mietinnössään II *Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma* (komiteanmietintö 1952:3) väitti (sivulla 29 luvun ”B. Kouluelämän muotoaminen” alaluvussa ”2. Aamuhartaudet”), että uskonnonvapauslain säätämä oppilaan mahdollisuus vapautua uskonnonopetuksesta ei koske koulun aamuhartauksia, edellyttäen, että oppilaan työ alkaa välittömästi tämän jälkeen. Mietinnön mukaan tämän vuoksi komitea korosti sitä, että näiden tilaisuuksien oli oltava — varsinkin jos oppilaiden joukossa oli kirkosta eronneita — yleisluontoisia ja yhdistäviä eikä tunnustuksellisia eroja korostavia. Tähän voi vain sanoa, että ratkaiseva seikka on kuitenkin se, että aamuhartaus *tunnusti* tieteen vastaisesti uskontojen yliluonnollisen olemassaolon. Komitean mukaan aamuhartauden oli ennen kaikkea oltava koko koulun yhteinen tilaisuus. Mutta uskonto ei voi koulussa yhdistää, vaan ainoastaan jakaa.

Korkeimman hallinto-oikeuden vuosikirja 1956 (II:118) kertoo tapauksesta, jossa anomus siviilirekisterissä olevien lasten vapauttamisesta kansakoulussa uskontotunneilta, joulujuhlalta ja muista uskonnollisista juhlilta (aamuhartauksistakin?) sekä laulutunneilla harjoittelemasta virsiä, joululauluja ja hengellisiä lauluja toteutui niin aluksi kuin lopuksikin vain uskonnonopetuksen suhteen.

Kansakouluasetus (321/58) määräsi sitten (7 §) päivän työn aloitettavaksi lyhyellä alkuhartaudella antamatta mitään vapautumissääntöä. Samoin asetus kansakoulunopettajaseminaareista (324/1958) määräsi (14 §) opettajaopistossa päivän työn aloitettavaksi yleensä yhteisellä lyhyellä aamuhartaudella antamatta mitään vapautumissääntöä; aamuhartauksien oli oltava opettajaopistolle ja esikoulutukselle yhteiset (25 §). Asetuksessa kansakouluasetuksen muuttamisesta (378/72) muutettiin 7 §:ssä sana ”aamuhartaudella” sanaksi ”päivänavauksella”. Toisaalta kansakouluntarkastaja Aaro Mäntyoja teoksessaan *Kansakoulun lainsäädäntö: Täydennysosa* (Otava, Helsinki 1961) lainaa (s. 314–315) otsikon ”Alkuhartauteen osallistumisesta vapauttaminen” alla yllä tarkastellun Kouluhallituksen kiertokirjeen vuodelta 1937 ja sanoo, että kansakouluasetuksen 7 §:ssä on säädetty alkuhartauden pitämisestä työpäivän alussa ja että siitä vapauttamisesta voitiin menetellä kyseisen kiertokirjeen esittämällä tavalla.

Oppikoulussa aamuhartaudet säilyivät pakollisina vuoteen 1962 asti, jolloin asetus (298/62) vuoden 1872 koulujärjestyksen muuttamisesta (2 momentin lisäys 14 §:ään) teki mahdolliseksi uskonnon-opetuksesta vapautetun oppilaan vapauttamisen myös aamuhartauksista:

Uskonnolliseen vakaumukseen perustuvasta syystä rehtori voi holhoojan kirjallisesta anomuksesta vapauttaa sellaisen oppilaan, joka uskonnonvapauslain nojalla on vapautettu koulussa annettavasta uskonnon opetuksesta, jonkin viikonpäivän koulunkäynnistä sekä osallistumisesta koulun aamuhartauteen.

Oppikoulun aamuhartauden sisältöä tarkennettiin asetuksella (563/69) vuoden 1872 koulujärjestyksen muuttamisesta (17 §:n muutos) kumoamalla vapauttamissäännöksen sisältänyttä 14 §:ää; erityisesti sen seuraavasti kuuluva 3 momentti on selvästi ollut mallina tämän jälkeen lainaamalla vain hiukan myöhemmälle säännökselle:

Aamuhartaudessa, johon kuuluu myös virsilaulua tai muuta musiikkia, käsitellään lyhyesti persoonallisuuden kehityksen kannalta merkityksellisiä, oppilaiden elämään, kouluun ja yhteiskuntaan liittyviä aiheita. Aamuhartauden tulee myönteisellä tavalla liittyä koulussa annettavaan uskonnolliseen ja eettiseen kasvatukseen.

Peruskouluasetuksessa (443/70) aamuhartaus muutettiin päivänavaukseksi lisäämättä vapautumissäännöstä (8 §, 1 mom):

Päivän työ aloitetaan lyhyellä päivänavauksella, jossa käsitellään persoonallisuuden kehityksen kannalta merkityksellisiä, oppilaiden elämään, kouluun ja yhteiskuntaan liittyviä aiheita ja johon lisäksi kuuluu virsi- ja muuta yhteislaulua taikka muuta musiikkia. Päivänavauksen tulee myönteisellä tavalla liittyä koulussa annettavaan uskonnolliseen ja eettiseen kasvatukseen.

En tiedä, oliko kuitenkin edelleen mahdollisuus saada uskonnollisista päivänavauksista vapautus suoraan uskonnonvapauslain nojalla. Kohdassa (iv) tarkastelemani Kirkko ja valtio -komitean mietintö (1977) väittää kyllä tähän säännökseen viitaten (s. 182): ”Päivänavauksesta ei myönnetä vapautusta.”

Melkein samanasaisesti tämän kanssa päivänavauksista säädettiin myös uudessa peruskouluasetuksessa (718/84; 22 §) ja lukioasetuksessa (719/84; 21 §), mutta nyt lisättiin vapautumissäännös:

Päivän työ aloitetaan lyhyellä päivänavauksella, jossa käsitellään persoonallisuuden kehityksen kannalta merkityksellisiä, oppilaiden elämään, kouluun ja yhteiskuntaan liittyviä aiheita ja johon voi lisäksi kuulua virsi- tai muuta yhteislaulua taikka muuta musiikkia. Päivänavausten tulee myönteisellä tavalla liittyä koulussa/lukiossa annettavaan uskonnolliseen ja eettiseen kasvatukseen.

Oppilas, joka on vapautettu peruskoululain 28 §:n 1 momentissa / lukiolain 19 §:n 1 momentissa tarkoitetusta koulussa/lukiossa annettavasta uskonnon opetuksesta, on vapautettu myös osallistumasta päivänavaukseen.

(Lisäksi peruskouluasetuksen 115 §:n / lukioasetuksen 89 §:n mukaan koululautakunnan oli vapautettava ilmoituksesta opettajan, joka ei kuulunut peruskoululain 28 §:n 1 momentissa / lukiolain 19 §:n 1 momentissa tarkoitettuun uskontokuntaan, osallistumasta päivänavauksiin ja uskonnollisiin tilaisuuksiin; vapautettu opettaja oli kuitenkin tarvittaessa velvollinen pitämään osan päivänavauksista.)

Näiden päivänavauksista annettujen säännösten 1 momentit muutettiin asetuksella (176/91) peruskouluasetuksen muuttamisesta ja asetuksella (177/91) lukioasetuksen muuttamisesta seuraavaan muotoon:

Päivän työ aloitetaan lyhyellä päivänavauksella, jonka tulee myönteisellä tavalla liittyä peruskoulussa/lukiossa annettavaan uskonnolliseen ja eettiseen kasvatukseen.

Nämä päivänavauksista annetut säännökset taas korvattiin vuonna 1998 seuraavilla, edelleen voimassa olevilla säännöksillä:

Perusopetusasetus (852/98): 6 § *Päivänavaus*. Päivän työ aloitetaan lyhyellä päivänavauksella.

Lukioasetus (810/98): 5 § *Päivänavaus*. Nuorille annettavassa lukiokoulutuksessa päivän työ aloitetaan lyhyellä päivänavauksella.

Asetus ammatillisesta koulutuksesta (811/98): 9 § *Muu opetukseen liittyvä toiminta*. Oppilaitoksessa tapahtuvaan opetukseen tulee liittyä yhteisöllisyyttä vahvistavaa toimintaa, joka tarjoaa mahdollisuuden arvopohdintaan ja kulttuuriperintöön perehtymiseen.

Perusopetusasetuksessa (852/98) ja lukioasetuksessa (810/98) luovuttiin siis viittauksista uskonnollisiin aiheisiin päivänavauksissa. Mutta vaikka päivänavaukset saattoivat ja saattavat silti edelleen olla uskonnollisista aiheista, samalla asetuksista kuitenkin jätettiin pois vapautumissäännökset. Toisaalta Pentti Arajärvi ja Merja Aalto-Setälä teoksessaan *Opetuslainsäädännön käsikirja* (Edita, Helsinki 1999) kuvailivat, millainen perusopetusasetuksen 6 §:ssä (s. 90) ja lukioasetuksen 5 §:ssä (s. 102) muuten sääntelemättä jätetty päivänavaus voisi olla ja lisäsivät huomautuksen, että jos päivänavauksen luonne oli uskonnollinen, uskonnonvapauslain nojalla ei voitu edellyttää uskontokuntaan kuulumattomien tai muuta uskontoa tunnustavien osallistuvan siihen. He eivät siis rajoittaneet päivänavauksista vapautumista niihin, jotka oli vapautettu enemmistön uskonnonopetuksesta, joten uskonnonvapauslain sijasta olisi ehkä ollut asiallisempaa vedota jo vuonna 1995 Suomen hallitusmuodossa muotoiltuun (969/95) ja sellaisenaan myös nykyiseen Suomen perustuslakiin sisältyvään uskonnon ja omantunnon vapautta koskevaan pykälään, suppeasti tulkittuna. Matti Lahtinen, Timo Lankinen, Antero Penttilä ja Arto Sulonen sanoivat teoksessaan *Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä* (Tietosanomama, Helsinki 1999), että uskonnonopetuksesta vapautettujen ei tarvitse osallistua päivänavauksiin silloin, kun niillä on tunnustuksellinen uskonnollinen sisältö, jolloin oppilaille tulee ennalta ilmoittaa päivänavauksen uskonnollisesta luonteesta (s. 172). Vuoden 2004 laitukseen (s. 215) he lisäsivät, että jos ammatillisessa koulutuksessa tai sen yhteydessä järjestetään uskonnon harjoittamista sisältäviä tilaisuuksia tai tapahtumia, noudatetaan vastaavasti, mitä perusopetuksesta ja lukiosta oli todettu. Opetushallitus ei antanut vuoden 1999 alussa muuttuneen tilanteen johdosta mitään tiedotetta.

Vastaavat lait, joiden nojalla nämä asetukset annettiin, perusopetuslaki (628/98), lukiolaki (629/98) ja laki ammatillisesta koulutuksesta (630/98), säädettiin koulutuslainsäädännön kokonaisuudistuksessa, jota koski hallituksen esitys HE 86/1997 vp ja sivistysvaliokunnan mietintö SiVM 3/1998 vp. Asiaan liittyvä seuraava kappale mietinnöstä (s. 37, oikea palsta):

Päivänavaus. Valiokunta pitää tärkeänä, että lukiokoulutusta ja ammatillista koulutusta koskevia asetuksia säädettäessä otetaan huomioon, että lukioissa ja ammatillisissa oppilaitoksissa tulee olla päivänavaus. Eryteisesti kurssimuotoisessa opetuksessa on kasvatuksellista syistä tärkeää kokoontua päivänavaukseen käsittelemään laajempia kokonaisuuksia kuin mitä eri oppiaineiden tunnilla käsiteltävät aihekokonaisuudet muodostavat. Päivänavaus vahvistaa koulujen yhteisöllisyyttä ja tarjoaa mahdollisuudet hiljaisuuden kokemiseen, kasvatukselliseen arvopohdiskeluun ja kehittyvään kulttuuriperintöömme perehtymiseen.

Mietinnön luonnehdinnat ”hiljaisuuden kokeminen” ja ”kulttuuriperintöön perehtyminen” viittaavat selvästi seurakunnan työntekijöiden pitämiin tai muuten uskonnollisiin päivänavauksiin.

Pitäen kappaletta mietinnössä olevana parannuksena hallituksen esitykseen nähden sivistysvaliokunnan jäsen Päivi Räsänen (Suomen kristillinen liitto) totesi asian ensimmäisessä käsittelyssä (eduskunnan täysistunto 83/10.6.1998) edelleen seuraavaa:

Valiokunta halusi säilyttää päivänavaukset edelleen lukioasetuksessa ja laajentaa ne myös ammatillista peruskoulutusta koskevaan asetukseen vastoin hallituksen luonnoksia. Päivänavaukset ovat koko koulun yhteinen kasvatuksellinen hetki, jolloin voidaan pohtia elämän peruskysymyksiä koulun kasvatustavoitteiden pohjalta.

Myöhemmin samassa istunnossa Rauha-Maria Mertjärvi (Vihreä liitto) sanoi lehtorinkokemuksensa perusteella mietinnön tuon kohdan osoittavan kurssimuotoisen luokattoman lukion työtavan vieraaksi kohdan laatijalle.

Vihdoin perustuslain 11 §:n täysi huomioonottaminen päivänavausten suhteen niin peruskoulussa kuin nuorisolukiokiossakin eduskunnan oikeusasiamiehelle tekemiäni, eduskunnan kantoihin vedonneiden kanteluideni johdosta Opetushallituksen uusituissa tiedotteissa vuonna 2006 sallii siis jokaisen oppilaan / opiskelijan kieltäytyvän uskonnollisista päivänavauksista huoltajan ilmoituksella / omalla ilmoituksellaan, kuten selvitin yllä vastineessani Merivoimien Esikunnan lausuntoon.

Perusopetuksen yleisten valtakunnallisten tavoitteiden sekä perusopetuksen tuntijaon uudistamista valmistelleen työryhmän ehdotus (*Perusopetus 2020 — yleiset valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako*, Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:1) olisi poistanut päivänavausten pakollisuuden luonnoksessaan valtioneuvoston asetukseksi perusopetuksesta:

8 § *Opetuksen vuosittainen ja viikoittainen määrä*

(5 mom.) Osa työajasta saadaan käyttää työelämään tutustuttamiseen sekä lukuvuoden päättäjäisiin, päivänavauksiin ja muihin yhteisiin tapahtumiin.

Yhdistyksemme kannatti lausunnossaan 3.9.2010 tätä ehdotusta ja vaati vahvemmin päivänavausten poistamista kokonaan niin peruskoulusta kuin lukiostakin niiden ajoittain uskonnollisen sisällön tähden. (Lausunnossamme olisi pitänyt vielä vaatia sanan ”lukuvuoden” korvaamista ilmaisulla ”syys- ja kevätlukukauden”.)

Aamuhartaudet ovat siis muuttuneet muitakin kuin uskonnollisia aiheita käsittäviksi, ja uskonnollista päivänavauksista voi saada vapautuksen siitä riippumatta, kuuluuko ev.-lut. kirkkoon vai ei ja osallistuuko ev.-lut. uskonnonopetukseen vai ei. Mutta innokkaimmin päivänavauksia kannattaa ev.-lut. kirkko saadakseen mahdollisuuden vaikuttaa erityisesti peruskoulun oppilaisiin, jotka eivät osaa ja joilla ei ole oikeutta itse vaatia vapautusta uskonnollisista päivänavauksista.

Uskonnollisista päivänavauksista vapautumisessa on siis ajoittain koettu myöskin takapakkia ennen sellaisesta taantumisesta palaamista. Siinä suhteessa koulu on ollut verrannollinen vankiloihin, joita tarkastelen seuraavassa.

(vi.4) Uskonnonvapaus vankiloissa. Aihetta on käsitelty Kirkko ja valtio -komitean mietinnön (komiteanmietintö 1977:21) XXV luvun ”Sielunhoito vankiloissa” jakson ”B. Vankilasielunhoitoa koskevat säännökset” alajaksossa ”2. Rikoksesta tuomittujen uskonnonvapaus”, jonka otan pohjaksi sitä täydentäen.

Itsenäisyyden alussa oli voimassa asetus rangaistusten täytäntöönpanosta (39/1889). Se sääti kirkkopakon. Asetuksen 4 §:n mukaan jokaiselle vangille oli annettava sielunhoitoa sekä opetusta ja neuvoja, miten hän voi mielentilaansa ja elämäänsä parantaa; ja rangaistuslaitoksessa oli pidettävä jumalanpalvelus sunnuntaisin ja juhlapäivin sekä hartaushetkiä muinakin viikon päivinä. Edelleen 5 §:n mukaan, jos vanki oli tuomittu kuritushuoneeseen taikka vankeuteen pitemmäksi ajaksi kuin kolmeksi kuukaudeksi, oli hänelle annettava opetusta uskonnossa ja muissa koulutiedoissa.

Vuonna 1925 asetus vankeinhoitolaitoksesta (112/25) teki tähän muutoksen luvussa ”F. Vankien sielunhoito ja opetus”. Keskus- ja lääninvankilassa oli pidettävä jumalanpalvelus joka pyhä- ja juhlapäivänä sekä hartaushetkiä muuna viikonpäivänä; varavankilassa niin usein kuin siihen oli tilaisuus (56 §). Mutta näitä tilaisuuksia koski vapautumissääntö:

57 §. Jumalanpalveluksiin ja hartaushetkiin on jokainen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluva vanki velvollinen ottamaan osaa, ellei hän vankilaan saapuessaan tai sen jälkeen kuukautta aikaisemmin ilmoita, ettei hän sitä halua.

Uskonnollisesta yhdyskunnasta eronneelle vangille on annettava siveysopetusta.

Uskonnonharjoitustilaisuuksista saattoi siis jokainen vapautua. Sen sijaan uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumaton joutui pakosta osallistumaan siveysopetukseen, josta en ole varma, oliko se tunnustukse-

tonta, kuten tietysti olisi pitänyt. Pykälässä tunnuttiin ajatellun, että kaikki uskonnolliset yhdyskunnat ovat vähintäänkin kristillisiä.

Vangeilla oli mahdollisuus käydä rippikoulu (58 §).

Edelleen 59 §:n mukaan vangille, joka kuului muuhun kuin evankelis-luterilaiseen kirkkoon, oli suotava tilaisuus puhutella omaan uskontokuntaansa kuuluvaa sielunhoitajaa.

Vangeille oli tarvittaessa annettava opetusta luku-, kirjoitus- ja laskutaidossa (60 § 1 mom). Jos vangin rangaistusajaksi oli riittävän pitkä eikä hän ollut suorittanut kansakoulukurssia tai sitä vastaavaa oppimäärää, oli hänelle annettava tarpeellista lisäopetusta, pääasiassa kansakoulukurssia noudattaen (60 § 2 mom). Tämä siis käsitti myös velvollisuuden osallistua kansakoulukurssin uskonnonopetukseen. Kaiketi ajateltiin, että uskonnonvapauslain 8 § riitti siihen. Mutta pääsiko uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumaton alaikäinen vanki omalla päätöksellään vapautumaan uskonnonopetuksesta? Hänenhän ei kuitenkaan tarvinnut osallistua uskonnonharjoitustilaisuuksiin ja hänelle annettiin siveysopetusta. Jos vanki oli täyttänyt 40 vuotta, häntä ei saanut pakottaa koulunkäyntiin (61 §) eikä täten myöskään uskonnonopetukseen.

Vankiloiden kirjastoissa tuli olla uskonnollista ja opettavaa sekä muuta arvokasta kirjallisuutta (64 §).

Luvussa ”G. Terveysten- ja sairaanhoito” 74 § koski vangin kuolemaa. Vankilassa kuolleen, rangaistusta kärsineen vangin (ei siis tutkintovangin) ruumis, jos vainajan omaiset eivät sitä halunneet, oli jätettävä yliopiston anatomiseen laitokseen käytettäväksi tieteellisiä tarkoituksia varten, ellei vanki ollut ennen kuolemaansa sitä kieltänyt. Totean, että tällainen vainajan palvelus tieteelle oli kääntäen tieteen kunnioitus vainajaa kohtaan. Toisaalta käytäntö oli oikeasti vainajia kunnioittavaa vain, jos kieltämisen mahdollisuudesta tiedotettiin vangeille tehokkaasti. Edelleen pykälän mukaan ennenkuin ruumis vankilasta lähetettiin tai sinne jätettiin, oli vankilassa toimitettava siunaus, jollei sitä ollut erityisten syiden tähden jätettävä tekemättä. Saatan kysyä, oliko kuolleen vangin mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomuus kysytynlainen erityinen syy, jolloin kyseessä olisi siis ollut velvoite kohdella vainajan kirkotonta vakaumusta ja hänen muistoaan kunnioittavasti säästämällä hänen ruumiinsa kirkolliselta toimitukselta.

Vuonna 1936 asetus vankeinhoitolaitoksesta (316/36) korvasi äskeisen asetuksen ja toi takaisin kirkkopakon tekemättä muita muutoksia tarkastelemisiani kysymyksissä:

64 § 1 mom. Jumalanpalveluksiin ja hartaushetkiin on jokainen evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluva vanki velvollinen ottamaan osaa.

Tällaisen pakon perustaksi saattaa ajatella kyseisten uskonnollisten tilaisuuksien juridisen rinnastamisen uskonnonopetukseen, jolloin uskonnonvapauslain 8 §:n nojalla niistä ei tarvinnut antaa ev.-lut. kirkkoon kuuluville vangeille vapautusta. Kirkko ja valtio -komitean mietintö kertoo (s. 213) tämän taka-asteen taustan antamatta kuitenkaan lähdeksi: ”Paluuta kirkkopakon aikaan perusteltiin toisaalta koko vankeinhoidon pakkokasvatusluonteella, toisaalta taas sillä, että vapaaehtoisuuteen perustuva järjestelmä oli eräissä vankiloissa johtanut kokonaisvaltaiseen jumalanpalveluksiin osallistumisboikottiin.”

Asetus vankeinhoitolaitoksesta (86/50) ei sisältänyt muutoksia siihenastisiin käytäntöihin. Vapaaehtoisuus tuli takaisin vasta vuonna 1971 asetuksessa tämän asetuksen muuttamisesta (595/71):

70 §. Vangeille on varattava tilaisuus osallistua jumalanpalveluksiin, hartaushetkiin ja muihin hengellisiin tilaisuuksiin. Mahdollisuuksien mukaan on vangeille varattava tilaisuus puhutella omaan uskontokuntaansa kuuluvaa sielunhoitajaa tai muuta uskontokunnan edustajaa.

Siveysopetus oli jäänyt pois, samoin maininnat rippikoulusta ja uskonnollisesta kirjallisuudesta. Mahdollinen uskonnollinen toiminta lähti siis aina vangeista. Niinpä 88 §:n mukaan vangin terveydentilan tai raskauden taikka uskonnollisen tai muun vakaumuksen edellyttäessä poikkeamista yleisestä ruokajärjestyksestä johtajan oli lääkärin esityksestä tai häntä kuultuaan määrättävä asiasta.

Kirkko ja valtio -komitea kertoi (s. 213) myös kirkkopakon poiston taustasta: ”Muutosta edelsi voimakas ’pakkokirkkoon’ suuntautunut kritiikki 1960-luvun loppupuolella. Arvostelussa korostettiin etenkin järjestelmän uskonnonvapauslain hengen vastaista luonnetta. Vapaaehtoiseen osallistumiskäytäntöön siirtymistä oli toivottu erityisesti vankilapappien ja muiden vankilavirkailijoiden piirissä.

Myös vapausrangaistuskomitean mietinnössä (1969: A 4), jossa korostettiin sielunhoitotyön positiivista merkitystä, asetettiin tukemaan vapaaehtoisuuteen perustuvaa osallistumista.” (Seuraava myös puolustusvoimia ajatellen relevantti lainaus on näistä molemmista mietinnöistä.)

Ottaen huomioon, että uskonnon harjoittaminen on mitä suurimmassa määrin henkilökohmainen asia, johon jokaisen tulee saada ottaa kanta täysin itsenäisesti, osallistumista uskonnollisiin tilaisuuksiin ei voida vankilassakaan määrätä pakolliseksi, vaan tämän toiminnan tulee tapahtua vapaaehtoisuuden pohjalla. Sen vuoksi olisi vapausrangaistusten täytäntöönpanoa koskevassa lainsäädännössä tyydyttävä sielunhoitotyöstä ja muusta uskonnollisesta toiminnasta säätämään, että vangille, joka sitä haluaa, on mahdollisuuksien mukaan järjestettävä tilaisuus uskontonsa harjoittamiseen vankilassa sekä oikeus keskustella papin tai muun hengellisen työntekijän kanssa.

Äskeinen 70 § sisällytettiin lakiin rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta (612/74), ja se säilyi myös säädöksen nimessä sanan ”asetus” sanaksi ”laki” muuttaneessa (nimestään huolimatta säädös oli laintasoinen; HE 263/2004 vp) laissa rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta (128/95), kunnes vuonna 2005 laki rangaistusten täytäntöönpanosta (39/1889) kumottiin vankeuslailla (767/05), jossa säännöksen voimassa oleva muoto 11 luvussa ”Vapaa-aika” on seuraava:

3 § Uskonnonharjoitus

(1 mom) Vankilassa on mahdollisuuksien mukaan järjestettävä vankien tarpeiden mukaan jumalanpalveluksia, hartaushetkiä ja muita uskonnollisia tilaisuuksia. Vangeille on annettava mahdollisuus tavata oman uskontokuntansa sielunhoitajaa tai muuta edustajaa. Vankilassa on oltava uskonnonharjoitukseen soveltuvat tilat.

(2 mom) Vangilla on oikeus osallistua uskonnollisiin tilaisuuksiin, jollei: . . .

(3 mom) . . . Jos vanki ei saa osallistua yhteisiin tilaisuuksiin, hänen mahdollisuudestaan uskonnonharjoitukseen on huolehdittava muulla tavoin.

Vankien oikeuksien ja näiden oikeuksien mahdollisten rajoitusten (yllä ”. . .”) tähden asiasta oli perustuslain vaatimusten tähden ehdottomasti säädettävä lain tasolla. (Huomaan, että pykälässä esiintyy lainsäädännössä määrittelemätön, termiä uskonnollinen yhdyskunta laajempi termi uskontokunta.)

Vuonna 1975 vankeinhoitoasetuksen (431/75) kuolemantapauksia koskeva 76 § ei enää puhunut vangin ruumiin käyttämisestä tieteellisiin tarkoituksiin eikä ruumiin siunaamisesta. Vankien kohtelua koskeva 5 § vaati, että vankeja ei saanut perusteettomasti asettaa eri asemaan muun muassa uskonnollisen, poliittisen tai muun vakaumuksen perusteella. Voimassa olevassa säännöksessä vankeuslain (767/05) 1 luvun ”Yleiset säännökset vankeuden täytäntöönpanosta” vankien kohtelua koskevassa 5 §:ssä sanotaan, että vankeja ei saa ilman hyväksyttävää syytä asettaa keskenään eri asemaan muun muassa uskonnon perusteella.

Vankeinhoitoasetuksen (431/75) 41 §:n ”Perus- ja aikuiskoulutus” mukaan oppivelvollisuusikäinen vanki, joka ei ollut suorittanut yleisen oppivelvollisuuden edellyttämää oppimäärää, oli velvollinen osallistumaan rangaistuslaitoksen järjestämään peruskoulutukseen. Muillekin vangeille, jotka eivät olleet suorittaneet sanottua oppimäärää, oli varattava mahdollisuus osallistua peruskoulutukseen. Vankeuslain (767/05) 8 luvun ”Toimintaan osallistuminen” 8 §:n ”Koulutus” mukaan vangille, joka ei ole suorittanut perusopetuksen oppimäärää, on annettava tilaisuus sen suorittamiseen. Muistettakoon, että perusopetuslain (628/98) 46 §:n mukaan oppilaille, joka on täyttänyt 18 vuotta, opetetaan hänen valintansa mukaisesti joko uskontoa tai elämäntietoa. Perusopetuksen yleisten valtakunnallisten tavoitteiden sekä perusopetuksen tuntijaon uudistamista valmistelleen työryhmän ehdotus (*Perusopetus 2020 — yleiset valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako*, Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:1) sisälsi sen, että muiden kuin oppivelvollisten opetuksessa oppilaille ei opettaisi uskontoa ja elämäntietoa yhteisenä aineena, jolloin niiden sijasta olisi etiikan opetusta. Yhdistyksemme vastusti lausunnossaan 3.9.2010 tätä muutosta, koska työryhmän tekstissä etiikan opetus näytti uskontoiselta. Yhdistyksemme vastusti samoin perustein mahdollisesti yhteisesti opetettavaa etiikkaa oppivelvollisten perusopetuksessa; yhteisesti opetettavaksi kävisi vain tunnustukseton, sekulaari etiikka.

Lopuksi totean, että vankeuslakia (767/05) koskeneen hallituksen esityksen (HE 263/2004 vp) säätämisyjärjestystä koskevassa luvussa sanotaan seuraavaa vapautensa menettäneen oikeudet lailla turvaamista koskevan perustuslain kohdan perusteella: ”Perustuslain 7 §:n 3 momentin mukaisesti vankien ja tutkintavankien oikeuksista ja velvollisuuksista ehdotetaan säädettäväksi tarkemmin ja täsmällisemmin lain tasolla.” Luvussa esityksen tavoitteista ja keskeisistä ehdotuksista sanotaan lisäksi: ”Uuden perustuslain 80 §:ssä asetuksenantovallan aineellista alaa on rajoitettu siten, että yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista tulee säätää laintasoisesti.”

(vii) Uskonnonvapauden kehitys puolustusvoimissa. Tarkastelen puolustusvoimien kirkollista työtä erityisesti suhteessa vanhaan uskonnonvapauslakiin. Haluaisin esitykseni olevan kattavampikin, mutta arkistotyöni minun oli valitettavasti jätettävä vajaaksi. Keskeiset kehityspiirteet uskon silti löytäneeni.

Totean kuitenkin aluksi varhemmasta historiasta, että Kari Vappulan teoksen *Sotilaspapin virka Suomen asevelvollisessa sotaväessä 1881–1905* (Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1989) mukaan (s. 161) kirjan nimen tarkoittamana aikana asevelvollisten osallistuminen jumalanpalveluksiin ja hartauksiin oli pääasiassa vapaaehtoista.

(vii.1) *Sotaväen päällikön päiväkäsky* n:o 3/20.2.1928/§ 3 sanoo seuraavaa:

Sattuneesta syystä huomautetaan, että kirkosta eronnutta ei voida vastoin hänen tahtoansa pakottaa ottamaan osaa sotilasjumalanpalveluksiin.

(Alkuperäistä asiakirjaa etsimättä lainasin tässä 22. kohdan vuodelta 1928 Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteessä olleen taltion T21125/XIII 9/Sotarovasti/ luettelosta ”Jäljennöksiä pysyväismääräyksistä, ohjeita esikunnan sisäisestä työskentelystä ym. n. 1919–36”.) Käskyä annettaessa uskonnonvapauslaki oli ollut voimassa jo viisi vuotta ja siis myös kirkosta eroamisista oli ehtinyt tulla, mutta käskyn käytäntö ei kai sitten ollut vielä ehtinyt täysin vakiintua. Huomautukselle ei esitetty lain säännöksiä perusteluksi. Mutta siinä kaiketi oli kysymys hallitusmuodon 8 §:n tai uskonnonvapauslain 1 §:n tulkinnasta negatiivisen uskonnonvapauden kannalta tai sitten uskonnonvapauslain 8 §:n soveltamisesta rinnastamalla sotilasjumalanpalvelukset uskonnonopetukseen.

(vii.2) Seuraavat kaksi asiakirjaa esitän niiden varhaisuuden tähden. En kommentoi niitä erikseen muuten kuin huomauttamalla ilmauksesta ”mikäli nämä eivät ole ristiriidassa valtion lakien kanssa” niistä jälkimmäisessä. Palaan asiakirjojen käytäntöihin kohdassa (vii.3).

Sotaväen päällikön päiväkäskyssä n:o 10/5.2.1921/1 § (garnisoonijumalanpalvelukset) sanotaan seuraavaa: ... Kreikkalais- ja roomalaiskatolisille sekä juutalaisille on samaten valmistettava tilaisuus ottaman osaa oman paikallisen seurakuntansa jumalanpalveluksiin vähintään kerran kuukaudessa.

Sotaväen päällikön päiväkäskyssä n:o 75/11.10.1921/§ 3 taas sanotaan: ... Mitä muihin [mooseksenuskolaisten] pyhäpäiviin tulee, on kunkin joukko-osaston komentajalla oikeus sallia sotilaiden, mutta ainoastaan palveluksesta vapaina aikoina, kokoontua uskonnollisiin hartausharjoituksiin mikäli nämä eivät ole ristiriidassa valtion lakien kanssa. Suurien kirkollisten juhlahpyhien aikana ovat mooseksenuskolaiset sotilaat velvolliset suorittamaan palvelusta lomalle laskettavien puolesta.

Valaa tai juhlallista vakuutusta tekemästä kieltäytyviä ei voinut torjua, mikä olikin ainakin valan osalta otettu huomioon asevelvollisuuslaissa (270/22; 51 §):

Sotaväen päällikön päiväkäskyssä n:o 52/18.11.1924/4 § (Pysyväiskäsky) määrätään: Niiden häiriöiden välttämiseksi, joita sattuu joukko-osastoissa valantekotilaisuuksissa, kun joku asevelvollinen uskonnollisista tai muista syistä kieltäytyy valaa tekemästä, tulee päällystön kussakin joukko-osastossa hyvissä ajoin ennen valantekoa ilmoittaa joukko-osaston pastorille siitä, onko joukko-osastossa sellaisia miehiä, jotka kieltäytyvät valaa tai juhlallista vakuutusta tekemästä.

(vii.3) Itsenäisyyden alkuaikoja valaisee myös *Puolustuslaitoksen pysyväiskäskykokoelman* (PPK) (Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1928) XIV luku ”Sielunhoito”: 1 § Sotilaspapiston ohjesääntö, 2 § Jumalanpalvelus, 3 § Raittius- ja siveellisyysopetus.

Lainaan 1 §:n osittain (Kansallisarkistossa tekemäni muistiinpanoni minua kiinnostaneista kohdista eivät ehkä ole kauttaaltaan sanatarkat):

1. *Yleisiä määräyksiä.* Sotilaspapiston tehtävänä on sotaväkeen kuuluvan henkilökunnan

henkinen hoito ja valvonta. Tämä tehtävä on osaksi uskonnollista ja siveellistä, osaksi sivistyksellistä laatua.

Uskonnollisen ja siveellisen hoidon tarkoituksena on kristillisen maailmankatsomuksen ja siihen perustuvan kristillissiveellisen elämän edistäminen puolustuslaitokseen kuuluvassa henkilökunnassa.

Sivistyksellisen työn tarkoituksena on mainitun henkilökunnan sivistysharrastuksen herättäminen ja sen yleissivistyksen kohottaminen.

Sen lisäksi on henkisen hoidon tarkoituksena luoda ja ylläpitää isänmaallista henkeä sotaväessä.

2. Sotilaspastoreihin luetaan myöskin kreikkalaiskatolinen matkasaarnaaja, jota tämän ohjesäännön määräykset soveltuvin osin koskevat.

17. Varuskunnan pastorin velvollisuutena on:

b) huolehtia . . . varuskunnassa kuolleiden sotilaiden ruumiinsiunauksesta, milloin ne varuskunnan hautausmaahan haudataan.

19. Sotilaspapiston velvollisuutena on:

A. Joukko-osaston uskonnollis-siveellisen työn johtajana hänen tulee:

b) koota hartauskokouksiin ja raamattutunneille sotilashenkilökuntaa, joka tahtoo niihin ottaa osaa.

Sanan julistuksessa sotilaspastorin tulee . . . välttää tunnustuksellisia riitakysymyksiä.

B. Joukko-osaston sivistyksellisessä työssä sotilaspastorin tulee:

c) hoitaa uskonnollis-siveellisen kirjallisuuden tilaukset.

Siis sotilaspapiston tehtäviä oli kristillisen maailmankatsomuksen edistäminen. Ortodoksiselle kirkolle oli tässä varattu osansa. Ruumiinsiunaussääntö oli loukkaavan yksioikoinen: Ev.-lut. kirkkoon kuulumattomien sotilaiden ruumiiden kuljettaminen muualla kunniallisesti haudattavaksi ei ehkä aina ollut käytännössä mahdollista, mutta miksi silloin vainajat piti varuskunnan hautausmaalla haudata luterilaisin menoin ja sikäli kunniaattomasti? Huomaan, että oli vapaaehtoiseen osallistumiseen perustuvaa toimintaa.

Lainaan osittain 2 §:n marginaalissa olevaan alaotsikkoon ”Vierasuskolaisten sielunhoito” liittyvät kohdat:

4. Kreikkalais- ja roomalaiskatolisille sekä mooseksenuskoisille on valmistettava tilaisuus ottaa osaa oman paikallisen seurakuntansa jumalanpalveluksiin vähintään kerran kuukaudessa.

5. Mooseksenuskolaisten tärkeimmät pyhäpäivät: (kattoivat 13 vrk).

6. Mooseksenuskolaiset sotilaat vapautetaan palveluksesta ainoastaan seuraavina juhlapäivinä: (5 päivää)

Muina juhlapäivinä joukko-osaston komentaja voi sallia sotilaiden palveluksesta vapaina aikoina kokoontua uskonnollisiin hartausharjoituksiin, mikäli nämä eivät ole ristiriidassa Suomen lakien kanssa.

7. Joukko-osastojen on kerran vuodessa, marraskuun aikana, Yleisesikuntaan lähetettävä tiedot kreikkalais- ja roomalaiskatolisten sekä mooseksenuskolaisten lukumääristä.

Ev.-lut. kirkkoon kuulumattomilla sotilailla oli siis tilaisuus harjoittaa mahdollista omaa uskontoaan. Yllä kohdassa (vii.1) olevan käskyn perusteella sotilajumalanpalveluksiin eivät valtionkirkkoihin kuulumattomat joutuneet vastoin tahtoaan osallistumaan. Nyt tarkastelemassani asiakirjassa uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomista ei ollut sanaakaan, vaikka kylläkin silmäilemissäni lukumäärätilastoissa oli sitten myös siviilirekisteriin kuuluvia. Esimerkiksi marraskuussa 1926 koko armeijan eriuskolaistilastossa oli 11 mihinkään uskontokuntaan kuulumatonta. (Osa siviilirekisteriin merkityistä kaiketi oli oman ilmoituksensa perusteella luettu johonkin uskonnolliseen ryhmään.)

On huomattava, että 2 §:n 6 kohdassa uskonnon (julkisen tai yksityisen) harjoittamisen oikeutta koskeva sinänsä tarpeettomalta tuntuva varaus ”mikäli nämä eivät ole ristiriidassa Suomen lakien kanssa” viittasi päinvastoin suoraan tämän oikeuden taanneisiin toisaalta hallitusmuodon 8 §:ään ja toisaalta uskonnonvapauslain 1 §:ään, joissa varauksen ilmaisu oli ”mikäli lakia ta(h)i hyviä tapoja ei

loukata”. Kohdassa (vii.2) mainitsemisani kahdessa sotaväen päällikön päiväkäskyssä vuodelta 1921 ei voinut olla vielä kyse uskonnonvapauslaista, mutta kylläkin hallitusmuodon uskonnonvapauspykälästä.

Mitään vapautumissääntöä valtionkirkkojen sielunhoitotyöstä ei ollut mainittu. Tavoiteltiin siinä alunperin sitä, että myös valtionkirkkoihin kuulumattomat omaksuisivat valtionkirkkojen mukaisen kristillisen maailmankatsomuksen?

Totean vielä, että PPK:n XV luvun ”Valistustyö” mukaan sotilaspastorin johdossa ja vastuulla oli opetus yleissivistävissä aineissa raittiusopetus, siveysopetus ja yhteiskuntaetiikka. Sotilaspäällystön johdossa ja vastuulla taas oli opetus alkeisopetusaineissa (sisäluku, kirjoitus, laskento) ja yleissivistävässä aineessa kansalaistieto, jonka yhtenä aiheena oli ”Omantunnon vapaus. Uskonnon vapaus. Uskonnoton ja uskonnollinen siveysoppi”. Aluksi sotilaspastorit olivat vastanneet myös näistä sittemmin sotilaspäällystölle siirtyneistä tehtävistä.

(vii.4) Muutoksia tuli alle kymmenessä vuodessa: *Sotilaspapiston ohjesääntö. Sielunhoito ja siihen liittyvä kasvatustyö* (Puolustusministeriö, sota-asiaainosasto 1.11.1935; Otava, Helsinki 1936; 24 sivua).

Tarkastelen ensin ohjesäännön I luku ”Yleistä”:

2. Sotilaspapiston tehtävänä on puolustuslaitokseen kuuluvan henkilökunnan sielunhoito ja siveellinen kasvatustyö. Tämän varsinaisen tehtävänsä ohessa sotilaspapisto osallistuu yksissä neuvoin sotilaspäällystön kanssa ja sotaväen päällikön vahvistamien koulutusohjelmien puitteissa myöskin yleissivistyksellistä laatua olevan kasvatustyön tukemiseen joukko-osastoissa.
3. Sielunhoidon ja siveellisen kasvatustyön tarkoituksena on kristilliseen elämäntapaan perustuvien hyveiden juurruttaminen puolustuslaitoksen henkilökuntaan huomioonottaen myöskin, mitä uskonnonvapaudesta on säädetty.
4. Yleissivistyksellisellä kasvatustyöllä, joka perustuu kristillissiveelliseen elämäntapaan, pyritään isänmaallisen mielen kasvattamiseen ja kohottamiseen asevelvollisen nuorison keskuudessa ja siten kehittämään nuorista miehistä velvollisuudentunnon ja sivistysharrastuksen elähdyttämiä, kunnan kansalaisia.
5. Sotilaspapiston osallistumisesta kansalaisopetukseen säädetään erikseen.

Kohdassa 3 sielunhoito ja siveellinen kasvatustyö tarkoittivat kaiketi sotilaspapiston palveluksia ja -hartaushetkiä, ja maininta ”huomioonottaen myöskin, mitä uskonnonvapaudesta on säädetty” tarkoitti tällöin kaiketi sitä, että valtionkirkkoihin kuulumattomat saivat noista tilaisuuksista halutessaan vapautuksen.

Alla kohdassa 19 täsmennetty sotilaspastorin suorittama yleissivistyksellinen kasvatustyö sisälsi yleissivistävän kansalaistiedon oppiaineita, joihin osallistuminen kaiketi oli kaikille palvelusta, joten saattoiko se silloin todella perustua kohdan 4 mukaisesti kristillissiveelliseen elämäntapaan ja siis ehkä aiheiden kirkollisesta näkökulmasta käsittelyyn? Kuten kohdassa (v) totesin, varsinaiset sotilaspastorin kirkolliset oppitunnit alkoivat kuitenkin vasta vuonna 1947.

Jatkan II luvulla ”Sotilaspapiston tehtävät”:

17. Varuskunnan pastorin tulee
 - ... huolehtia varuskunnassa kuolleiden sotilaiden sotilaallisin menoin toimitettavasta haudanmisesta
18. Sotilaspastorin tulee uskonnollisen ja siveellisen työn johtajana
 - pitää hartauskokouksia ja raamattutunteja sekä herättää näitä tilaisuuksia kohtaan harastusta
19. Yleissivistyksellisen kasvatustyön suorittajana sotilaspastorin tulee
 - sotaväen päällikön vahvistaman työsuunnitelman sekä asianomaisen sotilaallisen päällikön sen perusteella vahvistamien tarkempien ohjeiden mukaisesti ottaa osaa yleissivistävän kansalaistiedon opettamiseen; tällöin tulee lähinnä kysymykseen kotimaisen sivistyshistorian, yhteiskuntaopin ja -etiikan, kotimaisen kirjallisuuden sekä raittius- ja siveellisyysopin opettaminen
 - varuskuntakirjastot ...

20. Sotilaspastorin tulee lisäksi

– laatia ja toimittaa sotarovastille . . . ja erikseen määrättyinä aikoina tiedot muihin uskontokuntiin kuin evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvien samoin kuin mihinkään uskontokuntaan kuulumattomien lukumääristä

Ei siis puhuttu enää yksioikoisesti ruumiinsiunauksesta, vaan hautaamisesta yleensä, mutta merkitsikö se muutosta? Pidätkö sotilaspapisto kansalaistiedon opettamisessa kirkollisen näkökulman esittämistä, ja oliko sellainen edes tarkoituksena? Tätä pohdin yllä I luvun yhteydessä. Nyt lukumäärätietojen osalta ohjesäännössä oli käynyt välttämättömäksi mainita myös mihinkään uskontokuntaan kuulumattomien lukumäärä.

Mainitsen III luvusta ”Sotilasjumalanpalvelukset, sotilashartaushetket ja sotilaalliset hautajaiset” vain sen, että kohdassa 22 sanotaan, että sotilasjumalanpalveluksista käytetään seuraavia nimityksiä: varuskunnan jumalanpalvelus, kenttäjumalanpalvelus, paraatijumalanpalvelus, sotilasvalajumalanpalvelus, joukon jumalanpalvelus. Oliko todella sitten niin, että kohdassa (vii.1) esittelemäni käskyn perusteella valtionkirkkoihin kuulumattomat olivat oikeutetut kieltäytymään myös paraatijumalanpalveluksista?

Käytännöt olivat ennallaan IV luvussa ”Muihin uskontokuntiin kuin evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvien uskonnonharjoitus”:

A. *Yleistä*

39. (myös kr.kat. on sotilaspapistoa)

40. Muihin uskontokuntiin kuin evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluville on varattava tilaisuus päästä mikäli mahdollista palveluksesta vapaina aikoina paikkakunnan jumalanpalvelukseen, jos paikkakunnalla järjestetään heidän uskontokuntansa jumalanpalveluksia, vähintään kerran kuukaudessa.

41. Asianomainen päällikkö voi sallia muihin uskontokuntiin kuin evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvien sotilaiden uskontokuntiansa juhlapäivinä palveluksesta vapaina aikoina koontua omiin, lain sallimiin uskonnonharjoituksiinsa.

B. *Kreikkalaiskatolisten uskonnonharjoitukset*

42. (10 omaa juhlapäivää)

C. *Mooseksenuskolaisten uskonnonharjoitukset*

43. (13 omaa juhlapäivää)

44. Mooseksenuskolaiset on vapautettava kaikesta palveluksesta ainoastaan seuraavina päivinä: (5 päivää)

Nyt siis rajoitus oli ”lain sallimiin”.

Hyvin suppeata V lukua ”Raittius- ja siveellisyysopetus” en käsittele.

(vii.5) Kirkolliset oppitunnit. Alla mainitsen myös asiakirjoja, joiden olemassaolon tiedän ja joita kaipasin, mutta joita en löytänyt. En kuitenkaan usko, että ne muuttaisivat kokonaiskuva.

Kuten kohdassa (v) totesin, kirkolliset oppitunnit alkoivat vuonna 1947. Kirkollisen työn vuosikertomuksessa 1947 otsikolla ”Kirkolliset oppitunnit” kerrotaan, että vuoden 1947 Koulutuksen suuntaviivoissa määrättiin 1 % koulutustajasta käytettäväksi kirkolliseen opetustyöhön ja että sen johdosta oli Pv. PE:n Kenttäpiispantoimisto laatinut kymmenen oppituntirunkoa; näiden aiheet mainittiin.

Kuten kohdassa (v) myös totesin, kirkollisista oppitunneista vapautumista koski Pääesikunnan käskylehden no 1/18.1.1952 § ”Evankelisluterilaiseen kirkkoon kuulumattoman asevelvollisen osallistuminen kirkollisiin tilaisuuksiin”. Kirkollisista tilaisuuksista ja kirkollisista oppitunneista vapautetulle tuli järjestää tarkoitukseen soveltuvan kirjallisuuden avulla uskonnollisesti tunnustuksetonta yleistä moraaliopetusta. Puolustusvoimien kirkollisen työn vuosikertomus vuodelta 1968 ilmaisi säännön näin: ”Kansankirkkoihimme kuulumattomille varusmiehille, jotka eivät halua osallistua hengellisiin tilaisuuksiin, järjestetään tunnustuksetonta moraaliopetusta.”

Samoin kohdassa (v) totesin, että Pääesikunnan kirkollisasiaintoimiston pysyväismääräys PE-kirkkosto PMK A 1:2.12 ”Eri uskontokuntiin kuuluvien osallistuminen kirkollisiin tilaisuuksiin” (13.11.

1970) määräsi sitten uskonnonvapauslain 8 §:n ja sen täytäntöönpanosta annetun asetuksen 6 §:n periaatteiden soveltamisesta puolustuslaitoksessa palveleviin varusmiehiin ja kertausharjoituksiin kutsutuihin reserviläisiin noudatettavaksi, että evankelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomalla oli oikeus saada vapautus osallistumisesta kirkollisiin tilaisuuksiin, mukaan lukien kirkolliset oppitunnit, ja että vapautetulle oli samaksi ajaksi (poislukien aamu- ja iltahartaudet) järjestettävä vastaavaa palvelusta uskonnonhistorian tai tunnustuksettoman siveysopin itseopiskelun muodossa.

Verrattakoon kohdasta (vi.2), että kansakoulussa uskonnonopetuksen korvaava opetus oli uskonnonhistoria ja siveysoppi vuodesta 1923 ja uskontojen historia ja siveysoppi vuodesta 1957. Uskonnonhistorian vaihtumisella uskontojen historiaksi saattoi olla sisällöllistä merkitystä. Sikäli puolustusvoimat oli jäljessä kansakoulun kehitystä. Mutta oleellisempaa on, että sotilaspapin kirkolliset oppitunnit myös korvaavan opetuksen kautta rinnastettiin kansakoulun uskonnonopetukseen.

Toisaalta, henkilökohtaisesti puhuen, jos minulla ei olisikaan ollut pasifistisia syitä kieltäytyä aseista ja mennä siviilipalvelukseen, vaan olisin mennyt aseelliseen palvelukseen, niin uskonnon tai uskontojen historia olisi voinut ollut minulle liikaa; se ei olisi ollut sellaista kriittistä uskontojen tarkastelua, jollaisen vain olisin voinut kouluaikaisen uskonnonvapauteni loukkauksen tähden kelpuuttaa. Silloin minun olisi ollut kieltäydyttävä aseista ateistisista ja sekularistisista omantunnonsyistä. Toki jo pakollisten kenttähartauksienkin tähden.

Kirkollisilla oppitunneilla oli edeltäjänsä. Niinpä kirkollisen työn vuosikertomus 1945 kertoo sotilaspastorien pitäneen tunteja yksilöllisen ja yhteisöllisen etiikan, Suomen kirkkohistorian sekä kirkkotiedon aloilta. Mutta mitään vapautumissääntöä ja korvaavaa opetusta ei tällöin ole mainittu.

En ole itse nähnyt kohdassa (iii) mainitsemaani puolustuslaitoskomitean käyttämää Koulutuksen pysyväiskäskyä 611 B 1/15.2.1965 ”Varusmiesten kansalaiskasvatus”.

Kantahenkilökunnan kursseille tuli kirkollisia luentoja. Pääesikunnan 15.12.1969 asiakirjalla no 1164/Kirkksto/Db antama pysyväismääräys PEkirkksto PMK C 1:3.1 asiasta ”Kirkolliset luennot” kehotti sijoittamaan kullekin määräyksessä luetellulle kantahenkilökunnan kurssille (aliupseerikoulu, mestarikurssi, Kadettikoulu, kapteenikurssi, esiupseerikurssi, Sotakorkeakoulu) määräyksessä myös aiheiltaan luetellut sotilaspapiston pitämät kirkolliset luennot. Jo kirkollisen työn vuosikertomus 1950 selosti kertomuksen allekirjoittaneen (kenttäpiispa? muistiinpanoni ovat valitettavasti puutteelliset) tehneen kertomusvuoden aikana puolustusvoimien pääesikunnan koulutusosastolle esityksen kirkollisten oppituntien järjestämiseksi myös kantahenkilökuntaa varten eri sotakouluihin; esitys oli kertomuksen laatimisvuoden 1951 alussa saanut myönteisen ratkaisun.

Varusmiesten kirkollisista oppitunneista tekemäni kanteluni koskevat yhtä lailla mahdollisia kantahenkilökunnan kirkollisia luentoja.

Pääesikunnan 10.2.1970 (no 126/Kirkksto/Db) antama pysyväismääräys PEkoul-os PMK C 1:1 ”Koulutuspäällikön koulutusohje 1/1970”, joka koskee kirkollisia oppitunteja, kuvaa niiden asemaa seuraavasti: ”Kirkolliset oppitunnit muodostavat osan aikuiskasvatusta, joka liittyy kodin, koulun, seurakunnan sekä muiden yhteiskunnan piirissä vaikuttavien kasvatustekijäin kenttään.”

Pääesikunnan koulutusosaston koulutustoimiston 30.3.1982 asiakirjalla 15/4/Dbca antama pysyväismääräys PEkoul-os PMK A 1:5.1.2 ”Varusmiesten kansalaiskoulutus” sisälsi luvun ”3. Varusmiesten yleinen kirkollinen opetus”. Sen mukaan varusmiesten yleisen kirkollisen opetuksen päämääränä oli vahvistaa kristillistä elämäntattomusta ja kristillisen siveysopin tuntemusta, antaa aineksia elämäntattomuksellisten ja elämäntaidollisten kysymysten ratkaisuun sekä kasvattaa varusmiehistä henkisesti kypsiä, vastuullisia kansalaisia. Luvussa annettiin seuraava vapautumissääntö:

Evankelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomille antaa perusyksikön päällikkö pyynnöstä luvan olla poissa kirkollisilta oppitunneilta, jolloin vastaavaksi ajaksi järjestetään ohjattua itseopiskelua tai joukko-osaston komentajan hyväksymää opetusta siveysopin ja uskontojen historian alalta. Pääesikunta on jakanut tätä varten kirjallisuutta.

Kyseinen opetus kai tarkoitti opettajan antamaa opetusta. Nyt uskonnonhistoria tai tunnustuksettoman siveysoppi oli vaihtunut siveysopiksi ja uskontojen historiaksi. Mutta olikohan niin tapahtunut jo samalla kumotuksi tullessa, minulta näkemättä jääneessä asiakirjassa PEkoul-os:n kirj n:o 2580/Koulksto/Dbca/20.9.1976? Niin ei välttämättä ollut tapahtunut, vaikka, kuten kohdassa (iv)

kerroin, Kirkko ja valtio -komitean mietinnössä vuonna 1977 luki, että kirkkoihin kuulumattomat vapautetaan pyynnöstä kirkollisista tilaisuuksista ja heille järjestetään samanaikaisesti mm. uskontojen historian ja siveysopin opiskelua. Kyseinen mietinnön kohta oli nimittäin Juha Sepon 19.3.1975 päiväystä muistiosta Sotilassielunhoito ja kenties vain hänen oma sanamuotonsa.

En löytänyt seuraavaa kahta eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa 5.1.1989 kanteluasiaan dnro 1123/4/86 mainittua pysyvää määräystä: Pääesikunnan kirkollisasiantoimiston eri uskontokuntiin kuuluvien osallistumista kirkollisiin tilaisuuksiin koskeva, 22.4.1974 antama pysyvää määräys, jossa olisi saatettu puhua uskontojen historian opetuksesta, ja Pääesikunnan kirkollisasiantoimiston 19.1.1987 antama ja 1.3.1987 voimaan tullut pysyvää määräys kirkolliseen opetukseen ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta.

Pääesikunnan kirkollisen osaston 3.11.1994 asiakirjalla 179/Dbc antama pysyväisohje PEkirkos PAK 2:12 ”Varusmiesten yleinen kirkollinen opetus” sisälsi vielä sen ongelman, että terveys- ja tapakasvatus sisältyi osittain kirkolliseen opetukseen (”Seurustelu, avioliitto, perhe 2h” ja toinen tunneista ”Johtajaksi ja johtajana kasvaminen 2h”); lisäksi ohjeen mukaan terveys- ja tapakasvatuksen tunteja voitiin (yleisemminkin) käyttää kirkolliseen opetukseen joukko-osastossa sovittavalla tavalla.

Pääesikunnan kirkollisen osaston 26.10.1999 antaman hallinnollisen ohjeen (2/6/D/I) PEkirkos PAK 01:02 ”Osallistuminen kirkolliseen opetukseen ja kirkollisiin tilaisuuksiin” mukaan muusta palveluluonteisesti järjestetystä kirkollisesta työstä kuin ensimmäisestä kirkollisesta oppitunnista voivat muut kuin evankelis-luterilaiset ja ortodoksiset varusmiehet pyytää vapautusta henkilökohtaisesti tai kirjallisesti yksikkönsä päälliköltä, ja kirkollisille oppitunneille ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta vapautetuille varusmiehille tuli järjestää niiden ajaksi yksikössä valvojan johdolla tapahtunutta elämäntutkimuksellista opiskelua, jossa voitiin käyttää esimerkiksi lukion opetussuunnitelman mukaista elämäntutkimustiedon oppimateriaalia. En tiedä, kuinka asiat olivat esimerkiksi tämän ohjeen korvaamassa ohjeessa PE:n ak nro 18/6/D/I/22.9.1997, jota en ole nähnyt. Mutta siis jossain vaiheessa pysyväisasiakirjoissa korvaava opiskelu oli muuttunut siveysopista ja uskontojen historiasta elämäntutkimustiedoksi. Peruskoulussa ja lukiossa elämäntutkimustieto tuli vuonna 1984 uskonnonopetuksen korvaavaksi aineeksi (uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien tapauksessa).

Voimassa oleva Pääesikunnan henkilöstöosaston hallinnollinen määräys PVHSM Kirkollinen ala 018 – PEHENKOS ”Osallistuminen kirkolliseen opetukseen ja kirkollisiin tilaisuuksiin” (HF15/7.10.2009) antaa seuraavat vapautumis- ja korvaamissäännöt erityisesti kirkollisista oppitunneista: ”Kun on kyse muusta palveluluonteisesti järjestetystä kirkollisesta työstä, voivat muut kuin evankelis-luterilaiset ja ortodoksiset varusmiehet halutessaan ilmoittaa henkilökohtaisesti tai kirjallisesti yksikkönsä päällikölle, etteivät he vakaumuksensa vuoksi osallistu kyseisiin tapahtumiin. Tällöin perusyksikön päällikkö on velvollinen järjestämään heille korvaavaa opetusta.” ja ”Kirkollisille oppitunneille ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta vapautetuille varusmiehille tulee järjestää yksikössä valvojan johdolla tapahtuvaa elämäntutkimustiedon opetusta, josta vastaa sotilaspappi. Opetuksessa voidaan käyttää esimerkiksi lukion elämäntutkimustiedon opetuksessa käytettävää aineistoa. Muuta palvelusta vapautetuille ei saa järjestää.”

Kohdassa (iii) kerroin Pääesikunnan 25.11.1998 antamasta paraatikatselemusten kenttähartautta koskevasta ohjeesta. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2000 mainitsee (s. 253), että kyseistä ohjetta täydennettiin 31.5.2000 annetulla ohjeella uskonnonvapauden toteutumisesta puolustusvoimissa. Jälkimmäistä ohjetta en ole nähnyt.

Yleinen palvelusohjesääntö on julkaistu 1973, 1980, 1995, 2002 ja 2009. Niistä ensimmäinen korvasi sisäpalvelusohjesäännön 1956, juhlameno-oppaan 1953 ja varuskuntaohjesäännön 1960. Yleiset palvelusohjesäännöt 1973, 1980 ja 1995 vaikenevat kirkollisesta työstä vapautumisesta. Yleinen palvelusohjesääntö 2002 antoi vapautumissäännön 454: ”Evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseseen kirkkoon kuulumattomilla on oikeus osallistua paraatikatselemukseen kuuluvaan kenttähartauteen. ... Jos he eivät kenttähartauteen vuoksi voi osallistua paraatikatselemukseen, heille järjestetään muuta palvelusta.” sekä vapautumissäännön 493: ”Evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseseen kirkkoon kuulumattomilla henkilöillä on oikeus osallistua jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin. Jos he vakaumuksensa vuoksi eivät osallistu, heille pyritään järjestämään muuta ohjelmaa.” Yleinen palvelusohjesääntö 2009 antoi taas säännön 454 kanssa kutakunkin samanlaisen vapautumissäännön 415 sekä sääntöä 493

hiukan täsmällisemmän vapautumissäännön 447: ”Evangelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomilla sotilailta on oikeus osallistua jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin. Niille, jotka eivät vakaumuksensa vuoksi osallistu jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin, on järjestettävä ohjattua elämänkatsomustietoon tai etiikkaan liittyvää ohjelmaa.”

Haluan todeta, kun se oli jäänyt minulta aiemmin huomaamatta, että Yleinen palvelusohjesääntö 2009 määrää luvun ”4 Palvelus joukko-osastossa” alaluvun ”4.3 Palvelus perusyksikössä” jakson ”Iltatoimet ja lepo” kohdassa 184, että iltahartaudet järjestetään erikseen ilmoitettavina iltoina. Iltahartaudet ovat siis palvelusvelvollisuutta valtionkirkkoihin kuuluville varusmiehille. (Mutta onko ortodoksinen oppi sitten lähempänä evankelis-luterilaista oppia kuin roomalaiskatolinen oppi? Aina-kin kirkkojen haarautumishetkien perusteella olisi pikemminkin päinvastoin.)

Kirkollisen työn opas I. Rauhan ajan kirkollinen työ (Pääesikunnan koulutusosasto; Pääesikunta 29.5.1991; opas ei ole enää voimassa) sanoo II luvun ”Kirkollisen työn luonne” alaluvun ”B. Ekumeenisuus ja uskonnonvapauslain mukaisuus” kohdassa 36 seuraavan: ”Lain turvaama uskonnonvapaus tarkoittaa toisaalta oikeutta johonkin, toisaalta vapautta jostakin. Sotilaspapin tulee pitää huolta siitä, että jokaiselle varusmiehelle turvataan oman uskonnon harjoittamisen oikeus ja ettei ketään aseteta uskonnollisen tai muun vakaumuksen tähden eriarvoiseen asemaan. Kirkkoon kuulumaton varusmies saa anomuksesta vapautuksen palvelusluonteisesti järjestetyistä kirkollisista tilaisuuksista ja kirkollisesta opetuksesta.” Tämä sama vahvistetaan vielä kohdassa 151. Kohdan 154 mukaan kirkollista opetusta annetaan varusmiehille, sotilasoppilaitosten oppilaille sekä reserviläisille. Siis todellakin myös sotilasoppilaitosten oppilaille.

Pääesikunnan tiedotusosaston julkaisu *Varusmieheksi* (sisältää ajoittavan valokuvan *Ruotuväki*-lehden etusivusta 18.1.1973) kertoo kirkollisesta työstä (s. 60) seuraavaa: ”Niille luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomille varusmiehille, jotka eivät halua osallistua varuskunnan kirkolliseen elämään, järjestetään perusyksikössä tunnustuksetonta siveysopin ja uskonnonhistorian opiskelua.” Sanamuoto sisältää ehkä tahattomasti väitteen, että myös uskonnonhistoria olisi muka ollut tunnustuksetonta. Julkaisussa *Varusmieheksi 1979* lukee sitten ”uskontojen historian ja siveysopin opiskelua”; sama koskee vuosia 1982 ja 1985*1986. Vuoden 1991 versiossa kirkollisen työn esittelyn yhteydessä ei kerrota mitään vapautumismahdollisuudesta. Vuoden 1998 julkaisussa mainitaan lyhyesti, että kirkollisesta työstä saa halutessaan vapautuksen, ellei kuulu kirkkoon.

Varusmiehen peruskoulutuskauden työkirja (Pääesikunnan koulutusosaston julkaisu 1987) kertoo luvun ”Kirkollinen opetus” (s. 90–102) sivulla ”Kirkollinen työ puolustusvoimissa” seuraavaa: ”Uskonnonvapauslakiin v:lta 1922 perustuen muiden kuin evangelisluterilaiseen ja ortodoksiseen kirkkoon kuuluvien osallistuminen kirkollisiin tilaisuuksiin on vapaaehtoista. Vapautuksen myöntää perusyksikön päällikkö. Uskonnollisten vähemmistöjen hengellisistä tarpeista pyritään pitämään huolta.”

Varusmiehen käsikirja 1993, 1994 ja 1996 sekä *Sotilaan käsikirja 2002* ilmoittavat samasanaisesti keskenään: ”Kirkkoon kuulumaton varusmies voi anoa vapautusta kirkollisen työn tilaisuuksista ja opetuksesta perusyksikkönsä päälliköltä.”

(viii) Yhteenveto puolustusvoimien kirkollisten oppituntien asemasta. Kohdassa (vii) esitin uskonnonvapauden kehityksen puolustusvoimissa.

Alusta asti muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin tai yleisemmin uskontokuntiin kuin valtionkirkkoihin kuuluvien oikeus oman uskontonsa harjoittamiseen oli puolustusvoimissa turvattu. Perusteluksi voidaan ajatella joko hallitusmuodon 8 § tai uskonnonvapauslain 1 §.

Aluksi ev.-lut. kirkkoon kuulumattomat, sittemmin ev.-lut. ja ort. kirkkoon kuulumattomat olivat halutessaan vapaat osallistumasta sotilaskokouksiin. Perusteluksi voidaan ajatella joko hallitusmuodon 8 § tai uskonnonvapauslain 1 § negatiivisesti tulkittuna tai sitten uskonnonvapauslain 8 § rinnastamalla kirkolliset tilaisuudet uskonnonopetukseen. Viitattiin myös sen huomioonottamiseen, mitä uskonnonvapaudesta on säädetty.

Paraatien kenttähartauksia tämä tuli koskemaan vasta vuonna 1998 (niin saattoi olla myös itseenäisyyden alkuaikoina).

Ei ole selvää, olivatko ev.-lut. kirkkoon kuulumattomat halutessaan vapaat osallistumasta sotilas-papin yleissivistykselliseksi kutsuttuun opetukseen silloin, jos opetus mahdollisesti oli uskonnollista. Mistään korvaavasta opetuksesta ei ainakaan ollut puhetta.

Varsinaisten sotilaspappien kirkollisten oppituntien alettua vuonna 1947 valtionkirkkoihin kuulumattomilla oli oikeus kieltäytyä niistä. Kirkollisista tilaisuuksista ja kirkollisista oppitunneista vapautetuille järjestettiin ajan myötä valvottuna itseopiskeluna uskonnollisesti tunnustuksetonta yleistä moraaliopetusta, uskonnonhistoriaa ja/tai tunnustuksetonta siveysoppia, siveysoppia ja uskontojen historiaa, elämäntutkimuksellista opiskelua, elämäntutkimustietoa tai elämäntutkimustietoa ja etiikkaa.

Aiemman uskonnonvapauslain aikana vastineopetus siis noudatti kansakoulun ja peruskoulun sekä sittemmin myös nuorisolukion (uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien,) uskonnonopetuksesta vapautettujen vastineopetusta.

Vastineopetuksen mallin ottaminen koulusta osoittaa, että kirkolliset oppitunnit rinnastettiin koulun uskonnonopetukseen.

Kirkollisten oppituntien rinnastaminen koulun uskonnonopetukseen ilmenee selvimmin silloisen vuoden 1922 uskonnonvapauslain 8 §:n käyttämisestä kirkollisista oppitunneista ja (muista) kirkollisista tilaisuuksista vapauttamisen perusteena. Kohdassa (v) tarkastelemani 13.11.1970 annettu pysyväämääräys PEkirkkosto PMK A 1:2.12 ”Eri uskontokuntiin kuuluvien osallistuminen kirkollisiin tilaisuuksiin” määräsi uskonnonvapauslain 8 §:n ja sen täytäntöönpanosta annetun asetuksen 6 §:n periaatteiden soveltamisesta puolustuslaitoksessa palveleviin varusmiehiin ja kertausharjoituksiin kutsuttuihin reserviläisiin.

Näin suora vetoaminen uskonnonopetuksesta uskonnonvapauslaissa säädettyyn perustaksi (muista) kirkollisista tilaisuuksista (kuin kirkollisista oppitunneista) vapauttamiseen saattoi olla uutta puolustusvoimissa. Mutta muistettakoon, että Kouluhallitus vetosi kansakoulun uskonnonopetuksesta säädettyyn ohjeistaessaan kiertokirjeessään vuonna 1937, että uskonnonopetuksesta vapautettu lapsi oli huoltajan vaatiessa vapautettava myös aamuhartauksista. Vuoden 1970 pysyväämääräyksen vetoaminen hiukan varauksellisesti uskonnonvapauslain 8 §:n periaatteisiin saattoi liittyä juuri muihin kirkollisiin tilaisuuksiin kuin kirkollisiin oppitunteihin.

Tärkeämpää kuitenkin on, että vuoden 1970 pysyväämääräyksessä vedottiin siinä mainittujen säännösten periaatteisiin perustaksi myös ja nimenomaan kirkollisista oppitunneista vapauttamiselle. Uskonnonvapauslain 8 §:ssä puhuttiin valtion tai kunnan ylläpitämässä tai avustamassa kansakoulussa, oppikoulussa tai muussa oppilaitoksessa jonkin uskontokunnan mukaan annettavasta uskonnonopetuksesta vapauttamisesta mainittuun uskontokuntaan kuulumattoman oppilaan edusmiehen vaatimuksesta. Puolustusvoimat ei ehkä välttämättä ollut säännöksen tarkoittama oppilaitos toisin kuin varsinkin kansakoulunopettajaseminaarilaitos. Ainakaan puolustusvoimia ei lainkaan mainittu uskonnonvapauslakia säädettyä. Toisaalta puolustusvoimien kirkolliset oppitunnit aloitettiin vasta paljon myöhemmin. Oppilaitoksen käsitettä ei myöskään ollut haluttu laissa rajoittaa. Kyseessä oli uskonnonvapauslaki, josta haluttiinkin kattavaa. Tiedossa myös oli, että kaikissa oppilaitoksissa, kuten ammatillisessa koulutuksessa, ei annettu uskonnonopetusta. Uskonnonvapauslaissa uskonnonopetusta ei myöskään muuten mitenkään määritetty; ei esimerkiksi vaadittu siltä jotain tiettyä vähimmäiskestoja, jotta laki koskisi sitä. Uskonnonvapauslain 8 §:n voidaan ajatella taanneen vain sen, milloin vapautus uskonnonopetuksesta ainakin oli annettava, ja siis myös sen, mihin asti enintään voitiin kulloinkin säätää uskonnonopetukseen osallistuminen pakolliseksi.

Täten oppilaitosasetman ja opetuksen sisällön kannalta puolustusvoimat kirkollisine oppitunteineen saattoi rinnastaa varsinaisiin oppilaitoksiin uskonnonopetuksineen uskonnonvapauslain 8 §:n suhteen.

Kuitenkaan varusmies ei välttämättä ollut täysi-ikäinen ja siis itsensä edusmies uskonnonvapauslain 8 §:n kannalta, vaikka käyttikin aina puolustusvoimissa päätösvaltaa itse. Mutta toisaalta seminaareissakin kehitys vei aikanaan siihen, että alaikäinen oppilas sai vapautuksen uskonnonopetuksesta omasta vaatimuksestaan, tarvitsematta siihen huoltajaansa. Vuoden 1958 seminaarilaissa sellaisen päätösvalan antaminen yhdenvertaisesti kaikille samassa asemassa olleille alaikäisille ei ollut vastoin vain minimivapauden taannutta uskonnonvapauslain 8 §:ää. Samasta syystä myöhemmin vuonna 1994 aikuislukiossa uskonnon opetuksen ja elämäntutkimustiedon opetuksen tekeminen keskenään valinnaisiksi myös kirkkoon kuuluville ei sekään ollut vastoin uskonnonvapauslain 8 §:ää.

Päätösvalan käytön kannaltakin puolustusvoimat kirkollisine oppitunteineen saattoi rinnastaa

varsinaisiin oppilaitoksiin uskonnonopetuksineen uskonnonvapauslain 8 §:n suhteen.

Vuoden 1970 pysyvääismääräyksen vetoaminen uskonnonvapauslain 8 §:n periaatteisiin oli siis täysin paikallaan. Vetoaminen uskonnonvapauslain 8 §:n itsensä sijasta uskonnonvapauslain 8 §:n periaatteisiin olisi ymmärrettävä vain varauksellisuutena siitä, oliko puolustusvoimat kirkollisine oppitunteineen täsmälleen pykälässä tarkoitettu oppilaitos uskonnonopetuksineen. Olihan puolustusvoimat muutakin kuin vain varusmiesten koulutusta varten. Mutta varauksellisuutta ei sittenkään voinut olla siitä, koskiko uskonnonvapauslain 8 § puolustusvoimien kirkollisia oppitunteja, sillä kyseinen säännös oli kuitenkin lainsäädännössä ainoa soveltuva, eikä se suinkaan ollut kaukaa haettu.

Puolustusvoimien kirkollisten oppituntien samaistamisella uskonnonvapauslain 8 §:n mukaiseen oppilaitosten uskonnonopetukseen oli nyt toinen seuraus. Uskonnonvapauslain 8 § antoi nimittäin tällöin lakiperustan, jopa perustuslain säätämisen järjestyksessä säädetyn, puolustusvoimien kirkollisiin oppitunteihin osallistumisen määräämiselle valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten palvelukseen kuuluvaksi.

Voitaisiin kuitenkin arvostella, että tästä erityisestä ja muista poikkeavasta palvelusvelvollisuuden osasta ei kuitenkaan ollut puolestaan säädetty oman lakinsa tasoisesti, kuten uskonnonvapauslain 8 § olisi sallinut. Asetukset puolustusvoimista vuosien 1952–1992 ajan kertoivat kyllä elimestä, jonka oli käsiteltävä hengellistä kasvatustyötä tai kristillissiveellistä kasvatusta koskevat asiat, kuten kohdassa (iv) selostin. Toisaalta uskonnonvapauslain 8 § yksinään oli riittävän vahva perusta sille, että valtionkirkkoihin kuuluville varusmiehille ei tarvinnut myöntää vapautusta kirkollisiin oppitunteihin osallistumisesta.

Tilanne kohdassa (iii) tarkastelemani puolustuslaitoskomitean ja kohdassa (iv) tarkastelemani kirkko ja valtio -komitean sekä myös kohdassa (v) tarkastelemani piispa Kansanahon komitean kannalta oli silloin siis se, että puolustusvoimien kirkollisten oppituntien osalta uskonnonvapaus oli pääosin kunnossa. Komiteat eivät pureutuneet kirkollisten oppituntien lakiperustaan, koska koko kysymys oli kaiketi niille niin selvä: uskonnonvapauslain periaatteiden mukaan riitti vapauttaa valtionkirkkoihin kuulumattomat varusmiehet, mistä oli määräykset. Komiteat eivät silloin tunteneet huolta siitä, että toisaalta kirkollisista oppitunneista ei ollut omaa itsenäistä lakitasoista säännöstään, joka olisi ollut rinnasteinen koulun uskonnonopetusta koskevien lakitasoisten säännösten kanssa.

Tilanne muuttui 1.8.2003, jolloin tuli voimaan aiemman uskonnonvapauslain kumonnut uusi uskonnonvapauslaki. Puolustusvoimien kirkollisten oppituntien palvelusvelvollisuusluonne valtionkirkkoihin kuuluville varusmiehille menetti vuoden 1922 uskonnonvapauslain 8 §:n sille tarjonnan lakiperustan. Sitä ei niin pantu merkille. Tai siis ei ainakaan heti. Yllä mainitsemani kolme komiteaa olivat olleet silloin vallinneeseen tilanteeseen liian tyytyväiset sikäli, että ne eivät olleet huomanneet tilanteen tosiasiallista heikkoutta puolustusvoimien kirkollisen työn kannalta vastaisen varalle. Puolustuslaitoskomitea kyllä ehdotti, että sotilaiden oikeuksista ja velvollisuuksista tulisi säätää erityinen laki, mutta kirkollista työtä se ei siihen yhdistänyt.

Vuonna 2003 vaikuttivat myös jo tehty perusoikeusuudistus ja säädetty uusi perustuslaki.

Kohdassa (ii) tarkastelemani asevelvollisuuslakitoimikunta ei kuitenkaan puuttunut puolustusvoimien kirkolliseen työhön. Sillä ei näyttänyt olleen aiheesta asiantuntemusta puoleen eikä toiseen eikä kaikesta päätellen aiheeseen minkäänlaista kiinnostustakaan, vaikka vuosi 2003 merkitsi katkosta aiempaan.

Puolustusvoimien kirkollisten oppituntien tilanne on siis nykyisellään laiton. Kirkollisiin oppitunteihin osallistumisen velvollisuus valtionkirkkoihin kuuluville varusmiehille mutta vain näille on uskonnon ja omantunnon vapautta sekä yhdenvertaisuutta koskevana ja niitä rajoittavana sekä nykymaailmassa hyvin erikoisena asiana sellainen yksilön velvollisuus, että tämän velvollisuuden perusteista on sen asiallisen merkityksen tähden perustuslain 80 §:n mukaan säädettävä lailla, jos käytäntö halutaan säilyttää.

Sellaisen lain puuttuessa on purettava kirkollisten oppituntien asema osana valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten palvelusvelvollisuutta. Puolustusvoimien on siksi omilla ohjesäännöillään ja hallinnollisilla määräyksillään toteutettava kirkollisten oppituntien ja elämäkatsomustiedon opetuksen keskinäinen valinnaisuus myös valtionkirkkoihin kuuluville varusmiehille.

Puolustusvoimien olisi siis otettava malli aikuislukiosta (aikuisten perusopetus siihen sisältyen)

sen sijaan, että se, kuten tähän asti, ottaisi edelleen mallin peruskoulusta ja nuorisolukiosta. Puolustusvoimat on itse kuvannut kirkolliset oppitunnit osaksi aikuiskasvatusta; toimikoon se siis kuten aikuiskasvatuksessa muutenkin.

Kirkollisiin oppitunteihin osallistumisen velvollisuuden poistaminen olisi joka tapauksessa välttämätöntä kohdassa I tarkastelemani oppituntien uskonnonharjoitusluonteen tähden. Mahdollinen laki valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten osallistumisvelvollisuudesta voisi taas edellyttää suuria muutoksia oppituntien sisältöön ja opettajiksi kelpaavien joukkoon. Muutoksia voisi tulla myös oikeuteen järjestää kirkollisia tilaisuuksia edes vapaaehtoisena osana koulutusohjelmaa.

Kääntäen ilman sellaista osallistumispakkoa sotilasapit voisivat vapaasti säilyttää kirkollisten oppituntien uskonnonharjoitusluonteen ja olla edelleen itse tai vastaavien kanssa yksinoikeudella niiden opettajia. Oppilasmäärätäkään eivät välttämättä kovin paljon laskisi.

Toisaalta ei olisi uutta, että kerran annettu vapaus vietäisiin taas pois. Tarkoitin, että nyt heti välttämättä laittomana purettava velvollisuus osallistua kirkollisiin oppitunteihin voitaisiin tuoda myöhemmin lailla takaisin ja että sellaiselle on mallinsa. Kohdassa (vi.2) kerroin uskontojen historian ja siveysopin tuomisesta peruskouluun uskonnonopetuksesta vapautetuille, vaikka oppikoulussa ei vastaavaa opetusta ollut ollutkaan; toisaalta oppiaine oli piankin korjattava elämänkatsomustiedoksi. Aikuislukiossa alaikäisellä kirkkoon kuuluvalla oli vain hetken aikaa oikeus osallistua elämänkatsomustiedon opetukseen, mutta peruutuksessa oli kyse vain lukiokoulutuslainsäädännön yhdenmukaistamisesta. Kohdassa (vi.3) kerroin, kuinka uskonnollisetkin aamunavaukset ilmeisesti palautettiin kaikille pakollisiksi; toisaalta vapautumisoikeus tuli pian takaisin ja lopulta laajenikin aiemmasta. Kohdassa (vi.4) taas kerroin, kuinka vankiloissa kirkkopakko tuotiin takaisin kirkkoon kuuluville, kunnes siitä täysin luovuttiin. Samalla lailla kirkolliset oppitunnit voitaisiin ehkä lailla säätää pakollisiksi valtionkirkkoihin kuuluville, mutta kertomieni esimerkkien valossa sopisi pohtia, kuinka kestävä siitä järjestelystä tulisi.

(ix) Näkemykseni päätöksen 28.12.2010 ydinkohdasta. Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisun 28.12.2010 ydinkohtana pidin siis luvun 3.9 toista kappaletta, virkkeitä (1) ja (2). Arvioin tätä ydinkohtaa jo kantelussani dnro 772/4/11. Nyt tarkastelin säädöstasokysymystä uudelleen kohdassa (i) ja tein laajan vertailevan historiallisen katsauksen aiheeseen kohdissa (ii)–(viii).

Olen mielestäni pystynyt osoittamaan, että ratkaisun ydinkohta ei osu itse asian ytimeen. Virkkeessä (1) ei ole huomattu, että perustuslain säätämisen järjestyksessä säädetty vuoden 1922 uskonnonvapauslaki antoi aiemmin lakiperustan velvoittaa valtionkirkkoihin kuuluvat varusmiehet osallistumaan kirkollisille oppitunneille puolustusvoimien omin määräyksin, mutta vuoden 2003 uskonnonvapauslaki ja perustuslaki nykyisin taas eivät. Virkkeessä (2) kuvataan perustuslakia tavalla, jonka oikea tulkinta — virkkeen vääristely oikaisten — tarkoittaisi vain taustaa mahdolliselle erityiselle laille, joka velvoittaisi valtionkirkkoihin kuuluvat varusmiehet osallistumaan kirkollisille oppitunneille, kunhan niistä olisi ensin riisuttu uskonnonharjoittaminen.

OIKEUSASIAMIEHEN TEHTÄVISTÄ JA PERUSTUSLAIN ETUSIJASTA

Perustuslain 109 § säätää eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävistä. Erityisesti: ”Tehtävänsä hoitaessaan oikeusasiamies valvoo perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumista.”

Sellaiseen ei sovi, että kannellessani kirkollisten oppituntien pakollisuutta vastaan vetoamiseni perustuslain 80 §:n mukaiseen lailla säätämisen velvoitteeseen erityisesti rajoitettaessa uskonnon ja omantunnon vapautta sekä yhdenvertaisuutta mitätöidään apulaisoikeusasiamiehen omista teksteistä hyppäämällä sopivasti muutama rivi kantelustani yli sitä selostettaessa. Vaikka kyse kaiketi oli vain huolimattomuudesta, se kuitenkin kertoi, ettei perusoikeuksien valvominen ollut silloin etusijalla, sillä muutoin kyseinen kohta olisi saanut arvoisensa erityisen huolellisen kohtelun.

Mutta onneksi nyt kanteluni asiaa myös historian kannalta tarkastelemalla annoin lisäperusteen kanteluni tutkimiseksi kunnolla.

Kirkollisten oppituntien pakollisuuden suhteen mielestäni myös perustuslain 106 § perustuslain etusijasta on merkityksellinen: ”Jos tuomioistuimen käsiteltävänä olevassa asiassa lain säännöksen soveltaminen olisi ilmeisessä ristiriidassa perustuslain kanssa, tuomioistuimen on annettava etusija perustuslain säännökselle.”

Yleiseltä kannalta tämän pitäisi ohjata myös oikeusasiamiestä toimimaan samalla tavalla.

Kanteluni kysymyksessä ajattelen kuitenkin mahdollisuutta, jossa nykyinen kirkollisten oppituntien käytäntö säilyisi ja syntyisi riitatilanne tuomioistuimessa kirkkoon kuuluvan varusmiehen kieltäytyttyä osallistumasta kirkollisille oppitunneille ja hänen vedottuaan samoihin seikkoihin kuin minä kantelu(i)ssani. Tuomioistuin joutuisi ottamaan kantaa asiaa koskeviin puolustusvoimien ohjesääntöihin ja hallinnollisiin määräyksiin, joita ei siis olisi uusittu eikä myöskään korvattu lailla eduskunnan perustuslakivaliokunnan yleisestä kehotuksesta huolimatta. Voisiko olla niin, että 106 §:n ilmeisyys-ehto tällöin täytyisi? Tuomioistuin ei ainakaan joutuisi asettumaan eduskunnan säätämää lakia vastaan, vaan päinvastoin puolustamaan eduskunnan kannanottoa. Tuomioistuin tekisi siis päätöksensä varusmiehen hyväksi.

Olisi kuitenkin parempi, että asia ratkeaisi, ja samalla tavalla, jo kanteluni käsittelyssä.

Kirjaan myös, että perustuslain 2 §:n 3 momentin mukaan julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin ja kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia ja että perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Näihin periaatteisiin ei sovi, että valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten velvollisuus osallistua puolustusvoimien kirkollisiin oppitunteihin yritettäisiin säilyttää torjumalla vaatimus, että tästä velvollisuudesta tulisi silloin säätää lailla. Yritys säilyttää valtionkirkkoihin kuuluvien varusmiesten oikeus osallistua puolustusvoimien kirkollisiin oppitunteihin torjumalla vaatimus, että mahdollisesta samanaikaisesta osallistumisvelvollisuudesta tulisi silloin säätää lailla, olisi taas kummallinen eikä saisi vaikuttaa kanteluni käsittelyyn.

Perustuslain 23 § perusoikeuksista poikkeusoloissa ei sovellu kanteluni tapaukseen, vaikka se puuhinkin lailla säätämisestä.

TOIVON OIKEUSASIAMIEHEN TEKEVÄN SEURAAVAA:

- Oikeusasiamiehen on pidettävä kiinni kannastaan, että puolustusvoimien kirkolliset tilaisuudet ovat uskonnon harjoittamista ja että siksi perustuslain tähden kukaan ei ole velvollinen osallistumaan niihin vastoin omaatuntoaan, jonka määrittelee puolustusvoimien sijasta kukin itse. Oikeusasiamiehen on valvottava, että Pääesikunta korjaa yleisen palvelusohjesäännön tämän mukaisesti.
- Oikeusasiamiehen on huomautettava Pääesikunnalle, että palvelusohjelman osana oleviin kirkollisiin oppitunteihin osallistumasta on myös evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluvan varusmiehen voitava ilmoituksellaan kieltäytyä perustuslain takaamien uskonnon ja omantunnon vapauden sekä yhdenvertaisuuden tähden nykyisessä tilanteessa, jossa osallistumisvelvoitteesta ei ole lain säännöstä tällaisen osallistumisvelvoitteelle aiemmin perustan antaneen vuoden 1922 uskonnonvapauslain tultua kumotuksi 1.8.2003. Siksi Pääesikunnan on korjattava vastaavasti ohjesääntönsä ja hallinnolliset määräyksensä. Samalla tavalla on toimittava reserviläisten osalta, kuten myös sotilasopetuslaitosten kirkollisten luentojen suhteen.
- Oikeusasiamiehen on huomautettava Pääesikunnalle olevan perustuslain vastaista syrjintää, että varusmiesten elämäkatsomustiedon opetuksen tavoitteista ja aiheista ei ole omia ohjesääntöjään ja hallinnollisia määräyksiään. Oikeusasiamiehen on edelleen huomautettava olevan vastoin perustuslain takaamaa uskonnon ja omantunnon vapautta, jos elämäkatsomustiedon opetus on järjestetty niin puutteellisesti, mahdollisesti juuri opetuksen määrittelemättömyyden tähden, että kirkollisista oppitunneista vapautukseen oikeutetuille varusmiehille syntyy käytännön pakko osallistua joihinkin muihin kirkollisiin oppitunteihin kuin niistä ohjesääntöjen ja määräysten mukaan pakolliseen ensimmäiseen. Oikeusasiamiehen on huomautettava, että varusmiehille elämäkatsomustiedon opetuksesta tiedotetaan vain heikosti ja että sekin voi olla heijastusta puuttuvista normeista. Oikeusasiamiehen on myös huomautettava, että nykyisessä ohjeistuksessa ajatus kirkollisista oppitunneista vapautumisesta on kumotun vanhan uskonnonvapauslain ajalta, kun taas nykyisen uskonnonvapauslain mukaista olisi määrätä valtionkirkkoihin kuulumattomat varusmiehet lähtökohtaisesti elämäkatsomustiedon opetukseen ainakin siihen asti, että myös valtionkirkkoihin kuuluvat varusmiehet voisivat valita kirkollisten oppituntien sijasta elämäkatsomustiedon opetuksen.

ALLEKIRJOITUS:

Jouni Luukkainen

LIITTEET (viittausjärjestyksessä):

Sähköpostiviestenvaihtoani heinä–elokuussa 2011 kenttärovastien Seppo Ahonen (Pääesikunta) ja Vesa Aurén (Maavoimien Esikunta) kanssa puolustusvoimien elämäkatsomustiedon opetuksesta.

Terhi Kaarina Juntunen: *Puolustusvoimien kirkollinen opetus ja varusmiehen uskonnonvapaus*, uskontotieteen pro gradu -tutkielma Helsingin yliopiston humanistiseen tiedekuntaan, marraskuu 2004; liitetty vain kansilehti, tiivistelmäsiivu ja sivut 78–79.

Jukka Lindstedt: Eduskunnan oikeusasiamies ja varusmiesten oikeudet, *Tiede ja Ase* 46, 1988, s. 130–159.

PEkirkksto PMK A 1:2.12 *Eri uskontokuntiin kuuluvien osallistuminen kirkollisiin tilaisuuksiin* (Pääesikunta, Helsinki 13.11.1970; No 980/Kirkksto/D b). Pysyväismääräys.

Kirkollisasiaintoimiston päällikkö kenttärovasti U. A. Hatsalan kirje 13.3.1972 (251/Kirkksto/Df) kirkollisessa työssä tapahtuneista uudistuksista puolustuslaitoskomitealle tämän kirjeen 2.3.1972 johdosta.

Pääesikunta 3.11.1969 (no 976/Kirkksto/D b), Asia: eri uskontokuntiin kuuluvien opetus. Pääesikunnan kirkollisasiaintoimiston kirje Pääesikunnan koulutusosastolle.

TIEDOKSI SÄHKÖPOSTITSE (ilman liitteitä):

Pääesikunnan oikeudellinen osasto (kirjaamo.pe@mil.fi)

Ilmavoimien Esikunta, henkilöstöosasto (kirjaamo.ilmave@mil.fi)

Merivoimien Esikunta, henkilöstöosasto (kirjaamo.merive@mil.fi)

Maavoimien Esikunta, henkilöstöosasto (kirjaamo.maave@mil.fi)

Maanpuolustuskorkeakoulu (kirjaamo.mppk@mil.fi)

Pääesikunnan henkilöstöosaston kirkollinen ala (kirjaamo.pe@mil.fi)